T.C.

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAKINÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

# BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SEBÎLÜRREŞÂD DERGİSİ'NDE ALMAN PROPAGANDASI

EMRE GİRGİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. MEHMET ALİ KARAMAN

BURDUR – 2026

**T.C.**

**BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YAKINÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI**

# BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SEBÎLÜRREŞÂD DERGİSİ'NDE ALMAN PROPAGANDASI

**EMRE GİRGİN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN**

**PROF. DR. MEHMET ALİ KARAMAN**

**Üye: Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN**

**Üye: Doç. Dr. Güngör GÖÇER**

**BURDUR – 2026**

**T.C.**

**BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

# ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum "Birinci Dünya Savaşı'nda Sebîlürreşâd Dergisi'nde Alman Propagandası" adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

EMRE GİRGİN

# TEŞEKKÜR

Bir öğrencinin başarısı, eğitim hayatı sürecinde doğru bir öğretmen ile yollarının kesişmesi ile paralellik gösterir. Lisans eğitimim ve yüksek lisans eğitimim sürecinde bir öğretmenden daha fazlası olarak adım adım beni takip eden, bilgisi ve ilminin yanı sıra insanlığıyla bana her daim cesaret veren, makam ve mevkilerden kendisini soyutlayarak hayatını ilime adayan, meslek hayatım boyunca bir ustam olarak telakki ederek hayatıma rehber edineceğim saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali KARAMAN'a sosuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Değerli görüşleri ile bilgi ve tecrübeleri doğrultusunda sundukları eleştiri ve katkılarla çalışmamın gelişimine katkı sağlayan tez savunma jüri hocalarım sayın Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN ve Doç. Dr. Güngör GÖÇER'e saygıyla teşekkür ederim.

Hayata beni hazırlayan, eğitim almam için kendilerinden fedakarlıklar ederek üzerime titreyen, maddi manevi her konuda destekçim olan Babam Coşkun GİRGİN ve Annem Sahvet GİRGİN'e saygı ve şükranlarımı sunarak teşekkür ediyorum.

Lisans ve yüksek lisans eğitimime yapmış oldukları katkıların yanında her daim saygı duyduğum kıymetli, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretmenleri ve ilkokuldan bugüne kadar eğitimimde emeği olan eğitim neferi öğretmenlerime teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin yazım sürecinde desteğini samimiyetle hissettiren değerli kardeşim, Sıla Nur AYKAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

EMRE GİRGİN

BURDUR – 2026

(GİRGİN, Emre, *Birinci Dünya Savaşı'nda Sebîlürreşâd Dergisi'nde Alman Propagandası*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2026.)

# ÖZET

Bu çalışmanın amacı, insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanan savaş olgusunu ve bu savaşlarda silahsız bir psikolojik mücadele aracı olarak kullanılan propagandanın tarihsel gelişimini ve savaşlar üzerindeki etkisini incelemektir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile sistematik bir boyut kazanan propaganda faaliyetlerinin Osmanlı basınındaki yansımaları, düşünce yapısı ve yayın faaliyetleri bakımından dikkat çeken *Sebîlürreşâd* dergisi özelinde ele alınacaktır.

Çalışma, İslamcı bir basın-yayın organı olan Sebîlürreşâd dergisinin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sürecinde Osmanlı iç kamuoyunu müttefik Almanya'ya yakınlaştırma amacıyla yürüttüğü yayın faaliyetlerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, devlet politikalarının propaganda söylemine nasıl dönüştürüldüğü; derginin ideolojik duruşu, Osmanlı-Alman İttifakı sürecindeki yayınları, savaş dönemindeki içerikleri ve maruz kaldığı sansür uygulamaları üzerinden değerlendirilecektir. Ayrıca derginin yayın politikasındaki değişim, Millî Mücadele döneminin sonuna kadar incelenecektir.

Çalışmanın yöntemsel çerçevesinde, derginin orijinal nüshalarından alınan metinler transkribe edilerek analiz edilecektir. Bunun yanı sıra, müttefik Almanya lehine ve düşman İtilaf Devletleri aleyhine yapılan haber ve yorumlar da incelemeye dahil edilecek; derginin ideolojik çizgisi ile çelişen durumlar özellikle vurgulanacaktır.

Birinci Dünya Savaşı, kitlesel anlamda ilk büyük silahlı çatışma olmasının yanı sıra, propaganda araçlarının yoğun şekilde kullanıldığı bir "psikolojik savaş" niteliği de taşımaktadır. Bu dönemde propaganda; kimi zaman uçaklardan atılan bildiriler, kimi zaman balonlar aracılığıyla dağıtılan mesajlar ve en etkili biçimde basın-yayın araçları üzerinden yürütülmüştür. Osmanlı Devleti, propaganda gücünü kontrol altında tutmak amacıyla savaş öncesinde olduğu gibi savaş süresince de basını yönlendirmiş; müttefik Almanya'yı olumlayan ve İtilaf Devletleri'ni olumsuzlayan yayınların yapılmasını teşvik etmiştir. Bu propagandanın temel amacı, halkın moralini yüksek tutmak, savaş çabalarına desteği artırmak ve müttefiklere psikolojik destek sağlamaktır.

II. Meşrutiyet ile yayın hayatına başlayan *Sebîlürreşâd* dergisi, İslamcı bir çizgide olmasına rağmen savaş döneminde zaman zaman Almanya'yı güçlü ve koruyucu bir aktör olarak sunmuş, hatta Almanya'nın İslam dünyası lehine mücadele ettiği yönünde söylemler geliştirmiştir. Bu yayın politikası nedeniyle dergi zaman zaman sansüre uğramıştır. Bununla birlikte, dergi Millî Mücadele hareketine de destek vermiştir.

Dergi, 1950 yılında çok partili hayata geçişle birlikte belirginleşen demokratik ortamda, geçmişte örtük şekilde dile getirdiği eleştirilerini daha açık biçimde ifade etmeye başlamış; özellikle İttihatçılar ve Cumhuriyet yönetimine yönelik muhalefetini görünür kılmıştır. 1966 yılına kadar aralıklarla yayın hayatını sürdüren Sebîlürreşâd, İslamcılık düşüncesinin en uzun soluklu basın-yayın organlarından biri olmuştur.

Bu tez, Sebîlürreşâd dergisinin müttefik Almanya ve düşman İtilaf Devletleri hakkında yayımladığı haber, makale ve değerlendirme yazılarını orijinal nüshalar üzerinden transkribe ederek, olağanüstü koşullar ve baskı ortamında düşüncelerin ne ölçüde korunabildiğini ve aktarılabildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, derginin Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sürecinde kamuoyuna sunduğu içerikler ayrıntılı biçimde incelenecektir.

Sonuç olarak, çalışmada propagandanın tarihsel gelişimi ve savaşlardaki rolü değerlendirilerek Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki propaganda yapısı analiz edilecek ve propaganda ile savaş arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Propaganda, Savaş, Sebîlürreşâd, Osmanlı-Alman İttifakı, Basın.

(GİRGİN, Emre, German Propaganda in the Sebîlürreşâd Magazine During the First World War, Master's Thesis, Burdur, 2026.)


## ABSTRACT

The aim of this study is to examine the phenomenon of war, which dates back to the earliest periods of human history, and the historical development and impact of propaganda, used as an unarmed psychological warfare tool in these wars. In particular, the reflections of propaganda activities, which gained a systematic dimension with the First World War, in the Ottoman press will be examined specifically through the lens of the Sebîlürreşâd magazine, which is noteworthy in terms of its thought structure and publishing activities.

This study aims to analyze the publishing activities of Sebîlürreşâd magazine, an Islamist publication, before and during World War I, with the goal of bringing Ottoman domestic public opinion closer to its ally Germany. In this context, the study will examine how state policies were transformed into propaganda discourse; the magazine's ideological stance; its publications during the Ottoman-German Alliance period; its content during the war; and the censorship it faced. Furthermore, the changes in the magazine's publishing policy will be examined until the end of the War of Independence period.

The methodological framework of this study involves transcribing and analyzing texts from the original issues of the journal. In addition, news and commentary in favor of Allied Germany and against the hostile Entente Powers will be included in the analysis; situations contradicting the journal's ideological line will be particularly highlighted.

World War I, besides being the first major armed conflict on a massive scale, also had the character of a "psychological war" in which propaganda tools were used intensively. During this period, propaganda was carried out sometimes through leaflets dropped from airplanes, sometimes through messages distributed by balloons, and most effectively through the press and broadcasting. The Ottoman Empire, in order to keep its propaganda power under control, directed the press both before and during the war; it encouraged the publication of articles that favored its ally Germany and negatively criticized the Entente Powers. The main purpose of this propaganda was to keep public

morale high, increase support for the war effort, and provide psychological support to the allies.

The Sebîlürreşâd magazine, which began publication during the Second Constitutional Era, despite its Islamist stance, occasionally presented Germany as a powerful and protective actor during the war, even developing narratives suggesting that Germany was fighting on behalf of the Islamic world. Due to this editorial policy, the magazine was sometimes subjected to censorship. Nevertheless, the magazine also supported the National Struggle movement.

In the democratic environment that emerged with the transition to a multi-party system in 1950, the magazine began to express its criticisms, which it had previously voiced implicitly, more openly; in particular, it made its opposition to the Young Turks and the Republican government visible. Continuing its publication intermittently until 1966, Sebîlürreşâd became one of the longest-running press and media organs of Islamic thought.

This thesis aims to reveal the extent to which ideas could be preserved and transmitted under extraordinary circumstances and oppressive conditions by transcribing the news, articles, and analyses published by the Sebîlürreşâd magazine about Allied Germany and the enemy Entente Powers from original issues. Accordingly, the content the magazine presented to the public before and during the First World War will be examined in detail.

In conclusion, this study will evaluate the historical development of propaganda and its role in wars, analyze the propaganda structure of the Ottoman Empire during World War I, and contribute to understanding the relationship between propaganda and war.

**Keywords:** Propaganda, War, Sebîlürreşâd, Ottoman-German Alliance, Press.

# İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN ..... İ

TEŞEKKÜR ..... İİ

ÖZET ..... İİİ

ABSTRACT ..... V

İÇİNDEKİLER ..... Vİİ

KISALTMALAR ..... İX

GİRİŞ ..... 1

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**I. DÜNYA SAVAŞI BAĞLAMINDA SAVAŞ, PROPAGANDA VE BASIN OLGUSU**

1.1. Propagandanın Tanımı ve Tarihsel Gelişimi ..... 14

1.2. Propaganda Çeşitleri ..... 20

1.3. Savaş Olgusu ve Savaşlarda Propagandanın Önemi ..... 26

1.4. Propaganda Ekseninde Osmanlı Basını ve Alman İttifakı ..... 32

**İKİNCİ BÖLÜM**

**SEBÎLÜRREŞÂDIN DÜŞÜNCE YAPISI VE YAYIN HAYATI**

2.1. Sebîlürreşâd'ın Yayın Hayatı ..... 40

2.2. Sebîlürreşâd'ın Yazar Kadrosu ..... 46

2.3. Sebîlürreşâd'ın Düşünce Yapısı ..... 48

2.4. Sebîlürreşâd'da Destek ve Muhalefet ..... 54

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

**SEBÎLÜRREŞÂD'IN I. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDEKİ BİZ VE DÜŞMAN PROPAGANDALARI**


3.1. Sebîlürreşâd'da Osmanlı- Alman Müttefikliği ..... 62

3.2. Sebîlürreşâd'da İtilaf Devletlerine Bakış ..... 67

3.3. Sebîlürreşâd ve Alman Propagandası ..... 71

SONUÇ ..... 80

KAYNAKÇA ..... 85

EKLER ..... 100

ÖZGEÇMİŞ ..... 107

# KISALTMALAR

**a.g.e** : Adı Geçen Eser.

**a.g.m** : Adı Geçen Makale.

**a.g.t** : Adı Geçen Tez.

**Bkz.** : Bakınız.

**BOA.** : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

**s.** : Sayfa.

**ss.** : Sayfa Sayısı.

**TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı

**TTK** : Türk Tarih Kurumu

**vd.** : ve diğerleri.

# GİRİŞ

İbn-i Haldun, mukaddime adlı eserinde devleti şu şekilde tanımlamaktadır: İnsanların yaşamları boyunca geçmiş oldukları süreçler devletler içinde geçerlidir. İnsanoğlu nasıl ki doğar, gelişip büyür ve yaşlanarak ölürse devletlerde aynı süreçleri yaşarlar. Ancak devletlerin kuruluşlarından yıkılmalarına kadar geçen beş ana süreç vardır. Bunlar sırasıyla: kuruluş dönemi (zafer), egemenliğin kişiselleşmesi dönemi (istibdat), refah ve büyüme dönemi (yükselme), duraklama dönemi (barış) ve son olarak ise yıkılış (israf) dönemidir.[1] Bu bağlamda Osmanlı Devleti de XIV. yüzyıl başında bir beylik olarak Bilecik'te doğmuş, 1453 yılında İstanbul'un fethi ile büyüyerek imparatorluk kimliğini kazanmıştır. Osmanlı Devleti, 1579 yılında Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümü ile duraklama dönemine girmiştir. Bunu takip eden süreç ise gerileme ve dağılma dönemleri olmuştur.[2] Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci ise Birinci Dünya savaşı ile tamamlanmıştır.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde Avrupalı devletler, emperyalist yayılma politikalarını arttırmışlardır. Almanya'nın siyasi birliğini tamamlaması, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın Balkan politikaları, İngiltere ve Fransa'nın da liderlik mücadelesi karşısında Osmanlı Devleti ömrünün son çeyreğine girerken denge politikası kurmaktan ve bu sırada kendisine garantör olacak bir devlet aramaktan ziyadesini yapamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Sultan III. Selim'in (1789-1807) tahta geçmesi ile başlayan dağılma dönemi, İmparatorluk kimliğinin bırakıldığı ve devlet kimliğine rücu edildiği bir dönemdir.[3] Berkes, Fransa'da ihtilalin ortaya çıkması Osmanlı Devleti'ni kurtaran bir olay olmuştur. Aksi takdirde "*Şark Meselesi*" düşüncesiyle Türkler Avrupa topraklarından atılacaklardı diyerek durumu açıklar.[4]

---

[1] Esra Yıldız Turan, "Türk İslam Düşünce Sisteminde İbn-i Haldun'un Devlet Nazariyesi", *Atatürk İletişim Dergisi*, S. 9, 2015, s. 202-203.

[2] Rıdvan Engin, "Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Siyasetnamelerinde Devletin Hazinesine İlişkin Tespitler", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, Mart 2023, s. 85-87.

[3] Mehmet Ali Karaman, *Belgeler, Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart'ın Şifreleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2022, s. 9.

[4] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 91.

Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali ile başlayan Milliyetçilik, Ulusçuluk düşüncesinin etkisini kırmak ve Avrupalı devletlerin baskılarından kurtularak kendi bünyesinde yaşayan azınlık tebaayı dizginlemek maksadı ile köklü olarak gerçekleştirdiği ilk yenileşme hareketi olan Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir.[5] Tanzimat Fermanı, karakter özelliği olarak "*semi-constitutional*" yani yarı anayasal bir düzenleme belgesidir.[6] İç meseleler üzerindeki baskıyı kaldırmak isteyen ve azınlık tebaasını kontrol altına almak isteyen Osmanlı Devleti, bu ferman ile amacına ulaşamamıştır. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile olan iç sorunu 1840 yılında çözümleyen imparatorluk, bundan sonraki süreçte ıslahatlarına hız vermiştir.

1856 Paris Barış konferansı sonucunda imzalanan antlaşma metni ile Osmanlı Devleti, Avrupalı devlet statüsü elde etmişti. Bunun karşılığı olarak Osmanlı Devleti'de Islahat fermanını ilan etmiştir.[7] Osmanlı kağıt üzerinde almış olduğu Avrupalı devlet statüsünü gerçek anlamda hiçbir zaman kullanamamıştır. Nitekim 1870-1871 yılında yaşanan ve Fransa'nın Almanya'ya karşı aldığı mağlubiyet sonucu, Rusya yeniden Karadeniz hakimiyeti için harekete geçmiştir. 1877-1878 yılında yaşanan ve 93 Harbi olarak literatüre geçen Osmanlı-Rus savaşı, göstermiştir ki Avrupa devletleri 1856 Paris Barış Antlaşmasında garanti ettikleri Osmanlı Devleti topraklarının bütünlüğü ilkesine sadık kalamamıştır.[8]

Öte yandan Rusya ile yapılan 93 Harbi esnasında 1876 yılında kendi isteği ile ilan etmiş olduğu Kanun-ı Esasi yani Meşruti bir yönetim sağlayan, Meclis-i Mebusan'ı kapatan Sultan II. Abdülhamid, Berlin antlaşması sonrasında iç politikada katı bir istibdat sürecini başlatmıştır. Sultan II. Abdülhamid otokrat yönetimi tekrardan aktif ettikten sonra ilk olarak Meşrutiyet taraftarları ve bunların destekçilerini sindirmekle uğraşmıştır.[9]

---

[5] Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, C. 40, s. 1-10.

[6] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Hazırlayan: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 377.

[7] Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, s. 185-190.

[8] Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. 34, s. 169-172.

[9] Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, C. 30, s. 7-11.

Sultan II. Abdülhamid'in istibdadından basın da nasibini almıştır. Hafiye ve jurnal teşkilatlarını kuran sultan, basın yayın organları üzerinde de sıkı bir takip başlatarak muhalif söylemlerde bulunan gazete ve dergilere sansür uygulaması yapmıştır.[10]

Sultan II. Abdülhamid'in istibdat uygulamalarına karşı olan bir grup Osmanlı aydını, kurtuluşun meşruti yönetim ile olacağını savunarak, II. Abdülhamid karşıtı olan herkesi bünyesinde toplamaya başlamıştır. Jön Türkler veya Genç Türkler[11] adı ile anılan bu muhalifler, imparatorluğun son çeyreğine gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti[12] çatısı altında toplanarak yönetimi ele alacaklardır.

Muhalifleri tek çatı altında toplanmaya başlayan cemiyet, 1908 yılında İngiltere ve Rusya'nın Makedonya paylaşımı için yapmış olduğu Reval görüşmeleri sonrasında Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti duyurmak için Manastır'a bildiriler asmışlardır. Resneli Niyazi ve Enver Bey'in Ohri'de dağa çıkması üzerine Bab-ı Âli durumu kontrol edememiş ve Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyeti 23 Temmuz 1908'de tekrar ilan etmek zorunda kalmıştır.[13] Sultan II. Abdülhamid, 93 Harbi bahanesi ile ilga etmiş olduğu meşruti yönetimi bu sefer İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ordu ile olan dirsek temasından dolayı tekrar ilan etmek zorunda kalmıştır. Meşrutiyetin ikinci kez, 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesine müteakip doksan beş günlük süreç "*Hürriyet Sarhoşluğu*" olarak sükûnet içinde geçmiştir.[14] Bu süreci iyi değerlendiren Osmanlı aydınları sayısız gazete, dergi ve mecmua neşretmeye başlamıştır.

Osmanlı aydınlarının geçen süre içerisinde baş vurdukları en etkin yöntem olarak basın ve yayın yolunu seçtikleri görülmüştür. Basın, okuyucuya sadece haber aktaran bir mekanizma değildir. Kamuoyu ve iktidar arasındaki iletişime şekil veren kurumsal bir kitle iletişim aracıdır. Bu bağlamda basın, kamusal ve siyasal süreçler için vazgeçilmez

---

[10] Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, C. 14, S. 14, 2009, s. 38-40.

[11] M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 584-587.

[12] M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 476-484.

[13] Emine Gümüşsoy, "II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Aralık, 2008, s. 56-64.

[14] Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çeviri: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 12-13; Karaman, Belgeler, 31 Mart'ın Şifreleri, s. 113.

bir iletişim yöntemidir. Kamuoyunun yönlendirilmesinde basının yeri tartışılmaz bir gerçektir.[15]

Tarihte haberlerin günlük olarak yazılıp dağıtılması ilk olarak M.Ö 202 yılında Çin'de gerçekleşmiştir. Avrupa kıtasında da yazılı habercilik, M.Ö 59 yılında Roma'da ortaya çıkmıştır.[16] Modern basın için de matbaanın önemi haizdir. Matbaa teknolojisinin gelişmesine paralel, yazılı propaganda aracı gazete ve mecmualar için gerekli alt yapı oluşturulmuştur.[17]

Modern anlamda basın, Avrupa'da matbaanın yaygınlaşması ve kamusal alanın şekillenmesiyle birlikte siyasal, toplumsal ve düşünsel dönüşümlerin en etkili araçlarından biri hâline gelmiştir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da gazeteciliğin kurumsallaşması, kamuoyu oluşturma, iktidarı denetleme ve toplumu yönlendirme işlevlerini ön plana çıkarmış; Fransız İhtilali sonrasında ise basın, ideolojik mücadelenin ve siyasal mobilizasyonun temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu gelişmeler, çok uluslu ve kozmopolit yapıya sahip Osmanlı Devleti'ni de doğrudan etkilemiş; XIX. yüzyılda Osmanlı basını, Batı kaynaklı modernleşme sürecinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.[18]

Basım yayın için olmazsa olmaz durumdaki matbaanın Osmanlı topraklarına ilk girişi, XV. yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir. İspanya'dan Osmanlı coğrafyasına göç eden Yahudi kardeşler David ve Samuel ben Nahmias matbaayı 1492 yılında İstanbul'da kurmuşlardır. Yahudi kardeşler kurmuş oldukları matbaa da İbrani harfleri ile basım faaliyetine başlamışlardır. Bahse konu matbaa da ilk basılan eserlerden birisi Jacob ben Asher'in "Arba'ah Turim" adlı hukuk kitabıdır.[19] Osmanlı Devleti'nde matbaanın tam anlamıyla gelişimi XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelmektedir. Nitekim 16 Aralık 1727 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Müteferrika matbaası, İbrahim Müteferrika

---

[15] Onur Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 25.

[16] Öymen, *a.g.e.,* s. 25.

[17] Nurullah Çetinkaya, *Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s.21

[18] M. Kazım Benek, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 6, s. 28-30.

[19] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 137-139.

tarafından kurulmuştur.[20] Bu tarih ilk gazetenin basımının yapıldığı 1831 tarihinden bir yüzyıl kadar geridedir.[21]

Avrupa'da gazete, dergi gibi basın-yayın araçları, XVII. yüzyıl gibi erken bir dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, gazete ile ancak XVIII. yüzyılın sonunda tanışmıştır. İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde yabancıların kendi dillerinde çıkarmış olduğu gazeteler bunun öncüsü olacaktır.[22] Osmanlı Devleti'ne matbaa, gazete ve dergi gibi basın yayın araçlarının girişi, bu araçların benimsenmesi ve yaygınlaşması safhalar halinde gerçekleşmiştir.[23] Osmanlı Devleti'nde basın hayatının başlaması, sınır komşuları ve batılı devletlere göre çok geç kalınmış bir yeniliktir.[24]

Osmanlı sınırları içerisinde Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Türkçe-Arapça olarak yayınladığı ve ilk sayısını 2 Aralık 1828'de Kahire'de neşrettirdiği *Vekâyi-i Mısriyye'*dir.[25] Mehmet Ali Paşa'nın bu girişimi kendi hakimiyet alanında gerçekleştiğinden dolayı Osmanlı Devleti için gazeteciliğin başlangıcı sayılamaz. Ancak Osmanlı Devleti'ni bu alanda teşvik etmiştir.[26]

Osmanlı Devleti Lale Devrine kadar kendisini dünyanın en güçlü devleti olarak gördüğünden batının her alandaki gelişimine uzak kalmıştır. Bu bağlamda basının da önemine ve sahip olduğu güce inanmamıştır. Bunun sebebi ise basının en büyük özelliği olan eleştiri kültürünün monarşi ile yönetilen bir devlette oluşturacağı olumsuz havadır. Son yüzyıla girerken her alanda alınan başarısızlıkların sonucunda ıslahat komisyonları faaliyetlerine başlamışlardır. Sultan II. Mahmut'un hâkimiyetine denk gelen dönemde ilk Osmanlı gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*, 1 Kasım 1831 tarihinde ilk yayınını

---

[20] Büşra Tosun Durmuş, "Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devleti'ne Giriş Koşulları ve Tartışmalar", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, C. 5, S. 2, 2017, s. 960.

[21] Hakan Yüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 125-130.

[22] Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", Journal of Turkish Studies, C. 8, S. 5, 2013, s. 34.

[23] Kemal Beydilli, "Matbaa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, s. 105-110.

[24] Benek, a.g.m., s. 29-30.

[25] Şeyma Genç, *Osmanlı Modernleşmesinde Mısır Etkisi*, Burdur MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2022, s. 81.

[26] Yahya Bağçeci, "İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıâli İlişkileri (1841- 1849)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 32, 2014, s. 220.

gerçekleştirmiştir.[27] II. Mahmut *Takvim-i Vekayi*'nin yayın süreci ile bizzat ilgilenerek ismini bizzat kendisi koymuştur.[28] Ancak unutulmamalıdır ki basın sadece gazete çıkarmak değildir. Zira *Takvim-i Vekayi*'nin varlığı ve yayınlanması basın hayatını resmen başlatmaz.[29] *Takvim-i Vekayi*, devletin iç ve dış politikalarını halka duyurmayı hedeflemiştir. Bu özellik, Osmanlı basınının devlet merkezli karakterini tanımlar. Sultan II. Mahmut ve devlet erkanı bu ilk gazeteyi, yapılan reformların halk ve memurlar tarafından anlaşılması ve benimsenmesi için bir araç olarak kullandılar.[30] Osmanlı Devleti'nde gazete, mecmua gibi basın araçlarının özelleşmesi 1840 yılında yarı resmi niteliğiyle yayımlanan *Ceride-i Havadis* ile başlamıştır.[31]

Tanzimat dönemi, Osmanlı modernleşmesinin ideolojik olarak en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu bağlamda basın, reformların topluma aktarılması için propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Tanzimat sonrası yayımlanan *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteler, içerdikleri eleştirel yapıları ve kullanmış oldukları dil açısından dikkat çekmektedir. Bu dönemde gazeteler, kamuoyu oluşturmak için devlet ile toplum arasında yeni bir bilgi alanı yaratmıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydınların gazetecilik faaliyetleri, siyaset ve toplum arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.[32]

1864 tarihinde ilan edilen Matbuat Nizamnamesi, Osmanlı basın tarihinin önemli bir hukuki dönüm noktasıdır. Bu düzenleme, basının örgütlenme ve denetim mekanizmalarını belirlerken devletin kontrol odaklı yaklaşımını da yasallaştırmıştır.[33] Sultan II. Abdülhamid döneminde basın üzerindeki sansür uygulamaları genişlemiş; basın görece özgürlük alanından çıkarak sıkı devlet denetimine tabi olmuştur. Bu dönemde

---

[27] Nesimi Yazıcı, "Takvîm-i Vekâyi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 39, s. 490-492.

[28] Sema Öner, "Türk Basınının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 29, 2007, s. 151.

[29] Mehmet Ali Karaman, "Osmanlı Modernleşmesinde Basın", SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 32, Ağustos 2014, s.138.

[30] Benek, a.g.m., s. 30-31.

[31] Ziyad Ebüzziya, "Cerîde-i Havâdis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 406-407.

[32] Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Nisan 2014, s. 59-60.

[33] Alim Kahraman, "Matbuat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, s. 121-125.

basın, örtük dil ve mecazlar üzerinden eleştiri yapmaya başlamış, içerik üretme pratiğini geliştirmek zorunda kalmıştır.[34] Sultan II. Abdülhamid'in 1908'de yeniden ilan ettiği II. Meşrutiyet ile sansür büyük ölçüde etkisini kaybetmiş ve basında hızlı bir çoğalma dönemi başlamıştır. Yeniden ilan edilen Kanun-i Esasi'nin 12. maddesi "*Matbuat kanun dairesinde serbesttir*" diyerek basına özgürlük sağlamıştır.[35]

Başlangıçta resmî ve yarı resmî yayınlar aracılığıyla şekillenen Osmanlı basın hayatı, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte görece özgür bir ortam kazanarak fikrî ve siyasî tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Bu dönemde basın, yalnızca haber aktaran bir mecra olmanın ötesine geçerek ideolojik, dinî ve millî söylemlerin üretildiği bir mücadele alanına dönüşmüştür. İşte bu bağlamda İslamcılık ideolojisinin ilk basın-yayın organı olan *Sırat-ı Müstakim*[36] dergisi, 23 Temmuz 1908 tarihinde yeniden ilan edilen II. Meşrutiyet'ten otuz beş gün sonra 27 Ağustos 1908 Perşembe günü ilk sayısı ile yayım hayatına başlamıştır. Dergi Osmanlı basın geleneği içerisinde dini referansları merkeze alan, millî kimlik inşasına katkı sunan ve özellikle savaş yıllarında kamuoyunu yönlendiren etkili bir fikir ve propaganda organı olarak öne çıkmıştır.

*Sırat-ı Müstakim* dergisi, Osmanlı Devleti'nin son dönem düşünce hayatının temel süreli yayınlarından biri olarak günümüzde hem Türkiye'de hem de yurtdışında çeşitli akademik arşivlerde muhafaza edilmektedir.

Türkiye'de derginin en kapsamlı koleksiyonları *Milli Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi* bünyesinde yer almakta; bu kurumlarda derginin Osmanlıca orijinal nüshaları, ciltli koleksiyonları, mikrofilm kopyaları ve dijitalleştirilmiş versiyonları araştırmacıların erişimine sunulmaktadır. Ayrıca TBMM Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı gibi kurumlarda da özellikle Milli Mücadele dönemine ait sayılar kısmi koleksiyonlar hâlinde bulunmaktadır.

---

[34] Ataman, a.g.m., s. 29-32.

[35] Meltem Salimoğlu, "Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi Odağında Türkiye'de Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1945-1947)", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 107, 2022, s. 96; Mehmet Âkif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 24, ss. 328-330.

[36] Dergi aşağıda da açıklanacağı üzere 8 Mart 1912 itibarı ile *Sebilürreşad* ismiyle yayımlanmıştır.

Uluslararası düzeyde ise dergi, British Library, Library of Congress ve Berlin State Library gibi büyük araştırma kütüphanelerinin Doğu bilimleri koleksiyonlarında yer almakta; ayrıca Hathi Trust Digital Library ve Internet Archive gibi dijital platformlar aracılığıyla kısmi sayılara çevrimiçi erişim sağlanabilmektedir.

Bu çok katmanlı arşiv yapısı, derginin hem birincil kaynak olarak korunmasını hem de çağdaş akademik araştırmalarda etkin biçimde kullanılmasını mümkün kılmaktadır.

*Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* dergileri üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalar, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında sistematik biçimde kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmalar, söz konusu derginin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki fikrî, siyasî ve toplumsal etkilerini çok boyutlu bir perspektifle ele almakta; dönemin entelektüel tartışmalarını, İslamcılık düşüncesinin dönüşümünü ve basın-yayın faaliyetlerinin ideolojik yönelimlerini akademik yöntemlerle incelemektedir. Bahse konu tezler, içerik, yöntem ve tematik yaklaşımlarına göre tasnif edilerek aşağıda konu başlıkları çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

*Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* dergileri esas alınarak hazırlanmış olan ve toplumsal konuların incelendiği tezler aşağıda listelenmiştir:

Kenan Tokgöz tarafından hazırlanmış olan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Dergilerinde Teaddüd-i Zevcât (Çok eşlilik) Meselesi* başlıklı yüksek lisans tezinde, çok eşliliğin İslamcı cenahın basın-yayın organı bir dergi tarafından nasıl değerlendirildiği incelenmiştir.

Esra Uzunca tarafından hazırlanmış olan, *II. Meşrutiyet Dönemi Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Kadına İlişkin Görüşler ve Fıkhî Değerlendirmesi (1908-1909)* başlıklı yüksek lisans tezinde, *Sırât-ı Müstakîm* dergisindeki kadınla ilgili yazılar fıkıh usulü kaynak ve kaidelerine göre incelenmiş, dönemin modernleşme talepleriyle İslâmî ilkelerin dengeli bir şekilde nasıl birleştirildiği ortaya konmuştur.

Fatma Göncü tarafından hazırlanmış olan, *Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerde Kadınların Sosyal Hayatına Dair Meselelerin Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi* başlıklı yüksek lisans tezinde, *Sırât-ı Müstakim* dergisi özelinde XX. yüzyılın başlarında kadınların sosyal hayatına dair tartışılan konuların neler olduğu tespit

edilmiştir. Kadınların eğitimi, çalışması, tesettürü ve sosyal-kültürel hayata katılımına dair konuların o dönemde nasıl değerlendirildiği tartışılmıştır.

Rümeysa Sarımermer tarafından hazırlanmış olan, *Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde İslamcı Münevverlerin Kadın Algısı* başlıklı yüksek lisans tezinde, Sırat-ı Müstakim dergisindeki kadın algısı ele alınmıştır. Yine dönemin İslamcı münevverlerinin kadın algısını incelenmiştir.

Birgül Koçak tarafından hazırlanmış olan, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği* başlıklı doktora tezinde, II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) Osmanlı-Türk aydınlarının Batı kavrayışı üzerine incelemeler yapılmıştır.

Kerim Bayram tarafından hazırlanmış olan, *II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müskim'de Kadın ve Aile* başlıklı yüksek lisans tezinde, derginin kadınlara yüklemiş olduğu misyonları inlemiştir.

*Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* dergileri esas alınarak hazırlanmış olan ve eğitim vb. konuların incelendiği tezler aşağıda listelenmiştir:

Ekrem Bulut tarafından hazırlanmış olan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Dergilerinde Yayımlanan Makaleler Bağlamında Son Dönem Osmanlı Medreseleri ve Islâh-ı Medâris Hakkındaki Düşünceler* başlıklı yüksek lisans tezinde, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasına kadar olan dönemde medreselerin ıslah arayışlarını ortaya koyan, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad* dergilerindeki konuyla ilgili makaleler tespit edilmiş, incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Medreselerin ıslahı için ortaya konan müderris, talebe-i ulûm ve aydınların düşüncelerine yer verilmiştir.

Süleyman Pak tarafından hazırlanmış olan, *Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim Dergilerinde Çıkan Eğitimle İlgili Yazıların Tesbit ve Tahlili* başlıklı yüksek lisans tezinde, dergide yayınlanan ve dönemin eğitim politikalarını konu alan yazılar hakkında inceleme yapılmıştır.

Suvat Mertoğlu tarafından hazırlanmış olan, *Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı; Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914* başlıklı doktora tezinde, dergideki yazılardan hareketle Osmanlı'nın son döneminde Kur'an tefsirine nasıl yaklaşıldığı konusunu irdelenmektedir.

Sacide Ünlü tarafından hazırlanmış olan, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Dergilerine Göre Medrese Eğitiminde Gelişmeler: 1908-1920* başlıklı yüksek lisans tezinde, II. Meşrutiyet döneminde yayın hayatına başlayan *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinde yayınlanan medrese eğitimi hakkındaki yazıların değerlendirmesi yapılmıştır.

Zahide Kıcır tarafından hazırlanmış olan, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi'nde Yabancı Okulları Sorunu (1908-1925)* başlıklı doktora tezinde, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinde 1908-1925 yılları arasında yayımlanan makale ve yazılardaki yabancı okullar sorununun nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Abdullah Duman tarafından hazırlanmış olan, *Sebilürreşad Dergisi Bağlamında Osmanlının Son Dönemindeki Kelami Tartışmalar* başlıklı yüksek lisans tezinde, *Sebilürresad* dergisi (1912-1925) bağlamında Osmanlının son dönemindeki kelami düsüncenin yapısını incelemiştir. Yine aynı isim, *Eğitim (Din Eğitimi) Açısından Sebilürreşad ve İctihad Dergilerinin İncelenmesi ve Karşılaştırılması* başlıklı doktora tezinde, İslamcı *Sebîlürreşâd* dergisi Batıcı *İctihad* dergisinin mukayesesini yaparak konuyu analiz etmektedir.

Adnan Gül tarafından hazırlanan, *Sebillürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisine Göre Batılaşma Problemi* başlıklı doktora tezinde, İslamcı fikir dünyasının en uzun soluklu basın-yayın organı olan *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinin modernleşme sürecindeki yanlış batılılaşma eğilimleri ve geleneklere bağlılığın önemi incelenmiştir.

Emine Soydar'ın çalışması olan, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'ndaki (1908-1912) Siyer Bilgilerinin Tespiti* başlıklı yüksek lisans tezinde, *Sırat-ı Müstakim* dergisinde kullanılan, Hz. Peygamber dönemine ait bilgilerin tespiti yapılmış ve dönemin önde gelen yazarlarının siyer bilgilerini hangi bağlamlarda kullandıkları ortaya konmuştur. Araştırmada kaynak olarak II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yayına başlayan

mecmuanın 1912 yılına kadar mezkûr adla yayınlanan yüz seksen iki sayısının yer aldığı ilk yedi cildi esas alınmıştır.

Hanife Ersoy tarafından hazırlanan, *Sırât-ı Müstakîm Tabirinin Kur'ân'daki Anlam Alanı* başlıklı yüksek lisans tezinde, derginin de ismi olan Sırat-ı Müstakim (Dosdoğru Yol) tabiri incelenmektedir.

*Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* dergileri esas alınarak hazırlanmış olan ve siyasi, ekonomi vb. konularının incelendiği tezler aşağıda listelenmiştir:

Gülnur Anbar tarafından hazırlanmış olan, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergileri Ekseninde Din-Devlet-Siyaset Tartışmaları* başlıklı yüksek lisans tezinde, Cumhuriyet'in kuruluş arifesinde din-devlet ilişkilerini içeren tartışmaları, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergileri bağlamı içinde inceleyerek günümüze ne derecede etki ettiğini tartışmıştır.

Vahdettin Işık tarafından hazırlanan, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu-Batı Algısı: İctihad ve Sırat-ı Müstakim Dergileri Örneği* başlıklı doktora tezinde, *İctihad* ve *Sırat-ı Müstakim* dergileri özelinde II. Meşrutiyet dönemi Türk düşüncesinde Doğu ve Batı algısı ele alınmıştır.

Şenol Gündoğdu tarafından çalışılmış olan, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslamcılara Göre Millet ve Milliyetçilik, Bir Örnek Çalışma: Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* başlıklı yüksek lisans tezinde, II. Meşrutiyet Dönemi'nin (1908-1918) en önemli İslamcı dergisi olan *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergileri özelinde İslamcılığın millet ve milliyetçilik anlayışını incelemektedir.

Mehmet Savan tarafından hazırlanmış olan, *I. Meşrutiyet Döneminde Sırat-ı Müstakim Mecmuası Örneğinde İslamcıların İktisadi Görüşleri (1908-1912),* başlıklı yüksek lisans tezinde, II. Meşrutiyet devrinin başlıca yayın organlarından olan *Sırât-ı Müstakîm* dergisi üzerinden İslâmcıların iktisâdi görüşlerini, dönemin genel iktisâdi gündemiyle bağlantısını incelenmiştir.

Faruk Ateş'in çalışması olan, *Sırat-ı Müstakim Mecmuasında Yayımlanan Siyasi Yazılar (Bazı Mühim Siyasi Konuların Ele Alınışı),* başlıklı yüksek lisans tezinde, Derginin 182 sayısı incelenerek, İttihâd-ı İslam, İttihad ve Terakki Fırkası, Meclis-i

Mebusan ve II. Abdülhamid'in hal'i gibi mühim konular hakkındaki yazılar değerlendirilmiştir.

Selami Saygın tarafından hazırlanan, *Türk Siyasi Düşüncesinde Sırat-ı Müstakîm / Sebilürreşat Dergisi'ne Göre İslamcılık Düşüncesi (1908-1925)* başlıklı doktora tezinde, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Türk düşünce hayatını etkileyen İslamcılık akımı yorumlanarak; dün, bugün ve gelecek arasında fikir hayatı bakımından bir iletişim köprüsü kurulmuştur.

Hüseyin Bulut'un çalışması olan, *Sırat-ı Mustakim ve Sebilürreşad Dergisi'nde Milliyetçilik Meselesi (1910-1914)* başlıklı yüksek lisans tezinde, İslamcılık ve Milliyetçilik kavramları özelinde bit mukayese yapılarak Milliyetçilik kavramının hangi bağlamda uygulanması gerektiği incelenmiştir.

Nihat Çınar tarafından hazırlanmış olan, *Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Garbiyatçı Söylem* başlıklı yüksek lisans tezinde, tarihi bir dönem sosyolojik bakış açısıyla, garbiyatçı söylemden yola çıkılarak; konuyu sosyal, siyasal ve fikri zeminde irdelemiştir.

Şahide Nur Demirbilek tarafından hazırlanan, *Türkiye İslamcılığı'nın Gelenek Meselesine Bakışı: Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd ve Beyânülhak Dergileri Örneği* başlıklı yüksek lisans tezinde, XIX. yüzyılda modernleşme hadisesi ile yaşanan değişimin Müslüman düşüncesine nasıl yansıdığı ve Müslüman aydınların düşüncelerini nasıl farklılaştırdığı sorularına gelenek meselesi bağlamında bir inceleme yapılmıştır.

*Sırât-ı Müstakîm / Sebîlürreşâd* dergileri esas alınarak hazırlanmış olan ve dünya Müslümanları ve yaşadıkları coğrafyalar hakkındaki makalelerin incelendiği tezler aşağıda listelenmiştir:

Niğmet Çalışkan'ın hazırlamış olduğu *Osmanlı Basınında Çin ve Afganistan Müslümanlarının Temsili: Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Örneği* başlıklı yüksek lisans tezinde, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı entelektüel hayatının başat İslamcı süreli yayınları olan Sırat-ı Müstakim ve onun devamı *Sebîlürreşâd*'da Çin ve Afganistan Müslümanlarına dair üretilen söylemi içerik analiziyle incelemektedir.

Beytullah Mısır'ın hazırladığı *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd'da Hindistan (1908-1918)* başlıklı yüksek lisans tezinde, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* dergilerinde yer alan Hindistan hakkındaki yayımların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yılmaz Gül'ün çalışması olan *1908-1924 yılları arasında Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-reşad Dergilerinde Hindistan ile İlgili Çıkan Haberler* başlıklı yüksek lisans tezinde, İttihad-ı İslam düşüncesi çerçevesinde Hindistan Müslümanlarının Anadolu halkına Birinci Dünya Savaşı esnasında ve Milli Mücadele döneminde vermiş olduğu destekler ele alınmıştır.

Nedime Umran tarafından hazırlanmış olan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Dergileri Bağlamında Bosna-Hersek (1908-1918)* başlıklı yüksek lisans tezinde, Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan yönetiminin son on yılında *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad* dergilerinde çıkan haber ve makaleler ele alınmaktadır.

Sinan Şahin'in çalışması olan *Sırat-ı Müstakim Dergisine Göre Rusya Müslümanları* başlıklı yüksek lisans tezinde, Rus hâkimiyeti altında yaşayan Müslüman Türklerin dini, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerini *Sırat-ı Müstakim* dergisinin 1908-1912 yılları arasındaki 182 sayısı bağlamında incelemiştir.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# I. DÜNYA SAVAŞI BAĞLAMINDA SAVAŞ, PROPAGANDA VE BASIN OLGUSU

## 1.1. Propagandanın Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Propaganda, bireylerin ve toplumların çoğu zaman farkında olmadan maruz kaldıkları, düşünce ve algı dünyasını yönlendirmeyi amaçlayan psikolojik bir etki aracıdır. Harp ya da olağanüstü dönemlerde, basın – yayın organın en önemli ayağı olan gazete, mecmua ve dergiler belirli sınırlar dâhilinde cepheden haberler neşrediyor olsalar da hükûmetin talepleri doğrultusunda kamuoyuna müttefiklerin propagandalarını servis etmektedir. Hatta gazete, mecmua ve dergiler, müttefiklerine destek olmaları için kitleleri cihad, ümmet gibi dini motifleri kullanarak harekete geçirmekten kaçınmazlar.[37] Hükümet ile ters düşen gazete, mecmua ve dergiler dönemin ağır yaptırımlarından birisi olan sansür uygulamasına maruz kalmaktadır.[38]

Propaganda kavramı Latince "*Propagare*" kelimesinden türemiştir. Propaganda yeni fikirler üretmek, yeni fidanlar dikmek anlamına gelmektedir. Propaganda kavramı, insanların birlikte yaşamaya başlaması ile ortaya çıkmış bir liderlik aracıdır.[39] Bir başka tanımlamaya göre propaganda, ilk insandan bugüne kadar gelişerek süregelen ve yeni perspektifleri toplumlara yaymak için sistematik şekilde kullanılan bir psikolojik bilinçaltı aracıdır. İnsan zihninin ve toplumsal davranışların temelinde propagandanın psikolojik etkilerini görmemiz mümkündür. İnsanlar veya toplumlar, bünyesinde yaşamış olduğu devletin savaş benzeri olağanüstü durumlarla karşı karşıya kalmasından dolayı kaygısal bir varoluş tehdidi altında kalmaktadır. Bu durum ise propaganda sürecinin

[37] Mehmet Ali Karaman, "I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısının İyi-Kötü Yakınlaşması Üzerinden Okunması", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 21, 2020, s. 107.

[38] Adem Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebîlürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, Güz 2008, s. 162-163.

[39] Onur Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 111.

yayılmasına olanak sağlayan uygun bir ortamdır.[40] Propaganda adı verilen bu liderlik aracını elinde bulunduranlar, psikolojik gücüde ellerine almaktadırlar.

Propagandanın başarılı olmasının birtakım yöntemleri vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Verimli bir propaganda uygulaması için hedef topluluk ya da kitlenin sosyo-kültürel yapısının iyi analiz edilmesi elzemdir. Hedef kitleyi etki altına almanın en kolay yolu sade, anlaşılır ve pozitif propagandalar uygulanmasıdır. Süreklilik gösteren doğru planlanmış propagandalar hedef kitlenin ihtiyaç duyduğu çözümlere yönelik olmalıdır.[41] Kısaca propagandanın asıl işlevi uygulayıcısının çıkarları doğrultusunda fayda sağlamaktır.

Bilinçaltı operasyonu olarak adlandırabileceğimiz propaganda kavramı farklı disiplinler ve düşünürler tarafından da yorumlanmaktadır. Bu çerçevede sosyal bilimcilerin yorumu şu şekildedir: Bir düşünce, inanç ya da öğretinin sözlü veya yazılı olarak kitle iletişim organları aracılığı ile yürütülen bilgi aktarma yoludur. Bu yöntem ile hedef kitle yönlendirilerek düşünce yapıları kontrol edilebilinmektedir.[42]

Propaganda hakkındaki lügat ve aydın görüşleri aşağıda incelenmiştir:

Türk Dil Kurumuna göre Propaganda: *"Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtma, benimsetme ve yayma amacıyla söz, yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışma" ya da propaganda, "Bir doktrin veyahut da uygulamayı yaymak için desteklemek veyahut da tasavvurda bulunmak veya bir görüşü, bir inancı, bir ideolojiyi yaymak için söz, yazı ve daha başka araçlarla yapılan eylemdir."*[43]

---

[40] Halil İbrahim Bozatlı*, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Cephesi'ndeki Propaganda Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Harp Tarihi Ana Bilim Dalı Harp Tarihi Programı, Ankara 2025, s. 1-2.

[41] Ümit Özdağ, *Algı Yönetimi: Propaganda, Psikolojik Savaş, Örtülü Operasyon ve Enformasyon Savaşı*, Kripto Yayınevi, Ankara 2015, s. 27; Bozatlı, *a.g.e.,* s. 11-13.

[42] Merve Seren Yeşiltaş, Siyaset ve Propaganda "Propaganda ve Algı Yönetimi", Editör: Muhittin Imıl, Orion Kitabevi, Ankara 2019, ss.197-224, s. 198-199.

[43] Servet Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2010, s. 1; Servet Avşar*, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2018, s. 15-16.

Oxford sözlüğüne göre Propaganda: "*Bir fikre ya da harekete taraftar toplamak için düzenlenen programlardır*" tanımını yapmaktadır.[44]

Propaganda hakkındaki bazı görüşler aşağıda sıralanmıştır:

Propagandanın tarihte ilk kullanıcıları, söz söyleme sanatı ile hitabet güçlerini kullanan Antik Yunan sofistleridir. Propagandayı bir sanat haline dönüştürenler ise, Çinli Sun Tzu ve Marcus Quintilianus olmuştur.[45] Sun Tzu, "*Savaş Sanatı*" adını verdiği askeri taktiklerden ve savaşlarda nasıl bir stratejiye başvurulması gerektiğini anlattığı eserinde, savaşta askeri kontrol etmenin iyi bir liderin yönetimi ile mümkün olduğunu ve savaştan anlayan bir komutanın, düşmana savaşmadan boyun eğdiren olduğunu söylemektedir.[46] Dolayısıyla Sun Tzu'nın bu savunusu, propagandanın silahsız bir savaş yöntemi olduğu fikrini pekiştirir niteliktedir.

Belirli bir fikir ya da düşüncenin kitlelere yayılması durumudur. Yani baskı ve zor kullanılmadan sembol, slogan ya da kültürel değerlerin çıkarlar doğrultusunda değiştirilip dönüştürülmesidir. Bu düşünce doğrultusunda propaganda hem fikirleri yaymakta hem de halihazırda bulunan algıları yönlendirmektedir.[47]

Birey ya da gruplar, rakip birey veya grupların düşüncelerini ya da tutumlarını etki altına alarak değiştirmek ve kontrol etmek için medya araçlarının kullanılması ile bilinçli olarak gerçekleştirilen faaliyetlerdir.[48] Propaganda uygulayıcısı tarafından bilinçli olarak kullanıldığı kadar maruz kalan tarafı da bilinçsiz bir şekilde etkilemektedir.

Propaganda savaş ve barış dönemlerinde hedef kitlelerin odağını değiştirmek veya yönlendirmek için kullanılan bilinçli yanlışlardır. Uygulanan propagandalar ile dostun gücü, düşmanın zayıflığı gösterilmektedir. Ona göre propagandalar düşman halkının veya

---

[44] Bayram Küçükoğlu, *Millî Mücadeleden Günümüze Silahsız Terör Propaganda*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006 İstanbul, s. 16.

[45] Haluk Gürgen, "Propaganda", *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi (Kurgu)*, C. 8, S. 2, s. 135: Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 3.

[46] Sun Tzu (Sun Zi), *Savaş Sanatı*, Çevirenler: Pulat Otkan – Giray Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 7-9.

[47] Niyazi Berkes, *Propaganda Nedir?*, Recep Ustaoğlu Basımevi, Ankara 1942, s. 5-6.

[48] Terence H. Qualter, "*Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*", Çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 35, S. 1, 1980, s. 279.

ordusunun ideolojik olarak çökertilmesi için bir araçtır. Karabekir'in tanımı ile propaganda uygulanan halkın eğitim seviyesi ne kadar düşükse etki o kadar büyük olur.[49]

Yukarıda aktarılan tanımlamalar bağlamında propagandayı; ikna mekanizması ya da iyi kurgulanmış bir reklam olarak tanımlamak mümkündür. Silahsız bir saldırı aracı olarak tanımlanması mümkün olan ve söz söyleme ustaları Yunan sofistleri tarafından sistematik hale getirilmiş olan propagandanın cephanesi de sözcüklerden ve fikirlerden teşekkül olmaktadır. Goethe'nin savunusu olan "*En güçlü silah, zamanı gelmiş fikirlerdir.*" sözü düşünceyi destekler niteliktedir. Ancak unutulmamalıdır ki propaganda yapıcıları ahlaki duygularından çoğu zaman mahrum kalmalıdır. Zira propaganda her zaman doğrular ışığında yapılmaz, arada bir söylenen doğrular propagandayı daha etkin kılmaktadır.[50]

Propagandanın sistemleşmesi ve kilisenin tekelinde kurumsal bir nitelik kazanması, XVII. yüzyıla tesadüf etmektedir. Papa XV. Gregor, dinî birliğin savaş yoluyla sağlanamayacağını görerek, Katolik inancını barışçı yöntemlerle yaymayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, Katolikliğin sarsılmakta olan temellerini güçlendirmek amacıyla, resmî bir kurum niteliği taşıyan "Sacra Congregatio de Propaganda Fide" (İnancı Yayma Cemaati) teşkil edilmiştir.[51]

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Fransız İhtilali ile propaganda terimi, dinî savunuları yayma amacının ötesine geçerek özellikle milliyetçilik fikrini yaymak maksadıyla siyasî bir kimliğe bürünmüştür.[52] Fransız İhtilali sonrası zuhur etmeye başlayan ulus devletlerin yöneticileri, artık propagandanın sadece şartların gerektirdiği zamanlarda değil, hayatın her anında kullanılması gerektiğini idrak ederek siyasi bir hüviyete büründürmüşlerdir ki

---

[49] Kazım Karabekir*, Gizli Harp İstihbarat*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, 61-62.

[50] Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 2-12.

[51] Qualter, a.g.m., s. 255; Birgül Yılmaz, Mehmet Ali Karaman, "I. Dünya Savaşı Basınında Propaganda Faaliyetleri", *II. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Ahmet Yüksel – S. Ertan Tağman, İstanbul 2018, s. 93-94. Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 3; Murat Pehlivanoğlu, *İkinci Dünya Savaşı'nda Propaganda Hitler ve Stalin'in Propaganda Metotları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 24; Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, s. 111.

[52] Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 4.

bu durum XIX. yüzyıla tesadüf eder.[53] XX. yüzyılda ise, Propaganda Birinci ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde, önemine vakıf olunan en önemli silahsız savaş aracı olmuştur. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda propagandanın ehemmiyetini kavrayan İngilizler, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 1914 yılında Wellington House'ta "*War Propaganda Bureau*", "*Savaş Propaganda Ofisi*" oluşturulmuştur ki burası harp boyunca İngiliz propagandasının merkezi olan "*Wellington House*" olarak telaffuz edilmiştir Ayrıca İngiltere, 1918 yılında Alman karşıtı propaganda edebiyatı oluşturmak için Mister Vels'i göreve getirmiştir.[54]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında: "*Siyasi ve iktisadi propaganda İngiltere, askeri ve manevi propaganda ise Fransa'nın mirası durumuna gelmiştir*."[55] İkinci Dünya Savaşı döneminde ise, tüm ahlaki sınırları yok sayılan propagandanın, en büyük temsilcileri Alman Führeri Adolf Hitler ve Sovyet diktatörü Josef Stalin'dir.[56]

Propagandanın amacına ulaşması için çeşitli kanallarla propaganda unsurunun alıcı kesime doğru bir şekilde aktarılması mecburidir.[57] XIX. yüzyılda kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlık kazanması, propagandanın ivme yakalamasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle propaganda faaliyetlerinin etkili ve hızlı bir şekilde yayılmasının önemli aracı olan basın, hiç şüphesiz propaganda uygulayıcılarının elini kuvvetlendiren en elzem kitle iletişim aracıdır.[58]

---

[53] Yılmaz, Karaman, "I. Dünya Savaşı Basınında Propaganda", s. 94; Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 4.

[54] Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 41-42; Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, s. 120-124.

[55] Avşar, *İngiliz Hava Propaganda Raporları*, s. 19-21.

[56] Adolf Hitler ve Josef Stalin'in Propaganda metotları için, bkz: Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 65-152.

[57] David Welch, "Pandora'nın Kutusunu Açmak: Propaganda, Güç ve İkna", *Propaganda Güç ve İkna*, Çeviri: Selim Sezer, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 17-19.

[58] Karaman, "I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısı, s. 103-114; Servet Avşar, Mehmet Ali Karaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'de Propaganda Amaçlı Gazete Çıkarılması Çalışmaları", *II. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Ahmet Yüksel – S. Ertan Tağman, İstanbul 2018, s. 705-720; Cafer Ulu, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 10, S. 12, Bahar 2012, s. 61-83.

Propagandanın yayılma alanı bulduğu basın-yayın organlarından birisi de sözlü basın olarak adlandırabileceğimiz radyolardır. Radyo yayınları Birinci Dünya Savaşı yaşandığı süreçte bulunmuş ve savaşın ardından propagandanın en etkili uygulama unsuru olmuştur.[59] Zira radyolar, en kuvvetli ve verimli yayın araçlarıdır ve Birinci Dünya Savaşının hemen ardından 1923 yılında İngilizler ilk radyo şirketini faaliyete geçirmişlerdir.[60] Sabit bir mekandan ülke içi ve dışında milyonlara hitap edebilen radyo müthiş bir propaganda kuvvetidir.[61] Yayın hayatına başladığı ilk günden itibaren milyonlarca haber, bilgi vb. faaliyetlerle propaganda yapan radyolar sayesinde ses bütün sınırlardan kurtularak propaganda uygulayıcılarına değeri ölçülemez bir silah sağlamıştır.[62]

Dünya düzenini değiştiren liderlerin fikirlerini yaymak için kullandığı platform da radyolar olmuştur. Bolşevizm fikrinin savunucusu Lenin, radyonun gücünü kullanmıştır. Hitler de tarihteki önemli rolünü radyo aracılığı ile kazanmıştır. 1923 yılında kurulan radyo yayıncılığı ile yazılı basın üzerinden yapılan propagandaların önemi azalmıştır. Zira bireyi pasif hale getiren radyo yayınları, kitlelerin okumak gibi zahmetli alışkanlığını kırmış ve doğrudan sözlü vurgularla fikirleri aktarmıştır.[63]

---

[59] Derya Nacaroğlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo ve Radyo Yayıncılığının Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, Özel Sayı, 2023, s. 152.

[60] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 40.

[61] Nurgün Koç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 8 S. 15, Bahar 2012, s. 71.

[62] Nail Yılmaz, *Kamuoyunu Etkilemede Propagandanın Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 24-25.

[63] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 39-42.

## 1.2. Propaganda Çeşitleri

Silahsız savaş aracı olarak tanımlanan ve psikolojik bir iletişim aracı olan propaganda uygulandığı her alanda farklı çeşitleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: Kaynağına göre, konusuna göre, kullanım sahasına göre, kapsamına göre propagandalar olarak dört kısma ayrılmaktadır.[64]

Kaynağına göre propagandalar; "*Beyaz (Açık), Kara (Siyah)* ve *Gri (Bulanık)*" propaganda olarak üç başlığa ayrılmaktadır.

***Beyaz (Açık) Propaganda***: Hedef kitle olan, kamuoyunun güveninin sarsılacağı düşüncesini güden bu propaganda çeşidi, resmi kurumlardan alınan bilgiler doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Şeffaflık ilkesi ile hareket eden propagandalar olduğundan kaynağı bellidir. Bu çeşit propagandaların temel amacı doğru bilgiler ile güven kazanarak, itibar elde etmektir. Nitekim doğru bilgiyi sabırlı ve sürekli şekilde tekrar etmenin faydası yanlış bilginin etkisini zamanla kaybetmesini sağlar.[65] Beyaz propaganda uygulayıcısı kaynaklarını aşikar etmekten geri durmaz ve meşru kaynaklarla ki bunlar çoğunlukla hükümet destekli olarak haklı savunuları kitlelere aktarmaktadır. Kısacası beyaz propaganda, resmi kurumlarca desteklendiği için ve kullanmış olduğu kaynakların doğruluğu bakımından muhatabını en az yanıltan psikolojik telkinlerdir. Bahse konu propaganda türüne örnek olarak; Adolf Hitler'in iç siyasette halkına karşı uyguladığı faaliyetler gösterilebilir.[66]

***Kara (Siyah) Propaganda***: Sinsi propaganda olarak da adlandırılan bu propagandalar, yalan haberler ve rivayetler ile yapılmaktadır. Hile, entrika, iftira, fitne ve gerçek olmayan deliller kullanılması bu propagandanın özelliğidir. Aslında kaynak bellidir ama asıl kaynak yerine farklı kaynaklar gösterilerek hedef saptırması yapılmaktadır. Kara Propaganda, başarıya ulaşabilmesi için kaynağı gizli tutulmalıdır.[67] Zira kaynağı aşikar olur ise başarısız olmaktan kurtulamaz. Bahse konu propagandanın başarılı olmasının arkasındaki etkenler şu şekilde sıralanabilir: Kaynağın belirli olmamasına bağlı olarak

---

[64] Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 9-12.

[65] Nevzat Tarhan, *Psikolojik Savaş-Gri Propaganda*, Timaş Yayınları, İstanbul 2025, s. 35-36.

[66] Yılmaz, Karaman, "I. Dünya Savaşı Basınında Propaganda", s. 94.

[67] Seval Alkoç, *Propaganda Afişlerinde Renk ve Slogan Kullanımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, İstanbul 2017, s. 79.

gizlilik, hedef kitlenin güvenini yanlış bilgilerle kırmaya bağlı olarak korku ve panik ortamı ve toplumsal güvensizlik en temel unsurlardır.[68] Kara propagandanın amacı, kamuoyunu manipülasyon ile galeyana getirerek, huzursuzluk, güvensizlik ve bölünmüşlüğe bağlı olarak kaos ortamı oluşturmaktır.[69] Bu durumun en güzel örneği ise Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal'e karşı uygulanmış olan, kaynağı belirsiz saldırılardır.[70]

***Gri (Bulanık) Propaganda***: Siyah ve beyaz propaganda arasında bir yöntem uygulayan gri propaganda, doğru ve yanlış bilgileri birbirine karıştırarak yapılır. Söylenti ve varsayımlara dayalı bir propaganda çeşidi olduğu için doğru ve yanlış bilgiler iç içe geçmiş durumdadır. Muhataplar rivayetler ile manipüle edilmektedir. Gri propagandanın uygulanmış olduğu kitlenin sorgulama ve araştırma yeteneğinin zayıf olması mühimdir. Söz konusu yöntem şüphe, endişe gibi duyguları harekete geçirdiğinden dolayı bilhassa kriz dönemlerinde etkili olarak kullanılmaktadır.[71] Öte yandan gri propagandanın başarılı olması için sosyo-kültürel unsurların iyi analiz edilmesi gerekir. Bu bağlamda uygulayıcı hedef kitlenin diline, dinine, toplumsal değerlerine, eğitim seviyesine hakim olmalıdır. Gri propagandada kaynak her zaman meçhuldür ve ispatlanması mümkün değildir. Nihayetinde çelişki ve belirsizlik unsurları üzerine kurulu olan bu tür, psikolojik savaşta başvurulan en önemli propaganda yöntemidir. Örnek olarak; İngiliz istihbarat subayı casus, Thomas Edward Lawrence'ın Arabistan bölgesinde "*Arap Milliyetçiliğini*" Osmanlı'ya karşı oluşturması gösterilebilir.[72] Öte yandan Birinci Dünya savaşı sırasında Şerif Hüseyin liderliğinde Mekke'de çıkarılan "*El-Kıble*" yayın organı Osmanlı siyasi yöneticileri olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin "*İttihat-ı İslam*" düşüncesini engellemek için mücadele etmiş ve Osmanlı-Alman ittifakı Arap halka gri propaganda olarak aktarılmıştır.[73]

---

[68] Tarhan, *a.g.e.,* s. 48-50.

[69] Bozatlı, *a.g.e.,* s. 17.

[70] Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 11.

[71] Tarhan, *a.g.e.,* s. 36.

[72] Yılmaz, Karaman, "I. Dünya Savaşı Basınında Propaganda", s. 94-95; Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, s. 10-11.

[73] M. Talha Çiçek, "İttihatçılar ve Şerif Hüseyin: Mekke İsyanının Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 16, 2013, s. 41-57; Nevzat Sağlam, "Şerif Hüseyin ve Siyasal

Konusuna göre propagandalar; *"Siyasi, Askeri, Kültürel, Ekonomik"* propagandalar olarak dört başlığa ayrılmaktadır.

***Siyasi Propaganda***: İnsanlık tarihi ile eş zamanlı olan propagandanın bir çeşidi olarak siyasi propagandalarda ilk devlet teşekkülleri ile ortaya çıkmıştır. İlkçağ medeniyetlerinden birisi olan ve MÖ. 3200'de yazıyı icat ederek insanlık için tarih sürecini başlatan Sümerliler, heykeltıraşlık zanaatı ile oluşturdukları kabartmalarla siyasi propagandanın ilk örneklerini vermişlerdir. Ayrıca siyasi propaganda Roma başta olmak üzere ilkçağın gelişmiş kültürlerinde kullanılan bir olgudur. Saray duvarları, steller, kaya kabartmaları, tapınaklar ve zafer anıtları siyasi propagandanın ortaya çıktığı ilk yapılar olmuştur. Yapılar üzerinden propaganda yapılmasının amacı ise; ideolojik sahneleri gören halkını ve misafir olarak bulunan yabancıları etkilemektir.[74]

Devletin hakim ideolojisi, siyasi propagandanın asıl amacıdır. Mevcut iktidar sahipleri siyasi ideolojilerini yaymak zorundalardır. Zira bahse konu propaganda kamuoyu üzerinde kullanılarak başarıya ulaşabilmektedir. Unutulmamalıdır ki yönetenler, yönetilen kitlenin davranışını siyasi propaganda ile kontrol edebilmektedir. Her gelişmede olduğu gibi siyasi propaganda tarih boyunca belirli bir olgunluğa ulaşmıştır. Şüphesiz 1789 Fransız ihtilali ve sonrasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı bu olgunluk sürecinin tamamlandığı olaylardır. Hakikaten de Domenach'ın "*Siyasal propaganda olmasaydı eğer, çağımızın büyük fırtınalarından komünist devrim ve faşizmi tasarlamak bile güç olurdu.*" cümlesi siyasi propagandanın özeti niteliğindedir.[75] Kısaca siyasi propaganda sistemi, aleni bir baskı ve zorlamanın olmadığı yönetilenlerin yönetici hedeflerine uygun olarak hareket etmesini sağlayan bir tür çarktır.

---

Propaganda Aracı Olarak El-Kıble Gazetesi," *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Sayı, 2, 2022, ss. 141-174.

[74] Çağlar Akdağ, Özden Ürkmez, "Antikçağ'ın Uluslararası Politikalarında Propaganda Aracı Olarak Kullanılan Heykeltraşlık", *Amisos*, C. 3, S. 5, 2018, s. 322-324.

[75] Fatma Geçikli, "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 9, 1999, s. 272; Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 57-58.

***Askeri Propaganda***: Ülkelerin silahlı kuvvetleri tarafından, "*kendi halkına, dost devletlerin halkına, düşman devletlerin halkına ve tarafsız devletlerin halkına*" karşı uygulamış olduğu propaganda çeşididir.[76] Askeri kaynağı yeterli ve güçlü olan her devlet gücünü rakip ülkelere göstermekten kaçınmaz. Bu bağlamda ülkemizde her yıl düzenlenen askeri tatbikatlar sırasında yerli üretim silahlar tanıtılmakta ve askeri propaganda üzerinden rakiplere gözdağı verilmektedir. Öte yandan millî bayramlarda yapılan askeri geçit törenleri ve dış ülke heyetlerini karşılamak için yapılan askeri hazırlıklarda bahse konu propagandanın bir ürünüdür.[77] Truva Savaşı sırasında Yunan komutan Odysseus'un kullanmış olduğu "*Truva Atı*" savaş propagandasına bir örnektir. Türk tarihine baktığımızda Osmanlı Devleti'nin savaşa giderken askerleri motive etmek için kullanmış olduğu "*Mehter Marşı*" askeri propaganda ürünü olarak karşımıza çıkar.[78] Kısaca askeri propaganda asker ve askerin kullandığı envanterin rakiplere güçlü bir şekilde aktarılması durumudur.

***Kültürel Propaganda***: Toplumların veya ülkelerin kendi kültürlerine karşı sempati oluşturmak için uygulamış olduğu tanıtma ve empoze etme faaliyetine verilen isimdir. Yani bir toplumun kendi değer ve kültürünü yayma çabasıdır. Kültürel propaganda faaliyetleri asırlardır süregelen bir olgudur. Bu bağlamda Türkiye'de yer alan Robert Koleji, Tarsus Amerikan Koleji, Saint Jozef Lisesi gibi okullar kendi ülkelerinin kültürleri kapsamında eğitim öğretim faaliyetlerini göstermektedir.[79]

Öte yandan kültürel propaganda kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına paralel olarak yaygınlık kazanmıştır. Kültürel propaganda çeşidinin diğerlerine göre uygulanması daha kolaydır. Zira kültür propagandası yapılırken iletilen mesajlar hedef kitle tarafından çok fazla sorgulanmaz. Kültürel propaganda için belirli güçler vardır ve bu güçler hem propagandanın kaynağını hem de propagandanın kullanım alanını belirlemektedir.[80] Örneğin Fransa, kültürünü yaymak için "*Fransız Kültür Merkezi*",

---

[76] Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, s. 68.

[77] Özkan Avcı, "Propaganda Çeşitleri", *İletişim ve Propaganda*, Editör: Mustafa Karaca, Caner Çakı, Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s. 99.

[78] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 59.

[79] Avcı, a.g.m., s. 101.

[80] Geçikli, a.g.m., s. 270.

İngiltere dilini yaymak için "*Kraliyet Asya Cemiyeti*" ve Almanya'da dili üzerinden kültürünü yaymak için "*Goethe Enstitüsü*" gibi yapılanmaları oluşturmuştur.[81] Genel olarak bakıldığında kültürel propaganda; zayıf devletler üzerinde güçlü devletlerin kültürel hakimiyet kurmaları şeklinde gerçekleşir ve bu durum günümüzde yaygın olarak kullanılan kitle iletişim araçlarından olan sosyal medya platformları üzerinden yapılmaktadır.

***Ekonomik Propaganda***: Devlete doğrudan menfaat sağlayan bireysel, kurumsal veya genel her türlü ekonomik faaliyetlerdir. Diğer bir deyişle devletin ekonomik menfaati esastır.[82] Mustafa Kemal, yeni kurmuş olduğu Cumhuriyet rejiminin muasır medeniyetler seviyesine ulaşması için yerli üretime ve millî bir ekonomiye sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Gerçekten de Mustafa Kemal sonrası dönemde de ekonomik propaganda millî düşünceler çerçevesinde devam ettirilmiş ve 1946 yılından itibaren günümüze kadar süregelen yerli malı haftası adı altında millî propaganda uygulanmıştır.[83]

Kullanım sahasına göre propaganda faaliyetleri; "*İç ve Dış*" olarak iki başlıkta incelenmektedir.

***İç Propaganda***: Demokratik devletlerin hakim partileri tarafından kullanımı yaygın olan bu propaganda çeşidinde en önemli araç basın-yayın ve medya organlarıdır. Seçimle iş başına gelmiş olan iktidarlar hükümetlerini oluştururken olabildiğince alanlarında başarı göstermiş olan siyasetçileri kabinelerine dahil etmekte ve bunların propagandasını yapmaktadır.[84] İç propagandayı etkin kullanabilen hükümetler, dış propaganda da başarılı olabilmektedir.[85] Ancak burada Osmanlı Devleti'nin iç propaganda alanında göstermiş olduğu başarı dış politikada sağlanamamıştır.[86] Dolayısıyla iç ve dış propaganda bir bütün olarak ele alınırken devletin hakim gücüde dikkate alınmalıdır. Siyasi, askeri gücü

---

[81] Avcı, a.g.m., s. 102.

[82] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 59.

[83] Avcı, a.g.m., s. 104.

[84] Alparslan Şimşek, *Terör Sorunu ve Propaganda ile İlişkisi (Hizbullah Örnek Olayı), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 2004, s. 46.

[85] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 56-57.

[86] Polat Safi, *Millî İstihbarat Teşkilatı 1826-2023 İlk Defa Yayımlanan MİT Arşiv Belgeleriyle*, Kronik Yayınları, İstanbul 2024, 52.

yetersiz devletler iç propaganda faaliyetinde başarı sağlayabilirken dış siyaset arenasında aynı durum söz konusu olmamaktadır.

***Dış Propaganda***: Devletin menfaatlerinin merkeze alındığı bu türde hükümetlerin görüşü ne olursa olsun amaç aynıdır. Farklı görüşe sahip hükümetler için bile temel maksat ülkesi ve devletini dışarıya karşı başarılı bir pozisyona getirmektir. Kısacası ortak politika ve savunu birliği esastır.[87] İç propagandaya göre daha resmi bir üsluba sahip dış propaganda da amaca ulaşana kadar süreklilik esastır. Başarılı bir dış propaganda için iç kamuoyunun desteği şarttır. Ayrıca bu propagandalar uygulanırken sadece siyasi yöneticiler değil yeri geldiğinde büyükelçilerde devreye girmektedir.[88]

Kullanım sahasına göre propaganda faaliyetlerine genel olarak bakıldığında iç ve dış ayrımı yapılamadığı, başarılı olunması için içeride ve dışarıda birlik olunması gerektiği aşikardır.

Kapsamına göre propagandalar: "*Genel, Sınırlı ve Ferdi*" olmak üzere üç başlığa ayrılmaktadır.

***Genel Propaganda***: Büyük kalabalıkları esas alarak hitap eden bu tür, uluslararası nitelik taşımaktadır ve sonuçları bakımından uluslararası ilişkilerde etkilidir.[89]

***Sınırlı Propaganda***: Ülkenin belirli bir bölgesini ve o bölgedeki meseleler çerçevesinde sınırlandırılarak yürütülen propagandalardır. Genellikle bir bölgede oluşan hoş olmayan durum karşında halkı telkin etmek için kullanılır.[90]

***Ferdi Propaganda***: Bireyler özelinde gerçekleştirilen bu propaganda faaliyetleri en fazla dış politikada kullanılmaktadır. Genellikle diplomatlar aracılığı ile uygulanan ferdi propaganda sırasında kullanılan tekniklerde birbirine üstünlük kurma çabası vardır. Dostluk ya da çıkar ilişkilerinde kullanılan bir yöntemdir. Bireye karşı ya da birey tarafından muhalif kalabalığa doğru yapılabilmektedir.[91]

---

[87] Şimşek, *a.g.t.*, s. 45.

[88] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 57.

[89] İbrahim Uğur Erkış, M. Erhan Summak, "Propaganda ve Dış Politika", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, C. 14, S. 2, 2011, s. 300.

[90] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 60.

[91] Erkış, Summak, a.g.m., s. 300.

Propaganda, çeşitleri bağlamında incelendiğinde sonuç olarak; fikirler doğru şekilde karşı tarafa aktarıldığında ateşli silahlarla yapılan savaşların en önemli destekçisidirler. Gerçekten de zamanı gelmiş ve doğru şekilde kullanılmış her fikir başarıya ulaşabilmektedir. Psikolojik saldırı silahı olan propagandaların cephanesi fikirlerden mülhemdir ve bu savaş fikirler ile fikirlere karşı yapılmaktadır.

### 1.3. Savaş Olgusu ve Savaşlarda Propagandanın Önemi

Savaş olgusu, devletler arasında diplomasinin işlevsiz kalması sonucunda başvurulan şiddet sürecidir. Savaş, güçlü silahlı kuvvet kapasitesine sahip devletlerin ya da siyasal aktörlerin arasında gerçekleşen, fiziksel şiddete dayanan çatışmalar olarak tanımlanır. Devletler arasındaki diplomasi faaliyetleri kavram olarak, silahlı şiddeti önlemek için gerçekleştirilen diyaloglardır. Diplomasinin başarısız olması sonucunda en az iki taraf arasında, fiziki şiddet içeren eylemler ortaya çıkmaktadır. Bu durum da organize olmuş insan grupları arasında gerçekleşen savaş olgusunu ortaya çıkartmaktadır.[92]

Çinli Sun Tzu savaşı, "*Savaş Sanatı*" adlı eserinde; bir karışıklık, kargaşa ve kavga süreci olarak kabul eder ve ülkeler için kaçınılmaz olduğunu, savaşların var olma ya da yok olma mücadelesi için yapıldığını aktararak, devamında savaşın getireceği zararı bilmeyenler, savaşın getireceği yararı bilemezler diyerek savaşın vazgeçilmez bir güç gösterisi olduğunu savunur.[93] Yusuf Has Hacib ise "*Kutadgu Bilig*" adlı eserinde savaşın gerekliliğinden bahsederken "*Kötü niyetli insanlar anlayış yolu ile anlaşılabilir, halk arasındaki fitne bilgi ile bastırılabilir. Ancak meseleler bu iki yolla halledilemez ise kılıç kullanmaktan kaçınılmamalıdır.*" diyerek şartlara göre savaşın kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmaktadır.[94]

İnsanoğlu, ilk dönemlerden günümüze kadar varlığını sürdürme mücadelesi içerisinde olmuştur. Toplumların ortaya çıkışı ve devamında devletlerin teşekkül etmesi, karşılıklı mücadeleleri kaçınılmaz hâle getirmiştir. Farklı toplumların birbirlerine karşı

---

[92] Ebru Canan Sokullu, "Savaş Türleri", *Uluslararası İlişkiler Konseyi Güvenlik Yazıları Serisi*, S. 22, Ekim 2019, s. 2.

[93] Sun Tzu, *a.g.e.,* s. 1-14.

[94] Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

uyguladıkları dayatmalar ya da iradelerini kabul ettirme süreçlerinde başvurdukları silahlı çatışmalar "savaş" olarak adlandırılmaktadır. Tarihî olayların büyük bir kısmının temelinde savaşların yer aldığı görülmektedir. Nitekim insanlık tarihi, genel anlamda bir savaşlar panoraması niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda savaşlar, milletlerin ve devletlerin gerçek yüzlerinin ortaya çıktığı toplumsal vakalar olarak değerlendirilmektedir.[95]

Savaş olgusu için zaman ve mekan fark etmez, farklı iki aktör arasında yaşanan şiddet içerikli çatışma hali bir savaş sürecidir. Aktörler bazen insan, yerel topluluk ya da küçük savaş grupları olurken, bazen de şehir devletleri, krallıklar veya imparatorluklardır. Günümüzde ise ulus devletler savaşların aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda, uyuşmazlık ve çatışan fikirler savaşları ortaya çıkartmaktadır.[96]

İnsan doğası gereği hep hakimiyet kurma düşüncesiyle hareket etmiştir. Antik toplumlardan, küçük ölçekli toplumlara hatta modern dönem toplumlarda bile öz-çıkar algısı vazgeçilmez bir durumdur ve bireylerden oluşan toplumların çıkarını tatmin edecek biçimde davranması kaçınılmazdır. Bireylerin sadece kendi çıkarıyla ilgilenmesi, sonuçta toplumsal bir faciaya neden olmaktadır.[97]

İnsanlık tarihi, sayısız dönüm noktaları atlatmıştır. Bu dönüm noktaları ise sayısız savaşlar, soykırımlar, asimilasyonlardan meydana gelmektedir. İnsanların kendi düşüncelerini kabul ettirme faktörüne bağlı olarak yapılan savaşlar sonucunda geçilen süreçlerde savaş taktikleri ve teknikleri sabit kalmayarak değişmiştir. İnsanlığın yaşamış olduğu teknolojik ve bilimsel gelişmelerde savaşlar için bir dönüm noktasıdır.[98] Ayrıca propagandanın uygulanması için vazgeçilmez bir unsur olan basın-yayın organlarının gelişimi de savaşlara yön veren bir etkendir. Zira basın-yayın organları ile sadece kitleler bilgilendirilmez, bunun yanı sıra kitlelerin ideolojileri ve inanç sistemleri

---

[95] Cafer Acar, *İslâm'da Savaş Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2020, s. 9.

[96] Sami Eker, "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2015, s. 34.

[97] Günsenin Altınkaynak, Güney Çeğin, "Rekabet mi Dayanışma mı?" Veblen ve Kropotkin Perspektifinden Ortodoks İktisadın İnsan Anlayışını Yeniden Gözden Geçirmek", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 59, 2023, s. 241.

[98] Derya Ataş, *Psikolojik Savaş: Propaganda ve Meşrulaştırma Stratejileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi Yönetimi ABD Stratejik Araştırmalar Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019, s. 1.

şekillendirilerek bilinçaltına farkında olmadan sızıntılar gerçekleştirilir. Kitle iletişim aracı olan basın-yayın organları, hakim politikacılar ve bunlara bağlı baskıcı çıkar gruplarının fikirlerinin aktarıldığı bir platformu da inşa etmektedir.[99]

Kitle iletişim araçları insanlara karşı ne kadar etkiliyse devletler içinde yadsınamaz bir yere sahiptir. Devletlerin "*yasama, yürütme ve yargı*" erklerinden sonraki dördüncü gücü olarak basın vazgeçilemeyen bir unsurdur.[100] İngiltere'de 1914 yılında parlamento savaş amaçları komitesinin "*Wellington House*" adında basın bürosu üzerinden yapmış olduğu propagandalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Propagandanın kurumsallaşmasından evvel savaşlarda yapılan hileler, istihbarat elde ederek düşmanı tanıma ve buna bağlı oluşturulan ittifaklarla düşmanı içeriden çökertme yöntemleri uygulanmaktaydı.[101]

Silahsız, psikolojik bir araç olarak tanımlanan propaganda, harp zamanlarında ateşli silahlardan daha etkili bir yönlendirme unsurudur. Kitlelerin duygu, fikir ve davranışlarını yönlendirerek cephe gerisinde kitle hareketlerini kontrol etmek için kullanılmaktadır.[102] Bu tanımlamaya göre; savaşlarda askeri mücadelenin önemi kadar psikolojik mücadelenin de önemini ortaya çıkarmaktadır. Psikolojik savaş yöntemi olan propagandalar, düşman askerinin ya da düşman toplumunun algısını olumsuz etkileyerek moral kaybına neden olmaktadır. Aynı şekilde dost veya müttefik kitlelere de moral kaynağı olmaktadır. Bu çerçevede baktığımızda Birinci Dünya Savaşı ile sistematik bir ivme yakalayan propaganda, savaşlarda sadece iletişim aracı olmaktan çıkmış ve taktiksel bir silah boyutuna geçmiştir.[103]

Savaş olgusu bağlamında bakıldığında propagandayı, hakim güçler menfaatleri doğrultusunda yönetmektedirler. Günümüz basın-yayın organlarının en eskisi olan gazeteler ise buna yardımcı olan en önemli unsurdur. Zira Jul Cesar'ın teşekkül etmiş

---

[99] Mehmet Meder, Güney Çeğin, "Sembolik Şiddet Arenası: Televizyon ve Medyatik Söylemin Özerkliği Sorunu", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 15, 2004, s. 106.

[100] Derya Akın, "İkinci Dünya Savaşı'nda Basın ve Yayın Organlarının Etkisi", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, s. 480.

[101] Göksu, Türk Savaş Sanatı, s. 64-86; Avşar, İngiliz Propagandası, s. 19.

[102] Bozatlı, *a.g.e.,* 37-38.

[103] Berkes, *Propaganda nedir?*, s. 63-64.

olduğu "*Acra Diana*" gazetesi basın üzerinden yapılan propagandanın ilk örneği olarak gösterilebilir. Fransız komutan Napoleon'un "*Dört düşman gazete, yüz bin kişilik ordudan daha etkilidir*" sözü gazete üzerinden yapılan propagandanın önemine vurgu yapmaktadır. Öte yandan gazeteler aracılığıyla kitlelerin harekete geçirileceğini bilen faşist İtalyan lider Mussolini 1 Ekim 1928 yılında "*Bir Vazife Olarak Gazetecilik*" adında yayınlamış olduğu yazısında gazetenin gücünden şu şekilde bahsetmektedir: "*Basın, totaliter bir rejimin uzvudur ve rejime hizmet eden kuvvettir. Buna bağlı olarak tüm İtalyan basını faşist bir yapıya sahiptir. Tartışmasız olan bu gerçeklik faşist gazetecilik için bir direktif prensibidir. Rejime zarar veren her şeyden uzak durularak, faydalı olanlar yapılmalıdır.*"[104] Mussollini'nin bu savunusu göstermektedir ki iktidar erkleri basına her daim hakim olmak zorundadır. Zira basına hakim olamayan iktidarların ömürleri kısa ve etkisiz olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı kitlesel anlamda ilk büyük çatışma faaliyetidir. Bu durumun ortaya çıkmasında propagandanın kullanım metotları önemli bir yere sahiptir. Birinci Dünya Savaşı sırasında propagandayı en etkili kullanan devletlerin başında İngiltere gelmektedir. İngilizler, Almanların propagandaları için yanlış beyanlar tabirini kullanmışlar ve bunları çürüterek, düşman kamuoyunu etkilemek için hareket edecek bir örgüt olan Wellington House'u 5 Eylül 1914 tarihinde faaliyete geçirerek "*Savaş Propaganda Ofisi*" adı altında tüm İngiliz propagandalarının merkezini oluşturmuştur.[105] Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli propaganda merkezi olan Wellington House, 1917 yılında 54 personele sahiptir. Ofis hakkında ilk rapor, 1915 yılı haziran ayında yayınlanmış ve rapora göre; 17 farklı dilde basılan yaklaşık 2,5 milyon nüsha kitap dikkat çekmektedir. İkinci yayınlanan rapor ise 1916 yılının şubat ayında olmuş bu rapora göre; 7 milyon nüsha propaganda malzemesi kullanıştır.[106] Başka bir rapora göre 1 Ocak-31 Aralık 1917 tarihleri arasında 83 mektup ve 7 adet posta kartından 594.000 kopya nüshasının varlığı kanıtlanmıştır. 1918 yılı ile savaşın sonuna yaklaşıldığında haziran,

[104] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 37-38.

[105] Deniz Güçer, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İngiliz Propaganda Çalışmaları", *Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2024, s. 24.

[106] Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarına Yönelik Propaganda Gazeteleri", *Journal of History Studies*, C. 10, S. 3, 2018, s. 14.

temmuz, ağustos aylarında toplamda 7.820.367 adet broşür düşman cephelerine ve cephe gerisindeki halkına dağıtılmıştır.[107]

İngilizler özellikle Almanya ve Osmanlı Devleti aleyhinde yaptıkları propagandaları basın-yayın organlarının yanında hava yolunu kullanarak farklı bir düzeye taşımışlardır. Kullandıkları hava araçlarının başında balonlar ve uçaklar gelmektedir. Uçakların kullanımı ile yapılan propagandaların engellenmesi her ne kadar zor olsa da savaş sırasında propaganda broşürü dağıtırken yakalanan ve yargılanarak cezalandırılan İngiliz pilotların varlığı bilinmektedir. Almanya 1917 yılının mayıs ayında İngiltere'nin savaş sırasında cephedeki askerlere ve cephe gerisindeki halka dağıtmış olduğu broşürleri kışkırtıcı olarak tanımlamış ve bu durumun uluslararası kanuna uygun olmadığını dile getirmiştir. Hava propaganda faaliyetlerinin devam etmesi durumunda pilotları teslim alacaklarını belirtmişlerdir. Gerçekten de 17 Ekim 1917 tarihinde dört tane hava propaganda faaliyeti gerçekleştiren İngiliz pilot, yakalanmıştır. Almanya yakalamış olduğu bu pilotları, askere ve hükümete hakaret içerikli broşür dağıtma suçu ile askeri mahkemede yargılamış ve cezalandırılmıştır. Bu dört pilottan iki tanesinin on yıl süreyle hapsedildiği bilinmektedir.[108]

Birinci Dünya Savaşından sonra gerçekleşen ve kitlelerin ikinci büyük savaşı olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı, propagandaların savaşıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm dünya tarihteki en büyük propaganda savaşına tanık olmuştur. Hem Mihver Devletler hem de Müttefik Devletler savaşta başarı için her yola başvurarak tüm kitle iletişim araçları üzerinden propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetler için eğlence amacı taşıyan çizgi filmler bile savaş propagandası amaçlı kullanılmıştır. Bilhassa Amerika Birleşik Devletleri, Nazi Almayasına karşı propaganda amaçlı çizgi film üreten devletlerin başında gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin yapmış olduğu çizgi film propagandalarında en önemli karakterler; "*Donald Duck, Mick Mouse, Popeye (Temel Reis)*" şeklindedir.[109]

---

[107] Avşar, *İngiliz Hava Propaganda Raporları*, s. 44.

[108] Avşar, *İngiliz Hava Propaganda Raporları*, s. 29-42.

[109] Caner Çakı, "İkinci Dünya Savaşı'ndaki Propaganda Savaşlarında Çizgi Filmin Rolü: Nazi Almanyası ve Amerika Birleşik Devletleri Üzerine İnceleme", *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Eylül 2018, s. 53.

İkinci Dünya Savaşı'nın bir diğer iki aktörü olan Komünist Josef Stalin ve Anti-Komünist Alman Milliyetçisi Adolf Hitler'de propagandayı aktif olarak kullanan iki liderdir. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Stalin ve Hitler'in propagandaları savaş süresince önemini korumuştur. Hitler halkına karşı "*Tanrı Lider*" propagandası uygular iken Stalin "*Yoldaş*" propagandası aracılığıyla halktan birisi izlenimini yaratmıştır. Burada Hitler'in kendi lider kültünü oluşturmak istemesi ve Stalin'in Çarlık Rusya hayranlığı çerçevesinde propaganda yapması etkilidir. Ancak unutulmamalıdır ki hem Hitler hem de Stalin İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulamış oldukları propagandalar ile kendi toplumlarını oluşturmayı hedeflemişlerdir. Oluşturulacak olan bu toplumlar, Stalin'e göre din olgusundan sıyrılmalı, Hitlere göre ise din halk üzerindeki gücün pekiştirilmesi için kullanılmalıdır. İki lideri farklı klan bir diğer görüş ise edebiyat-sanat alanındadır. Propaganda için önemli bir unsur olan edebiyat-sanat faaliyetleri; Hitler tarafından benimsenmez iken Komünist Rus lider Stalin tarafından ideolojisini yaymak için bir propaganda aracı olarak kabul görmüş ve kullanılmıştır.[110]

Anti-Komünist Alman Milliyetçisi Adolf Hitler, batı medeniyetinin iki büyük düşmanı olarak Yahudileri ve Bolşevik Rusları işaret etmektedir. Adolf Hitler himayesinde ve Joseph Goebbels liderliğinde 3 Mart 1933 tarihinde daha önce örneği görülmemiş bir sistemle "*Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı*" kurularak, bu bakanlık çatısı altında propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Hitler kurmuş olduğu propaganda bakanlığı ile tarihte ilk kez sistematik propaganda oluşturan lider unvanını da elde etmiştir.[111] Ancak İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde başarısızlıkla baş başa kalan taraf Adolf Hitler olmuştur.

Almanların Anti-Komünist Führeri Adolf Hitler, her ne kadar propagandayı İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı ile sistematik hale getirmiştir. Ancak propaganda savaşlarda destekleyici bir unsur olarak kalmıştır. Propaganda aracılığı ile tek başına silahsız bir savaş kazanmak mümkün görülmemektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında başarılı olmak için her türlü propaganda faaliyeti mübahtır anlayışı hakim olduğundan, savaş propagandası sistematik bir boyuta

[110] Pehlivanoğlu, *a.g.e.,* s. 68-142.

[111] Mehmet Batuhan Çeken, Merve Ersan, "II. Dünya Savaşı Döneminde Propaganda Afişleri: ABD ve Almanya Örneği", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 72, s. 482.

ulaşmıştır. Ancak tarihsel çerçevede bakıldığında propaganda hiçbir savaşı tek başına kazanamamış, başarılı lider ve komutanların ellerinde hünerli birer kitle yönetim mekanizmasına dönüşmüştür. Savaş olgusu ve propaganda bağlamında son söz olarak; silahsız bir psikoloji mücadelesi olan propagandalar teknolojinin gelişmesi ile savaşları sahalardan ziyade kitle iletişim araçları aracılığı ile gerçekleştirir vaziyete getirmiştir.

### 1.4. Propaganda Ekseninde Osmanlı Basını ve Alman İttifakı

Birinci Dünya Savaşı propagandanın sistematik boyut kazandığı bir süreçti. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin takip etmiş olduğu propaganda sürecini şu şekilde değerlendirebiliriz. Birinci Dünya Savaşı sırasında yürütülen Osmanlı devlet propagandalarının kurumsal merkezi Harbiye Nezareti'ne bağlı olan II. şube tarafından kontrol edilmekteydi. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde ilan ettiği seferberlik sonrasında ve savaş süresince sansürden geri durmamıştır. Zira 1914 yılı sonunda kurulmuş olan ve dört ana daireyi içerisinde barındıran II. şube hem iç hem de dış propagandalardan sorumludur. Nezaretin, II. şubesine bağlı olan Karargah-ı Umumi İstihbarat kısmı, tüm haberleşme ve basına sansür uygulayarak takip altına almakla görevli olan birimdir.[112]

Osmanlı Devleti'nin propaganda merkezi, faaliyetlerini düşman orduları hakkında bilgi toplama, casusluk, sansür ve karşı propaganda uygulamalarına yöneltmiştir. Propaganda şubesinin temel söylemleri ise vatanseverlik, fedakârlık, din ve cihad üzerinedir. İmparatorluğun siyasi yöneticileri olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin kontrolünde olan propaganda merkezi, dönemin kitle iletişim araçları arasında bulunan *Harp Mecmuası*, *Donanma Mecmuası*, *Tanin*, *İkdam*, *Tasvir-i Efkâr*, *Sebîlürreşâd* gibi basın-yayın organlarını aktif bir şekilde kullanmıştır.[113]

Osmanlı Devleti'nin harp süresince yapmış olduğu propagandaları üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: kendi sivil halkına yönelik, cephede savaşan askerlerine yönelik ve düşman ülkelere yönelik propagandalar. Osmanlı'nın harp sırasında uyguladığı propagandaları; "*Osmanlıcılık, Türkçülük, Cihad vb. temaları*

[112] Feyza Kurnaz Şahin, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'da Sansür Teşkilatı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Haziran 2024, s. 254.

[113] Bozatlı, *a.g.e.,* s. 2-4.

*Machiavellist anlayışla irdeleyen*" fikirsel yönlendirme, "*ulusal ve yerel basın-yayın organları denetlenerek*" sansür, "*casusluk faaliyetlerini önlemek için*" istihbarat ve "*askeri dergilerde savaşın ideolojisini vurgulayan, askeri motive eden materyaller kullanarak*" cephede savaşan askerlere moral vermek gibi temellere dayandırabiliriz.[114]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti her ne kadar tarafsız kalacağını beyan etse de Donanma Mecmuası tarafından 10 Ağustos 1914 tarihinde yapılan yayında "*Muhterem Millete*" başlıklı yazı ile İngiltere'den sipariş edilmiş, paraları ödenmiş olan "*Sultan Osman*" ve "*Reşadiye*" gemilerinin teslim edilmeyerek alıkonulması üzerinden İtilaf devletleri aleyhinde propaganda yapılmaktadır.[115] Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalmayacağı; Donanma Mecmuası'nın 17 Ağustos 1914 tarihli yayınında bulunan ve halkı seferberliğe davet eden "*Seferberlik için ta'lik olunan levhalar*", "*Asker olanlar silah başına*" şeklindeki afiş yazılarından anlaşılmaktadır.[116]

Donanma Mecmuası, Osmanlı'nın savaşa girmesinden birkaç gün evvel, 26 Ekim 1914 tarihinde yayımladığı "*Keşke Düşmanımız Almanlar Olsaydı*" başlıklı makalede İtilaf devletlerine karşı ironik bir propaganda yapmaktadır. Zira bahse konu yazının altında Mahmud Muin ismi yer almakta ve Almanların ne kadar erdemli ve hümanist bir millet olduğundan bahsedilmektedir. Hatta Fransızlara karşı Almanların hümanistliği şu satırlar ile anlatılmaktadır: "*Şu hakâiki nazarımda tezahür ettikten sonra pürfezâil medeni bir düşmana malik olduklarından dolayı Fransızları bahtiyar ve şayan-ıtebrik buldum. Ve Cenab-ı Hakk'ın birçok inayetine nail olan Fransızların düşman hususundaki mazhariyetlerinin de mükemmeliyetine gıpta ediyorum. Ve "keşke Düşmanımız Almanlar olsaydı" diyorum.*"[117] cümleleri ile aleni bir şekilde İtilaf devletleri aleyhinde Alman propagandası yapılmaktadır.

---

[114] Mustafa Yeni, "Savaş Propagandası: Birinci Dünya Savaşı'nda Tarafsız Avrupa Ülkelerinde Osmanlı Askerî Propagandası", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 60, Aralık 2022, ss. 226-247.

[115] "Muhterem Millete", *Donanma Mecmuası*, 10 Ağustos 1914, C. 5, S. 7, s. 98.

[116] *Donanma Mecmuası*, 17 Ağustos 1914, C. 5, S. 8, s. 125. Afişin aslı için bkz: Ek 1.

[117] Mehmet Ali Karaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakını Meşrulaştırma Çabaları", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, Yıl: 1, S. 1, Kasım 2014, s.54.

Tüm bu yaşananların akabinde Osmanlı – Alman müttefikliği ve devletin savaşa girişi Almanya'dan Osmanlı'ya devredilen iki savaş gemisi ile resmileşecektir. Buna bağlı olarak da Osmanlı Devleti, askeri teknoloji açısından en güçlü Avrupa devleti olarak gördüğü Almanya'nın yanında savaşa girmeyi tercih etmiştir. Öte yandan dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşta izleyeceği ya da izlemesi gereken politikayı ve müttefik arayışını şu sözlerle dile getirmektedir: "*Türkiye daima İtilaf Devletleri ile yapacağı bir anlaşmayı, İttifak Devletleri ile yapacağı bir anlaşmaya tercih etmiştir. Böyle bir ittifakı bütün samimiyeti ve kudreti ile aradığı hâlde İtilaf Devletleri buna asla yanaşmamışlardır. Daha da doğrusu böyle bir anlaşmaya tenezzül etmediklerini belli etmişlerdir.*"[118]

29 Ekim 1914'te yaşanan ve "*Karadeniz Hadisesi*" olarak literatüre geçen olay sonucu Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına fiilen dahil olmuştur. Osmanlı Devleti, savaşa dahil olmadan hemen önce Hamidiye, Gayret, Taşoz, Yavuz, Midilli, Samsun ve Nilüfer mayın gemilerinden oluşan donanmayı, 27 Ekim 1914 tarihinde Amiral Souchon komutasında Karadeniz sularına göndermiştir. Karadeniz hadisesinin fitilini ateşleyecek olan olay ise Alman donanmasından 16 Ağustos 1914 tarihinde Türk donanmasına geçecek olan Yavuz gemisidir. Zira Yavuz, 27 Ekim'de "*Türkiye'nin geleceği için elinden gelenin en iyisini yap*" mesajını üç kez yayınladıktan sonra 29 Ekim'de Sivastopol sahillerine saldırı düzenlemiştir.[119] Aslında bir Alman savaş kruvazörü olan Goben (Yavuz), artık bir Osmanlı donanma gemisiydi ve bu saldırı tarafsızlık tartışmaları yaşayan Osmanlı Devleti için savaşı bir mecburiyet haline getirmiştir.[120]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin nedeni olan *Karadeniz Hadisesi*'nin dönemin sadrazamı, Said Halim Paşa'nın bilgisi dışında gerçekleşmiş olması da bir diğer mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakikaten de konu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ancak Amiral Souchon'a Enver Paşa'nın hadiseden bir hafta evvel saldırı emrini içeren bir mektup gönderdiği bilinmektedir. Enver Paşa tarafından Amiral Souchon'a gönderilen ve hem Türkçe hem de Almanca olarak kaleme alınan

---

[118] Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 310.

[119] Akın Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşı'na Girişinin Kamuoyuna Yansıması ve Toplumsal Tepkiler", *Tarih Okulu Dergisi*, C. 9, S. 25, Mart 2016, s. 233.

[120] Irmak Karabulut Yıldırım, "Yavuz ve Midilli Kruvazörü", *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2024.

mektuptaki emir şöyledir: "*Donanma Kumandanı Amiral Suşon Paşa'ya: Donanma-i Hümayun, Karadeniz'de hâkimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus filosunu arayarak nerede bulursanız ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz. 9.8.30 (22 Ekim 1914)*."[121] Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın böyle bir emir vermesinde Alman Hükümeti'nin baskısının olduğu ve normal şartlarda Enver Paşa'nın 1915 yılının bahar aylarında savaşa girmek istediği bilinmektedir.[122]

Mezkûr hadise kamuoyundan devlet eli ile saklanmış ve olay haber olarak 31 Ekim 1914 tarihinde basın tarafından kamuoyuna servis edilmiştir. Karadeniz hadisesi hakkında Dahiliye Nezareti Muhâberat-ı Umumiye Dairesi Dördüncü Şube tarafından, "*Bugün Karadeniz'de sefain-i Osmaniye'ye Rusya sefaini tarafından ateş açılarak bilmukabele bir Rus kruvazörüyle torpidosunun batırıldığı telsiz telgrafla haber alınmıştır. Bilahere alınacak malumata göre talimat verilecektir. Ona göre mütebassırane davranılması ve şimdilik mahrem tutulması*" uyarısıyla, vilayetlere şifreli telgraflarla gönderilmiştir.[123] Karadeniz sahillerine sınırları olan şehirlere ve sınır illerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından "*gayet mahrem*" başlığı ile "*Karadeniz Hadisesi*" hakkında bilgi verilmiştir.[124]

Tarihler 31 Ekim'i gösterdiğinde ise Dahiliye Nezareti, Karadeniz Hadisesini telgraflarla taşraya bildirerek oluşacak olan olaylara karşı müteyakkız olunması gerektiğini aktarmıştır. Telgraflarda Osmanlı donanmasına karşı Rusların saldırıya geçtiği bildirilmiştir.[125] Bu tarihte Osmanlı basını da vakadan haberdar olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin haklılığını savunan başlıklarla Ruslar aleyhinde propagandalar başlatmışlardır. Basına göre, Osmanlı donanması Karadeniz'e talim yapmak için gitmişti ve bu sırada Ruslar saldırıya geçmiştir.[126] Yaşanan çarpışma esnasında 2 Rus gemisi batırılarak 3 Subay ve 72 Rus askeri ele geçirildiği belirtilmiş

---

[121] Güngör Göçer, "Sadaretinden Şehadetine Said Halim Paşa", *Said Halim Paşa Kitabı Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 87. (ss. 83-95)

[122] Erik Jan Zürcher*, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.173.

[123]BOA, *Dahiliye Şifre Kalemi* (DH. ŞFR.) Dosya No: 46, Gömlek No: 105.

[124] BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi* (DH. EUM. KLU). Dosya No: 4, Gömlek No: 21.

[125] BOA, *Dahiliye Şifre Kalemi* (DH. ŞFR.) Dosya No: 46, Gömlek No: 108.

[126] Çelik, a.g.m., s. 234.

olsa da resmi belgeler bu sayıları farklı vermektedir. 29 Ekim 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda esir sayısı 83 olarak belirtilmiştir.[127] Yukarıda bahsedilen Karadeniz hadisesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı süresince yürüteceği propaganda faaliyetlerinin ilk örneklerinden birisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini *Tasfir-i Efkâr* gazetesi 2 Kasım 1914 tarihli 1247. sayısında "*Bahr-i Siyahın Bugünkü Hâkimleri*" başlığı altında Yavuz ve Midilli gemilerinin başarası olarak gösterip, "*36 seneden beri bahr-i siyahta elimizden kaçırdığımız hâkimiyetimizi yine bize iade ettiren iki amil: Yavuz ila Midilli'nin son resimleri*" açıklamasını yaparak propaganda faaliyetlerine görsel olarak başlamıştır.[128]

*Tasfir-i Efkâr* gazetesinde Karadeniz Hadisesini ele alan Yunus Nadi; Osmanlı donanmasının yapmış olduğu saldırı ile vatanın haysiyet ve selametini korumuş, bir milletin hayatı ve hürriyeti için haklı olarak yapılan bir savunmadır şeklinde hadiseyi meşrulaştırmıştır.[129] İkdam gazetesinin 31 Ekim tarihinde "*Karadenizdeki Vakâyi-i Ahire*" başlığı ile aktarmış olduğu haberde de Rusların tahriklerine karşı Osmanlı'nın hayatta kalmak için mücadele ettiği savunulmaktadır.[130]

*Tanin* gazetesinin 31 Ekim tarihli nüshasında yer alan "*Beklenilmeyen Vak'a*" başlıklı makalesinde de Rusların ve Üçlü İtilaf devletlerinin kışkırtması sonucu Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiğine vurgu yapılmaktadır.[131]

*Donanma Mecmuası'*nın 9 Kasım 1914 tarihli ve 19 numaralı sayısında Ahmed Râsim tarafından kaleme alınan "*Kısas'ta Hayat Vardır (Moskof, İngiltere, Fransız ve Osmanlı)*" başlıklı makalede Rusya, İngiltere ve Fransa için cani tabiri kullanılarak; huzurlu bir hayat yaşamak isteyen bütün Müslümanların Osmanlı Devleti'ni

---

[127] BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube* (DH. EUM. 7. ŞB.), Dosya No: 2, Gömlek No: 31, lef 3.

[128] "Bahr-i Siyahın Bugünkü Hâkimleri", *Tasfir-i Efkâr*, 2 Kasım 1914, S. 1247, s.1. Görsel için bkz: Ek 2.

[129] Yunus Nadi, "Karadeniz Hadisesi", *Tasfir-i Efkâr*, 31 Ekim 1914, S. 1245, s.1.

[130] "Karadenizdeki Vakâyi'-i Ahire", İkdam, 31 Ekim 1914, S. 6356, s.1.

[131] "Beklenilmeyen Vak'a", Tanin, 31 Ekim 1914, S. 2104, s. 1,2.

destekleyerek Halife'nin yanında olması gerektiğini belirtmektedir. Böylece itilaf devletleri aleyhinde propaganda faaliyetleri başlatılmıştır.[132]

*Tasfir-i Efkâr* gazetesi de 1 Kasım 1914 tarihli *"(Sinob) Fâci'asına Nazire*" adlı makalede, 30 Kasım 1853 yılındaki Sinop Faciasına bir atıfta bulunarak Yavuz gemisinin intikam aldığını bir görsel ile tasvir etmektedir. Tasvir edilen görselde: "*Sinob Fâci'asına Nazire - Altmış sene sonra 30 Teşrinisani 1854 fâci'ası 29-30 Teşrinievvel 1914 mukabelesi*" yazıları ile aşikar bir intikam propagandası sergilemektedir.[133]

*Harb Mecmuası* ise Karadeniz hadisesinin yaklaşık birinci yılında; 1. sayısının 3. sayfasında isimsiz olarak yayınlanan "*Harb Mecmû'ası Niçin Çıkıyor*" başlıklı yazıda şu cümleler ile eski düşman Rusya'ya karşı olan kin ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa girişinin meşruiyeti dile getirilmektedir:

> "*Bir yıl var ki Türk ve İslam vatanı vaktiyle bir Osmanlı gölü olan Karadeniz'de birdenbire en yıllanmış düşmanın hücumuna uğradı. Ve donanmamız, hakkını korumakdan yılmadığını gösteren bir karşılık hücum ile Moskof gemilerini batırıp kaçırarak akınlar yaptı ... Moskof kargasının bağrına gayzının ateşlerini fırlattı. Karadeniz Boğazı'nın önlerinde ilk patlayan Türk topu yalnız o eski düşmana değil, bütün bu cihan cenginde onun tarafını tutanlara karşı atılmış gazab nar'asıydı.*"[134]

*Harb Mecmûası*, 1. sayı 7. sayfasında yer alan Ağaoğlu Ahmed imzalı "*Türkiye'nin ve İslam Âleminin Kurtuluşu*" başlıklı yazıda Osmanlı'nın savaşa girişinin mecburi olduğunun propagandası şu sözlerle yapılmaktadır: "… *Bizim gibi harb-i umûmînin muhitinde bulunan devletler muhârebe haricinde kalamazlardı.*"[135]

Osmanlı Devleti'nin fiili olarak savaşa girmesi sonucu ilk destek müttefik olan Avusturya ve Almanya'dan gelmiştir. Müttefik Avusturya'nın Kara ve Deniz Kuvvetleri Başkumandanı Arşidük Friedrich tarafından Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya "*Hak ve*

---

[132] Ahmet Râsim, "Kısasta Hayat Vardır", *Donanma*, 9 Kasım 1914, S. 68/19. Makalenin aslı için bkz: Ek 3.

[133] "Sinob Fâci'asına Nazire", *Tasfir-i Efkâr*, 1 Kasım 1914, S. 1246, s. 3. *Tasfir-i Efkâr*'da ki Sinop faciasının tasviri için bkz: Ek 4.

[134] "Harb Mecmâ'sı Niçin Çıkıyor", *Harb Mecmû'ası*, Kasım 1915, S. 1, s. 3.

[135] Ağaoğlu Ahmed, "Türkiye'nin ve İslam Âleminin Kurtuluşu" *Harb Mecmû'ası*, Kasım 1915, S. 1, s. 7.

*medeniyet uğruna savaşmaktasınız*" şeklinde bir tebrik mesajı gönderilmiş; bu mektup *Sabah* gazetesinin 9 Kasım 1914 tarihli sayısında neşredilmiştir.[136]

Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması şüphesiz müttefiki olan Almanya kadar başka bir devleti mutlu etmemiştir. Zira Almanlar, Osmanlı'nın savaşa dahil olmasına müteakip savaşı geniş bir coğrafyaya yaymak düşüncelerini faaliyete geçirebileceklerdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması sürece yeni bir boyut kazandırmaktaydı. Bu durum Almanlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim *İkdam* gazetesinin Almanca bir gazeteden alıntılamış olduğu bir görsel ve "*Efendiler! İşte şimdi perde açılıyor, neler göreceksiniz neler*!" yazan ifadeleri bu memnuniyeti göstermektedir.[137] Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne nakit ve eşya desteği yapmak için Berlin'de bir cemiyet kurulmuştur. Bu haberi İkdam gazetesi, "*Berlinde Tezahürat*" başlığı ile 7 Kasım 1914 tarihli nüshasının ilk sayfasında vererek müttefiklerinin propagandasını yapmıştır.[138] Almanya ve Osmanlı dostluğunu pekiştiren bir propaganda da Türk Yurdu Dergisi tarafından 21 Ekim 1915 tarihinde yayımlanan "*Enver Paşa'ya Doktor Unvanının Verilmesi*" başlıklı makale ile ortaya konulmuştur. Makalede, Peşte Darülfünun Hukuk Fakültesi tarafından Enver Paşa'ya fahri doktor unvanı verildiği ve bu bağlamda, Avrupa darülfünunlarında ilmî unvan alan ilk Osmanlı vatandaşı olduğu belirtilmiştir.[139]

Yukarıda genel hatları ile özet halinde bahsedilen Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi ve yapılmış olan Alman propagandalarından anlaşılacağı üzere devlet, son kozunu da oynamış ve böylece ölüm-kalım mücadelesi başlamıştır. Devletin basın-yayın organları üzerinden gerçekleştirmiş olduğu propagandalar, her ne kadar düşmanlara karşı bir boy gösterisi olsa da kamuoyunu mücadeleye destek olması için harekete geçirmelidir. Bu bağlamda yapılan propagandalardan birisi şu şekildedir: Harbiye Nezareti bahçesinde destek için toplanmış olan halk Osmanlı bayrağının yanı sıra müttefik Alman ve Avusturya bayraklarını da kullanarak gösteri yapmaktadır. Polis Mecmuasının 1 Kasım 1914 tarihli 32. sayısında bu durum şu şekilde aktarılmaktadır:

---

136 "Avusturya- Devlet-i Âlîye", Sabah, 9 Kasım 1914, S. 9032, s.1.

137 *İkdam*, 6 Kasım 1914, S. 6362, s.1. Görselin aslı için bkz: Ek 5.

138 "Berlinde Tezahürat", *İkdam*, 7 Kasım 1914, S. 6363, s.1.

139 "Enver Paşaya Doktor Ünvanın Verilmesi", *Türk Yurdu*, 8 Teşrinievvel 1331 (1915), Yıl 5, Cilt 9, Sayı 3, s. 2790.

"*Müttefiklerimiz Almanya ve Avusturya bayraklarıyla râyet-i Osmaniye'yi hamilen Harbiye Nezareti pîşgâhında (önünde) icra olunan tezâhürat-ı millîye*"[140]

Osmanlı Devleti'nin iç politika da gerçekleştirmiş olduğu propagandalar meyvelerini vermiş olacak ki 6 Kasım 1914 tarihinde yayınlanan *Sabah*, *Tanin* ve *Tasvîr-i Efkar* gazetelerinde halkın savaşa aleni bir şekilde destek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda halkın "*asırlardan beri Âlem-i İslam'a hücum eden zalim düşmanların ezilmesi*" için hükümete destek vermek istediğini ve savaş boyunca devlete ödenen savaş vergisinin yani "*tekâlif-i emiriyye*"nin üç katına kadar savaş masrafı olarak verebileceğini, gerekirse halkın gönüllü olarak savaşa katılabileceğini bildirirler. Bunun yanı sıra taşrada özellikle de Çankırı, Kastamonu, Muğla, Balıkesir gibi şehirlerde halk mitingler düzenleyerek devletine bağlı olduğunu göstermiştir.[141] Taşra halkının desteğine vilayetlerden de katkılar sağlanmıştır. Halep Valisi Celal, 30 Ekim 1914 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekerek yaşanan Karadeniz hadisesinden dolayı her türlü desteği devletine karşı fedakarca sağlayacağını bildirmiştir.[142] Halep valisinin telgrafını takip eden ertesi gün, yani 31 Ekim günü Musul Valisi Süleyman Nazif'de Musul halkının "*son ferdi ve son akçesi*" ile Karadeniz'de Osmanlı donanması'nın elde ettiği başarıyı bir beyanname ile halka duyurmuş ve devlete her türlü yardımı taahhüt etmiştir.[143]

Bahsedilen tüm bu gelişmeler göstermektedir ki Osmanlı Devleti propaganda mekanizmasını iç politika da doğru yönlendirmeyi başarmıştır. Genel olarak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması ve bu süreçte müttefikleri ile kendisi için basın-yayın aracılığı ile yapılan propagandalar ele alındığında denilebilinir ki son kozunu oynamak için sahaya inmiş olan Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş kararı hem müttefikleri tarafından hem de kendi iç kamuoyundan tam destek almıştır.

---

[140] *Polis Mecmuası*, 1 Kasım 1914, S. 32, s. 757. Aslı için bkz: Ek 6.

[141] Çelik, a.g.m., s. 247.

[142] BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube* (DH. EUM. 7. ŞB.), Dosya No: 2, Gömlek No: 31, lef 4.

[143] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i Evrak Odası (DH. EUM. VRK.) Dosya No:13, Gömlek No: 68.

# İKİNCİ BÖLÜM

# SEBÎLÜRREŞÂDIN DÜŞÜNCE YAPISI VE YAYIN HAYATI

## 2.1. Sebîlürreşâd'ın Yayın Hayatı

İslamcılık ideolojisinin ilk basın-yayın organı olan *Sırat-ı Müstakim* dergisi, 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'ten otuz beş gün sonra 27 Ağustos 1908 Perşembe günü ilk sayısı ile yayım hayatına başlamıştır. 1908 yılında yeniden ilan edilen olan II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti için hemen her bakımdan dönüm noktası niteliğindedir. II. Meşrutiyet ile yeniden yürürlüğe giren Kanun-i Esasi ve Mebusan Meclisi sayesinde siyasi oluşumlar kurulmuş, bunların sonucunda halkta 'hürriyet sarhoşluğu' olarak nitelendirilen bir coşku ortaya çıkmıştır.[144] Tüm bunların bir sonucu olarak, Sultan II. Abdülhamid tarafından sansüre maruz bırakılan özellikle basın-yayın organları yeniden ya da ilk kez faaliyet göstermeye başlamışlardır. Çalışma konusu olan Sebîlürreşâd Dergisi'nin tesisi de bu döneme tesadüf etmektedir.

Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesi ile oluşan rahat ortam sayesinde son dönemin önemli ve etkili fikir akımları olan "*Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük*" ehemmiyet kazanmıştır. Bu fikirleri benimseyenler, düşüncelerini alenen ifade etmekten çekinmemişlerdir. Nitekim kamuoyunun düşüncelerini en rahat dile getirdiği mecra basın-yayın organlarıdır ve yine propagandanın da en güçlü silahı gazetelerdir. Sultan II. Abdülhamid döneminde basına uygulanmış olan baskıdan kurtulduğunu düşünenler; ivedilikle gazete, dergi gibi yazılı basın oluşturmaya başlamışlardır. Bu çerçevede 25 Temmuz 1908 tarihinde yayınlanan gazeteler saray kontrolüne tabi olmadan piyasaya girmiştir. Bu davranış, artık basın-yayının rahat bir nefes aldığını göstermektedir.[145]

II. Meşrutiyet ilanı sonrasında başkent İstanbul'da 31 Mart Vakasına kadar geçen süreçte toplamda 353 farklı dergi ve gazete yayınlanmıştır. Yine 1910-1914 yılları arasında toplamda 466 adet farklı yeni yayın piyasaya sürülmüştür. Burada dikkat çeken bir diğer durum ise Sultan II. Abdülhamid yönetiminin hakim olduğu imparatorluğun

[144] Karpat, *a.g.e.,* s. 12-13; Karaman, 31 Mart'ın Şifreleri, s. 113.

[145] Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990, s. 18-19.

başkenti İstanbul'da, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen öncesinde tüm dillerde yayınlanan gazetelerin toplamı ancak 51 tanedir ve taşra dahil dergi ve gazete sayısı ancak 100 kadarla sınırlı kalmaktadır.[146] II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası sayıları üç yüzden fazla olan gazete ve dergi neşredildiği bilinmekte olup, bunların kimisi bir ya da birkaç sayılık nüshalar ile yayın hayatına son verirken bazıları ise uzun soluklu yayın hayatlarına devam etmişlerdir.[147]

Gerçekten de 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile her alanda yaşanan rahatlama, hiç şüphesiz en net basın-yayın alanında kendisini göstermişti. Kanunuesaside yer alan "*matbuat kanun dairesinde serbesttir*" hükmü ile II. Abdülhamid döneminin sansür uygulamalarının önüne geçileceğinin teminatı halka verilmekteydi.[148] Her ne kadar II. Abdülhamid döneminde basına sansür uygulandığı söylense de Berkes; Tanzimat dönemine göre, II. Abdülhamid döneminde basın-yayın faaliyetlerinin geliştiğini savunmaktadır.[149] Berkes'in bu görüşü kabul edilse dahi, II. Meşrutiyet döneminde, basın-yayın işi ile uğraşanlar için, 23 Temmuz 1908 bir bayram gibi kutlanmaktadır.[150]

Eşref Edip ve Ebu'l Ula Zeynel Abidin tarafından 14 Ağustos 1324 (27 Ağustos 1908) tarihinde teşkil edilen, Sırât-ı Müstakîm (*Sebîlürreşâd*) dergisi, 1908-1965 arasında, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele dönemi, Cumhuriyet'in ilk yılları ve çok partili hayata geçiş sürecini yaşamış uzun soluklu, İslamcı görüşün fikirlerini savunan bir dergidir.[151] *Sebîlürreşâd* dergisinin

---

[146] Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 7-9.

[147] Ömer Çakır, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2014, s. 238-241.

[148] Mehmet Ali Karaman, "Yandaşlıktan Muhalefete Volkan Gazetesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 4, Aralık 2022, s. 1575; Karaman, "I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısı", s. 105.

[149] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 368.

[150] Gerçekten de 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908), tarihi Osmanlı Meclisi Mebusanında bayram olarak kutlanmış, kutlamalar için hazırlıklar yapılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için, bkz: Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Îd-i Millîsi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 0, S. 38, 2011, s. 323-342.

[151] Sinan Ateş, *Türkiye'de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 261.

yayın dili Osmanlı Türkçesi olmasına rağmen dergide Arapça, Farsça ağırlıkta kullanılmaktadır.

*Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergileri yayınlarında makale, şiir, haberlere yer vermekle birlikte, Abdürreşit İbrahim'in "*Alem-i İslam*", Sait Halim Paşa'nın "*Buhranlarımız*" adlı kitaplarını da fasiküller şeklinde ek olarak yayınlamıştır.[152]

Kurucusu olduğu *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergileri ile bütünleşmiş olan Eşref Edip, *Sebîlürreşâd* dergisinin kuruluş sürecini şu cümleler ile anlatmaktadır: "*10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908)'te memleket yerinden oynadı. Sanki kıyamet koptu. Eli kalem tutan ortaya atıldı. Gazeteler, mecmualar Babıali'yi doldurdu. Biz de tasavvur ettiğimiz muhayyel mecmuamızı (Sırât-ı Müstakîm – Sebîlürreşâd) neşretmek hevesine düştük.*"[153]

Derginin ilk sayısının heyecanından bahsederken Eşref Edip, bu süreci şu sözlerle ifade etmektedir:

> "*Bismillah deyip işe başladık. 14 Ağustos 1324 (1908) perşembe günü ilk nüsha çıkınca Bab-ı Ali alt üst oldu. 24 saat sürmedi on binlerce nüsha yağma edildi. Tekrar bastık yine bitti. Arkasından ikinci nüsha çıktı. Az zamanda İşkodra'dan Bağdat'a ve Yemen'e kadar bütün memleket Sırat-ı Müstakim ile doldu. Büyük alimlerin şiirleri, eserleri ile hele de Akif'in şiirleri öyle heyecan verdi ki, Sırât-ı Müstakîm birinci dergi oldu.*"[154]

Ebu'l Ula Zeynel Abidin ve Eşref Edip liderliğinde kurulan derginin başyazarlığı, 183. Sayıdan itibaren Millî Mücadele döneminde İstiklal Marşı'nı yazacak olan millî şair Mehmet Akif tarafından üstlenilmiştir.[155] Kuruluş sürecinin yazar kadrosuna baktığımızda; Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Aksekili Ahmed Hamdi, Seydişehirli

---

[152] Selami Saygın, *Türk Siyasi Düşüncesinde Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşat Dergisi'ne Göre İslamcılık Düşüncesi (1908-1925)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2022, s. 117.

[153] Eşref Edip, *Sebîlürreşâd*, C. 10, S. 238, s. 200; Adnan Gül, *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi'ne Göre Batılılaşma Problemi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 67-68; Adnan Gül, "Batılılaşma Sürecinde Sebîlürreşâd Dergisi Tarihçesi, Yayın Politikası ve Düşünce Sistemi", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 11, S. 31, Bahar 2007, s. 41.

[154] Eşref Edib, "Sebîlürreşâd'ın Ellinci Yıl Dönümü", *Sebîlürreşâd*, C. 12, Sayı 276, Eylül 1958, s. 2–12

[155] Çakır, a.g.m., s. 240.

Mahmud Esad, İzmirli İsmail Hakkı ve Babanzâde Ahmed Naim gibi isimler dikkat çekmektedir.[156]

*Sırât-ı Müstakîm* adı ile 14 Ağustos 1324 (1908) perşembe günü ilk nüshasını çıkartarak yayın hayatına başlayan dergi, ilk sayısında tesis tarihini 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) olarak okurlarına duyurmuştur. Ancak dergi tesis tarihini 43. sayısından itibaren meşrutiyetin ilan tarihi olan 10 Temmuz 1324 olarak değiştirmiştir.[157]

*Sebîlürreşâd* dergisi, 23 Şubat 1327 (8 Mart 1912) tarihindeki 183. sayısından itibaren *Sırât-ı Müstakim* adı yerine*, Sebîlürreşâd* adını kullanmaya başlamıştır. Derginin isim değiştirmesi hususu kayda değer bir mesele olduğundan bu kısımda detaylandırmak yerinde olacaktır. Nitekim derginin kuruluşunda Ebu'l Ula Zeynel Abidin, mes'ul müdürlük makamında bulunmaktadır. Ancak kendisinin millet vekilliği ve müderris profesörlüğü, dergideki bu görevine engel teşkil ettiğinden I. cilt sonlarında dergiden ayrılmıştır. Eşref Edip ise derginin tek imtiyaz sahibi olarak kalmış ve dergi 182 sayıdan oluşan 7. cildini Şubat 1912'de tamamlamıştır. Hatta Eşref Edip, bu durumu derginin mezkur sayısında açıklar: "*Elhamdülillah bu 182. nüshamızla Sırat-ı Müstakim'i. 7. cildi de hitam bulmuştur, 8. ciltten itibaren aynı mesleği daha etraflı bir surette takip etmek üzere Sebîlürreşâd unvanı altında intişar edecektir. Muhterem karilerimizin malumu olmak üzere beyanı lüzum gördü.*"[158]

8 Mart 1912 tarihinde yayınlanan 183. sayı dergi için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Eşref Edip, Mehmet Akif ve Said Halim Paşa Heybeliada'daki Selamlık Köşkü'nde sohbet ettikleri bir günde derginin ismine karar vermişlerdir. Dergiye verilen Sebîlürreşâd ismi hakkındaki anekdot yine Eşref Edip tarafından aktarılmaktadır:

> *"Abbas Paşa, bir teklifte bulundular: Kur'an'dan bir sahife açalım, ne isim çıkarsa oradan alalım. Muvafık dedik. Harem dairesinden bir Mushaf-ı Şerif getirildi. Besmele ile bizzat bir sahife açtılar. "**İttebiûni Ehdikum Sebilerreşâd**" ayet-i kerimesi çıktı. Hah dedik. "**Sebilürreşâd**" ismi pek münasip. Hem de Sırat-ı Müstakim manasına. Hemen karar verdik. Fakat*

[156] Ateş, *a.g.e.,* s. 260

[157] Adem Efe, "Sebîlürreşâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 36, s. 251.

[158] Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi", s. 161-163.

*Tahirü'l-Mevlevi, bizden evvel bu ismin imtiyazını almış. Ona müracaat ettik. Memnuniyetle bize devretti. Sırat-ı Müstakirn bu suretle Sebilürreşâd oldu. Kaldığımız yerden bu isimle Akif Bey'le beraber neşriyata devam ettik"*[159]

Derginin 183. sayısındaki başlık klişesi altında 1330/1327 tarihi yer almaktadır. Hemen devamında; Nur Suresi'nin 46. ayeti olan, "*Vallahü yehdi men yeşaü ila sıratin müstakim*" ve Mümin Suresi'nin 38. ayeti olan, "*Ve kâllezî âmene yâ kavmittebiûni ehdikum sebîler-reşâd(reşâdi)*" ayet metinleri bulunmaktadır. Yeni dönemin ilk neşri olan 183. sayıda yer alan bahse konu iki ayet metni ile dergi, eski ve yeni adları arasında bağlantı kurarak devamlılık sağlamaktadır. Hakikaten de yukarıda zikredildiği gibi derginin ikinci dönemi olan *Sebîlürreşâd* süreci; İslam aleminin halihazırda içinde bulunduğu problemlerden kurtulması ve yükselmesi için mücadele etmiştir. Dergi için bu mücadele en mukaddes görev niteliğindedir.[160]

*Sebîlürreşâd*'ın ikinci safhası olarak nitelendirilen 1912-1918 yılları arasında, siyasi otorite olan İttihat ve Terakki ile fikri ayrılıklar yaşamış ve bu fikir farklılığından dolayı, mevcut hükümet tarafından 1912-1918[161] yılları arasında iki kez geçici sansür yaşamıştır.[162] 1916-1918 yılları arasında yirmi ay gibi bir süre sansür edilen derginin bu kadar uzun süre kapanmasının sebebi dönemin siyasi iktidarı İttihat ve Terakki ile politika muhalefetine düşülmüş olmasıdır.[163]

Cumhuriyet döneminin kuruluşuna şahitlik etmiş olan *Sebîlürreşâd* dergisi, 1925'te vuku bulan, Şeyh Sait isyanı sonucu çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında 5 Mart 1925'te 641. sayısı sonrası süresiz olarak yayın hayatına ara vermiştir.

---

[159] Eşref Edib, "Ebu'l-Ulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık?, *Sebîlürreşâd*, 1957, C. 10, S. 238, s. 199- 200; Efe, "Sebîlürreşâd", s. 252.

[160] Güngör Göçer, "Millî Mücadele Arefesinde Sebilürreşâd Dergisi", *İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy İstiklâl Marşı'nın Kabûlünün 101. Yılı Vesilesiyle*, Editör: Muhammed Emin Yıldızlı- Ahmet Üstüner, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 101.

[161] Bazı kaynaklarda Sebîlürreşâd dergisine (1916-1918) yılları arasında sansür uygulandığı kaydedilmektedir. Detaylı inceleme için, bkz: Gül, "Batılılaşma Sürecinde Sebîlürreşâd Dergisi", s. 53; Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi", s. 162-163.

[162] Sebîlürreşâd 300. ve 301. sayılarında sansür yasağını delmek maksadı ile "Sebilünnecat" adıyla yayınlandığı da görülmektedir. Detaylı bilgi için, bkz: Gül, "Batılılaşma Sürecinde Sebîlürreşâd Dergisi", s. 45.

[163] Tevrat Temel, *Kadın ve Din: Sebilürreşad Dergisi Örneği (1923-1925)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 42.

Hatta derginin kurucusu olan Eşref Edip, Diyarbakır ve Ankara'da İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak, beraat etmiştir.[164]

Dergi Mayıs 1948 tarihinde yeni harflerle yeniden teşekkül edilene kadar basın-yayın mecrasından çekilmek zorunda kalmıştır.[165] *Sırat-ı Müstakim* adı ile teşkil edilen ve sonrasında *Sebîlürreşâd* adıyla yayın hayatına devam eden dergi, toplamda otuz dört yıl boyunca Türk kültür, sanat, edebiyat ve fikir hayatına katkıda bulunmuş uzun soluklu İslamcı bir yayındır.

1946 yılına gelindiğinde Demokrat Parti ile artık çok partili hayata geçiş süreci başlamıştır. Buna bağlı yayın hayatına tekrar başlayan dergi 1966 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in hürriyet ortamından almış olduğu destek ile yazılarında daha rahat İslamcılık fikrini beyan eden *Sebîlürreşâd*, artık mecliste muhafazakar söylemlerde bulunan Demokrat Parti yönetiminin en sadık destekçisi konumuna gelmiştir. Dergi siyaset arenasının yanında Said Nursi ve Nurcular hakkında da destek yazıları yayınlamaktan kaçınmamıştır. Öte yandan Millî Mücadele ve tek parti dönemlerinde hakim ideolojiye destek vermiş olan dergi çok partili hayatla birlikte içerinde bulundurduğu muhalefeti de ortaya çıkartacaktır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra, Cumhuriyet rejiminin dine karşı baskı ve zulümlerin uygulandığı ve din müesseselerinin kapatıldığı propagandasını yapmaktadır. Cumhuriyet dönemi *Sebîlürreşâd* dergisi yazılarında Cumhuriyet Halk Fırkası yönetiminin din eğitimine önem vermeyerek atalarımızın kurduğu din ve dünya işleri düzenini bozduğundan bahsederek, laiklik ile maneviyata zarar verilerek bir siyasi irtica uygulandığından bahsetmektedir.[166]

---

[164] Temel*, a.g.t.*, s. 43.

[165] Gül, "Batılılaşma Sürecinde Sebîlürreşâd Dergisi", s. 48-49; Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi", s. 167; Efe, "Sebîlürreşâd", s. 252.

[166] Ateş, *a.g.e.,* s. 260-261.

## 2.2. Sebîlürreşâd'ın Yazar Kadrosu

İslamcılık düşüncesinin uzun soluklu basın-yayın organı olarak II. Meşrutiyet'in ilanı ile kurulmuş olan *Sebîlürreşâd* dergisinin yazar kadrosuna bakıldığında oldukça dikkat çekici isimler bulunmaktadır.

Dergi kurulduğu esnada henüz bir hukuk öğrencisi olan Eşref Edip'in çevresinden arkadaşları ve öğretmenleri yazar kadrosunda yer almaktadır. Dönemin hakim fikir akımlarının başında gelen İslamcı ve Türkçü düşünürler dergide birlikte yer almışlardır. Bu bağlamda derginin yazar kadrosu özetle şu isimlerden oluşmaktadır: Mehmed Âkif Ersoy, Mardinîzade Ebül'ulâ, Bereketzade İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı, Babanzade Ahmed Naim, Aksekili Ahmed Hamdi, Halim Sabit Bey, Musa Kazım, Mithat Cemal Kuntay, Bursalı Mehmed Tahir, Ahmed Ağaoğlu, Ispartalı Hakkı, Ömer Ferit Vecdi Kam, Abdürreşid İbrahim, Çerkeşşeyhizade Halil Halid, Mehmet Şemsettin Günaltay, Edhem Nejat, Nuralizade Gıyaseddin Hüsnü, Mehmed Fahreddin, Hocazade Ahmed Hilmi, Şerefettin Yaltkaya, Osman Fahri, İbrahim Alaeddin Gövsa, Kamil Tepedelenlioğlu Kamil, Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyh Muhammed Abduh, Şeyhülislam Musa Kazım, Bergamalı Ahmet Cevdet, Elmalılı Hamdi, Ali Ekrem Bolayır, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu.[167]

Dergi yazar kadrosuna bakıldığında denilebilir ki yazar eğilimleri genel olarak Türkçü ve İslamcı gruptan teşekküldür. Ancak unutulmamalıdır ki derginin yazar kadrosunda Türkçülüğün ve İslamcılığın sembol isimlerinin bulunması dönemin şartları gereği normal bir durumdur. Derginin yazar kadrosunda Türkçü ve İslamcı düşünürlerin birlikte hareket etmesi ayrıca neredeyse bütün Türk-İslam dünyasının sorunlarını haberleştirerek dergi sayfalarında toplamıştır. Derginin yazar kadrosunun bu denli kapsayıcı olması; Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Gaspıralı İsmail gibi Rus baskısı altında bulunan Türk düşünürlerinin de dergide yazar olmasına olanak sağlamıştır.[168]

[167] Temel, *a.g.t.*, s. 41.

[168] Saygın, *a.g.t.*, s. 121.

*Sebîlürreşâd* dergisinin yayın hayatına başladığı II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı kadınlarının toplumda görünürlük kazandığı ve düşüncelerini özgürce ifade edebildiği bir dönemdir.[169] Ancak dergide kadın yazar sayısının yok denecek kadar az olması dikkat çeken bir durumdur; farklı dönemlerde dergide yazıları yayımlanan yalnızca dört kadın yazar vardır. Bunlar: Ayşe Makbule, Ayşe Meliha, Fatma Zehra ve Latife Hanım.[170]

Bu sınırlı sayı, dönemin toplumsal dönüşümüne kadın perspektifinin yansıtılmasında bir kısıt oluştursa da *Sebîlürreşâd*, kadınların sesini duyurabildiği bir mecradır. Dergideki yazılar, yalnızca kadınların eğitim, çalışma ve kamusal alanlardaki hak taleplerini görünür kılmakla kalmamış, aynı zamanda II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında kadın perspektifinin katkısını ve toplumsal dönüşüme dahil oluşunu belgelemiştir. Bu yönüyle *Sebîlürreşâd* kadınların bireysel ve toplumsal hak arayışlarının tarihsel bir kaydı olarak değerlendirilebilir. *Sebîlürreşâd* dergisi, kadınların toplumsal yaşamda görünürlüğünü artırma çabalarını yakından takip etmiş ve bu süreci kimi zaman eleştirel bir bakış açısıyla yansıtmıştır. Dergide, kadın kıyafetlerinin tartışılması, dans, balo, meyhane, tiyatro ve sinema gibi sosyal etkinliklerin yaygınlaştırılması, kadınların özgürleşme çabalarının bir uzantısı olarak ele alınmış ve dergi tarafından bu tür faaliyetler gayri resmî propaganda biçimi olarak nitelendirilmiştir. Bu yaklaşım, *Sebîlürreşâd*'ın İslamcı düşünce çerçevesinde, modernleşme ve toplumsal değişim süreçlerinde kadının rolünü hem takip ettiğini hem de eleştirel bir perspektifle şekillendirdiğini göstermektedir. Böylece dergi, kadınların sosyal hayattaki varlığını görünür kılarken, bu varlığın sınırlarını ve biçimlerini de tartışma gündemine taşımıştır.[171]

---

[169] Sıla Nur Aykal, *II. Meşrutiyet Döneminde Öncü Kadınlar ve Kadın Yazarlar*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2025, s. 107.

[170] Saygın*, a.g.t.*, s. 119.

[171] Tevrat Temel, "Yeni Kadın Algısı ve İlk Popüler Kültür İmgelerine Eleştiriler: Sebilürreşad Dergisi Örneği (1923-1925)", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 26, s. 18.

## 2.3. Sebîlürreşâd'ın Düşünce Yapısı

İslamcılık fikrinin savunucusu olan *Sebîlürreşâd* dergisinin düşünce yapısını anlamlandırabilmek için, öncelikle İslamcılık fikrinin genel çerçevesi ortaya konulması gerekmektedir.

İslamcılık fikrinin oluşmasının temelinde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda içinde bulunduğu durum yatmaktadır. Nitekim XIX. yüzyılda Avrupa, Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu coğrafyalar üzerinde bir takım politik, askeri ve ekonomik yayılım göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak da İslam halifeliğinin lideri konumunda bulunan Osmanlı Devleti, bütün Müslümanları tek çatı altında birleştirerek bu geri kalmışlığın karşısında savunma pozisyonu almıştır.[172] Kara, İslamcılık ideolojisini şu cümleler ile tanımlamaktadır:

> "*19. ve 20. yüzyılda İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, siyaset, felsefe, eğitim…) 'yeniden' hayata hakim kılmak ve akılcı metodla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürüsünden, zâlim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden…. kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerin bütününü tarif eden bir hareket olarak tarif edilebilir.*"[173]

Dünya Müslümanlarının birleştirilerek bir İslam birliği oluşturulması amacı taşıyan İslamcılık ideolojisine göre; coğrafya, millet, kültür farkı gözetmeksizin Müslümanlar bir bütündür ve tek çatı altında yönetilmelidir.[174] İslamcılık fikri Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanını takip eden süreçte ortaya çıkmıştır. Söz konusu fermanlar ile gayrimüslimlere tanınan haklar, İslam geleneğin savunucuları

---

[172] Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 31

[173] Muhammed Hüküm, "Bir İdeoloji Çekirdeği Olarak Sebilürreşad'ın Sırât-ı Müstakim Yılları", *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi ve Mehmet Âkif Ersoy*, Editör: Ali Kurt, Gölcük Belediyesi Yayınları, 2021, s. 46.

[174] Fahri Atasoy, "Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 45, 2019, s. 12.

olan, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İslamcılar, yeniliklerin İslami geleneklere ve kurallara uygunluğunu tartışmaktadır.[175]

Avrupa'da milliyetçiliğin yükselmiş olduğu bu dönemde Osmanlıcılık fikrinin geçerli bir taraftar bulamadığı göz önüne alınırsa, Türk milliyetçilerinin İslamcılık fikri hakkındaki düşünceleri de önem arz etmektedir. Bu bağlamda Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde Osmanlı'nın devlet menfaatlerine dikkat çeker. İslam menfaatlerinin Osmanlı Devleti'nin ve Türklüğün menfaatlerine tam anlamı ile uymadığını dile getirir. Ona göre; İslam'ın kuvvetlenmesi, Osmanlı tebaasının bir kısmının özellikle gayrimüslimlerin ayrılarak Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesine neden olacaktır.[176]

XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, 1870 yılında ortaya çıkan *İttihad-ı İslam* hareketi, zamanla sınırları aşarak *İslam Milleti* düşüncesine dönüşmüştür. Avrupa siyasetçilerinin *Panislamizm* adını verdikleri bu düşünce, Sultan II. Abdülhamid'in 1876 yılında tahta geçmesi ile yeni bir boyut kazanmış ve Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet döneminde Avrupa siyasetinde takip edilen politikalara yön vermiştir. Kara, İslamcılık fikrinin önem kazandığı dönemi II. Meşrutiyet dönemi olarak aktarmaktadır.[177] Hakikaten de İslamcılık düşüncesinin basın-yayın yolu ile savunulmaya başlanması bu döneme denk gelmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergisi, İslamcılık (*İttihat-ı İslam*)[178] düşüncesinin en önemli savunucusudur.[179] Öte yandan Mehmet Âkif, Aksekili Ahmet Hamdi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Mehmet Şemseddin, Ahmet Naim, Musa Kazım, Said Halim Paşa gibi düşünürler de II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık düşüncesinin önemli savunucuları arasındadır.[180]

---

[175] Funda Gülşen, "İslamcılık Akımının Türk Siyasal Hayatındaki İdeolojik Evrimi", *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, 2024, s. 61.

[176] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 26.

[177] İsmail Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları. İstanbul 2013, s. 22-23; Akçura, *a.g.e.,* s. 19.

[178] Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 470-475.

[179] Ateş, *a.g.e. ,* s. 260-261; Efe, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi", s. 162.

[180] Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 13.

İslam ideolojisinin savunucusu olan dergi, 27 Ağustos 1908 tarihli ilk sayısı ile başladığı yayım hayatının ilk cümlesinde Fatiha suresinin ayetini konu edinmiştir. Devamında *Ed-Dinün Nasiha* başlığı altında ise derginin amacı şu cümleler ile açıklanmıştır:

> "*Fâtiha-i a'mâl ve mukaddime-i âmâlimiz, dîn-i mübîne hizmet ve ihvân-ı mü'minîne nasîhatle müstelzim-i sa'âdet-i dâreyn olan menhec-i kavîm-i istikāmet ve sırât-ı müstakīm-i hidâyete da'vetden ibâret olmakla, mesâ'î-i vâkı'amızın hamiyyet-şi'ârân-ı ümmet tarafından hüsn-i telakkī edileceğine ümidvârız. Kâfil-i nizâm-ı âlem ve müstelzim-i refâh ü sa'âdet-i ümem olan şerî'at-ı garrâ-yı İslâmiyye ahkâm-ı münîfesinin hükm-i li-dînihî ve fevâ'id ü menâfi'-i maddiyye ve ma'neviyyesi milel ve akvâm-ı sâirece mechûl olmakla beraber cihâr-aktâr-ı âlemi eşi'a-i irfânıyla tenvîr eden şems-i tabân-ı İslâmiyyet gözlerini kamaştırdığı huffâş-bînânın setr-i envâr-ı hakīkat maksad-ı garaz-kârîsiyle herbâr diyânet-i mu'azzama-i Muhammediyye aleyhine neşriyyât-ı fâside ve isnâdât-ı kâzibeden hâlî kalmadıklarından neşriyyât ve müfteriyyât-ı vâkı'ayı delâ'il-i akliyye ve berâhîn-i nakliyye ile redd ü tekzîb eylemek dahi derûhde eylediğimiz vezâ'if-i asliyye cümlesinden olmakla bu bâbda erbâb-ı ilm ü irfân tarafından ihdâ buyurulacak âsâr-ı nâfi'a ve makālât-ı müfîdenin ma'at-teşekkür derc-i sahîfe-i iftihâr kılınacağı mukarrerdir. Vallahu yehdî ilâ sevâ'is-sebîl.*"[181]

Dergi kuruluş amacında; Allah yolunda doğru bir yaşamın ve düşüncenin yollarından bahsederek, emir ve yasaklara uyulması hakkındaki fikirlerini belirtmektedir. Hakikaten de dergi kuruluş ismi olarak, "dosdoğru yol, apaçık hak yolu ve aşırılıklarından arınmış dengeli yol" anlamlarına gelen *Sırat-ı Müstakim* adını kullanmıştır. Derginin 8 Mart 1912 tarih ve 183. sayısından itibaren kullanmaya başladığı *Sebîlürreşâd* adı da yine ideolojisini yansıtmaktadır. Nitekim Sırat ve Sebil kelimeleri İslam Dininin kutsal kitabı Kur'an da sıkça yer almaktadır. Yine derginin kuruluş ismi ol an *Sırat-ı Müstakim*, Allah'ın yolunda dosdoğru yaşamak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Müslümanların tek hedefi Allah'ın rızasını kazanmaktır ve bu hedefin tek yolu, Kur'an'da çokça

[181] Hüküm, a.g.m., s. 49-50.

bahsedilen sebîlüllah, sırâtullah, sırât-ı müstakîm, tarîk-ı müstakîm, hüdallah gibi kavramlarla tanıtılan Allah'ın yoludur.[182]

Derginin düşünce yapısına göre İslam dini, sadece yaratıcı ve insan arasındaki ibadet-inanç ilişkisi ile sınırlı kalmamaktadır. Nitekim İslam dini, hayatın akışının bir gerekliliği olan sosyal ilişkiler, ekonomi, siyaset, hukuk vb. tüm süreçleri düzenleyen ilkeler bütünüdür.[183] Bu çerçevede bakıldığında İslam dininin ihya edilmesine bağlı olarak, birey, toplum ve devlette ihya olmaktadır.[184] Yine içinde bulunulan problemler, Batı tarafından üretilen seküler ve modern ideolojiler ile çözülemezdi, çözüm İslam dininin anlaşılması ile mümkündür. Hakikaten de dergi savunmuş olduğu bu görüş ile düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Nitekim dünyevi olan ideolojiler, karşısında İslam dinini sıkı sıkıya savunmak dergiyi İslamcılık düşüncesinin en önemli merkezlerinden birisi haline getirmiştir.[185]

*Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergilerinin düşünce yapısı özetle aşağıdaki gibidir:

> "*Sebîlürreşâd'ın bakış açısına göre ahlâk, İslâm toplumunun yapı taşıdır ve İslâm devletlerinde siyasî iktidar ahlâkla ilgili Kur'an hükümlerini uygulamaya koyduğu taktirde halk katında meşruiyet kazanmaktadır… Yine derginin dış politika konusundaki tutumu, Panislâmcı ve emperyalizm karşıtıdır… Sebîlürreşâd'ın milliyetçilik karşısındaki tutumu da siyasî duruma göre değişmektedir. Zira dergi, İslamiyet'e katkı sağlayan ve Türk halkının eğitim düzeyini yükselten kültürel milliyetçiliğe karşı değildir. Fakat ırk milliyetçiliğine yani laik milliyetçiliğe karşıdır... Öte yandan dergi, batılılaşma adı altında bütün kurum ve kuralları olduğu gibi benimsenmesine de muhaliftir. Batı medeniyetinin sadece ilmî ve teknolojik alandaki kazanımları alınmalı, kötü tarafları bırakılmalıdır. Dergiye göre tanzimat*

[182] İbrahim Yıldız, "Kur'an'da "Sebîl" Kelimesi Bağlamında "Yol" Kavramının Semantik Analizi", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, Mart 2016, s. 2.

[183] Hüküm, a.g.m., s. 53.

[184] Birgül Koçak, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 160.

[185] Hüküm, a.g.m., s. 51-52.

*döneminden beri Osmanlı toplumundaki derin çatlağın sebebi kayıtsız şartsız batılılaşmadır… Sebîlürreşâd'ın yazarlarına göre İslâm aleminin kurtuluşu askerî bir savunmayla değil birlik ve beraberliğin sağlanmasıyla sağlanabilir*."[186]

*Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergileri, hemen hemen tüm sayılarında din ve toplum hayatındaki ilişkiye yayınlarında dikkat çekmektedir. Nitekim derginin düşünce yapısına göre İslam dünyasındaki problemler, din ve toplum arasındaki ilişkinin iyileşmesi sonucu çözülebilecektir. Hatta dergi toplumu sefalete sürükleyen, dünya için çalışmanın gereksiz olduğunu savunan din anlayışına doğrudan karşı çıkmaktadır. İslam toplumunu ticaret, sanayi gibi kazanç sağlayan işlere teşvik eden düşünceler derginin yayınlarında dikkat çekmektedir.[187]

Derginin yazılarına konu bir diğer önemli husus ise devlet yönetimi hakkındaki değerlendirmelerdir. Yayınlanan yazılarda, yöneticilerin halkın dinine ve ahlaki değerlerine karşı saygılı olması gerektiği hakkındaki değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Zira halkın dinine ve kültürüne saygı yoksa o ülkede demokrasi de yoktur. Hakikaten de dergiye göre, İslam dininin kesin olan bir yönetim şekli bulunmasa da yöneticilerin İslam dininin temel ilkelerini esas almaları gerekmektedir. Yani yönetimde adalet, eşitlik ve halk menfaati vb. değerlere dikkat edilmezse devlet yönetimi zafiyete uğrayacaktır.[188]

İslamcı bir yayın politikası takip ettiği aleni bir şekilde anlaşılan derginin bu bağlamda yapmış olduğu İttihad-i İslamcı propagandaları mevcuttur. Nitekim A. Süleyman imzalı "*Türklük ve İslam*" başlıklı yazı, derginin 8. Cildi, 191. sayısının 165-167. sayfalarında yer almaktadır. Bu metin, derginin Türklük anlayışını İslamcılık çerçevesinde temellendirdiğini açıkça göstermektedir. Nitekim İslam düşüncesinin olmadığı bir Türklük düşüncesi yetersizdir.

---

[186] Çebi, a.g.m., s. 244-245.

[187] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 126-127.

[188] Murat Sadullah Çebi, "Sebilürreşad: Türkiye'de İslamcı Muhalefetin Sözcülüğünü Yapmış Bir Dergi", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Bilig*, 1997, s. 237.

"*Türklük taraftarı aynı zamanda İslamiyet taraftarı olmak zorundadır. Kavmiyet fikri, kuvveti dağıtmak ve ayrılıktan başka bir işe yaramaz. ... Türk diye kabul ettiğimiz İslamların büyük bir kısmı Rusya'da yaşıyor. Acaba bir Kazanlıya İslamiyet'i göz önüne almadan Türklük fikrini kabul ettirebilir miyiz? 'Sen Türksün' dendiğinde, 'benim muhitim ve Osmanlı muhiti ayrı, edebiyatlarımız ayrı, şivemiz farklı, âdât ve tabiatlarımız birbirine benzemez, kısacası kavmiyete ait her hususta ayrılık var; o halde ben niçin Türk olayım?' diye düşünür. Ancak İslamiyet de söz konusu olduğunda aynı adam, 'tüm Müslümanlar esirdir. Her yerde hücuma uğruyorlar. Osmanlılar da Müslüman'dır. Hem ellerinde hilâfet de var. Bu durumda Türkler benim kardeşimdir' diye bir hükme varır. Türklüğü de kolayca kabul eder. ... Kısacası 'ittihad-ı İslam' fikri, 'ittihâd-ı etrâk' doğurabilir. Fakat Türklük fikri hiçbir şey yapamaz*"[189]

Yukarıda verilen örnek üzerinden bakılarak derginin İslamcılık fikir akımını savunduğunu anlamak mümkündür. Müslümanların Batı teknolojisi ve bilimini benimsemesini uygun gören İslamcılık düşüncesi, İslam dininin toplumda terakki yapabileceğini savunmaktadır. Bu düşünceyi yayın politikası haline getiren *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergileri için bu durum bir politika olarak kalmamıştır. Döneminde İslam yenilikçiliğinin en güçlü savunucusu olan dergi, toplumsal yapı ve devlet hakkında sistematik, tutarlı fikirler ortaya çıkarmıştır. Denilebilinir ki dergi bireyden devlete kadar hedeflediği geniş yelpaze sayesinde bir ideolojik çekirdek oluşturmuştur.[190]

Özetle *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergilerinin düşünce yapısına göre: Batının bilim ve teknolojisi alınabilir. Ancak İslam toplumunun manevi ve ahlaki yapısına aykırı olan batının toplumsal düzeni benimsenemez. Nitekim Batı'nın toplumsal yapısının Müslüman-Türk toplumuna entegre edilmesi demek Osmanlı aile yapısını bozacaktır ve

[189] A. Süleyman, "İslamiyet ve Türklük", *Sebîlürreşâd*, 2 Mayıs 1912, C. 8, S. 191, s. 125.

[190] Hüküm, a.g.m., s. 59-60.

bu durumda sonuçta devleti buhrana sürükleyerek yok edecektir. Bu bağlamda Dergi, yapılan tüm yenileşmelerde İslama uygunluk şartını aramaktadır.[191]

Öbür taraftan derginin 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışının hemen akabinde başlatmış olduğu Millî Mücadele dönemine bakışı da elzemdir. Nitekim dergi Mustafa Kemal liderliğinde Anadolu'da gerçekleştirilen Millî Mücadele'ye desteğini esirgememiştir.

### 2.4. Sebîlürreşâd'da Destek ve Muhalefet

Birinci Dünya Savaşı son bulduğunda, Osmanlı Devleti'nin dahil olduğu İttifak grubu mağlup olarak savaştan ayrılmıştır. Savaşın neticesinde Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti imzalamış olduğu mezkur anlaşma sonucunda kendi varlığının fiilen son bulmasını kabul etmiştir.[192] Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında İtilaf devletleri maddelere aykırı olarak başlattıkları Anadolu işgalinde bir halk savunmasıyla karşılaşmıştır. Anadolu halkının işgallere karşı göstermiş olduğu bu iç güdüsel direnişe, dönemin aydınlarından da yadsınamaz destekler yapılmıştır.[193] Bu bağlamda *Sebîlürreşâd* dergisinin başyazarı Mehmet Akif'in Millî Mücadele sürecindeki katkıları Anadolu'nun işgalden kurtarılmasında büyük öneme sahiptir.

İslamcı düşünceye sahip *Sebîlürreşâd* dergisi, İstanbul'da İtilaf güçlerinin baskılarının artması sonucunda 25 Kasım 1920 tarihinde yayınlanan 464. sayısı ile Anadolu'ya geçerek önce Kastamonu ve 3 Şubat 1921 tarihli 467. sayısı itibari ile de Millî Mücadelenin merkezi konumunda bulunan Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ve arkadaşlarının mücadelesine yayınları ile destek vermeye başlamıştır.[194]

---

[191] Nevin Ünal Özkurt, "Sebîlürreşâd Dergisi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Batılılaşma ve Laiklik Düşüncesine Yaklaşımı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 31-32, 2021, s. 37.

[192] Abdullah Uçman, "Millî Mücadele Sürecinde Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. Mehmet Akif ve İstiklal Marşı (Özel), 2021, s. 11.

[193] Zuhal Kondu, *Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Burdur 2024, s. 193.

[194] Ali Osman Çakmak, "Sebilürreşad Dergisinin 1. Meclis'le İlgili Yaklaşımı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 19, S. 64, 2023, s. 289.

İttihâd-ı İslam düşüncesi ile hareket eden *Sebîlürreşâd* dergisi, Anadolu mücadelesinin yeni başladığı günlerde bir toplantı gerçekleştirmiş ve bu toplantı esnasında orada bulunanlardan biri, başlatılan mücadelenin İttihatçı fikirler ile hareket ettiğini dile getirmiştir. Orada bulunan derginin baş yazarı Mehmet Akif, cevap olarak "*Hayır, artık buna İttihatçılık denemez. Bu memleket* meselesidir." diyerek Anadolu mücadelesine destek olmuştur.[195]

Dergi Ankara'ya gelmeden evvel Anadolu'nun farklı bölgelerinde de faaliyetler göstermiştir. Nitekim 21-22 Ocak 1920'de Eşref Edip ve Mehmet Akif birlikte Balıkesir'e gitmişlerdir. Burada arkadaşı Hasan Basri'nin misafiri olan Mehmet Akif, Millî Mücadele taraftarı olan Darülmuallimin öğrencileriyle de görüşmüş, istişarelerde bulunmuştur.[196] Mehmet Akif burada Millî Mücadele'ye destek olmak için 23 Ocak 1920 Cuma günü Balıkesir Zağnos Camii'nde Millî Mücadele taraftarlarına konuşma yaparak, halkı direnişe çağırmış ve Anadolu'da işgallere karşı başlayan direnişin "büyük bir gaza" olduğunu dile getirerek "Zafer yolu bu yoldur!" diyerek Millî Mücadele'ye tam destek sağlamıştır.[197] Ayrıca Mehmet Akif'in bu hutbesi *Sebîlürreşâd*'ın 12 Şubat 1920 tarihli 458. sayısında "Mev'iza" başlığı ile yayınlanmıştır.[198] *Sebîlürreşâd* dergisinin bahse konu yayını ile Millî Mücadele'ye olan destek serüveni de başlamıştır.[199]

Eşref Edip ve Mehmet Akif, fikirlerini *Sebîlürreşâd* dergisi üzerinden ve yaptığı konuşmaları sayesinde halka aktarmaktayken. 23 Nisan 1920 tarihinde Millî Mücadele'nin merkezi olan Ankara Büyük Millet Meclisi açılmıştır.[200] Bu bağlamda *Sebîlürreşâd* dergisi ve baş yazar Mehmet Akif'in Ankara yolculuğu derginin hak sahibi Eşref Edip'ten farklı olarak gelişmiştir.

---

[195] Çakır, a.g.m., s. 289.

[196] Kondu, *a.g.t.*, s. 195.

[197] Uçman, a.g.m., s. 13.

[198] Mehmet Âkif, "Mev'iza", 'İzmir'e Doğru', *Sebîlürreşâd*, 1 Şubat 1920, C. 18, S. 458, s. 381.

[199] Oğuzhan Karaburgu, "Millî Mücadele'de Mehmet Âkif ve Sebilürreşat Dergisi", *Mehmet Akif'i Anlamak*, Editör: Alev Sınar Uğurlu - Selçuk Kırlı, Türk Ocakları Derneği, Bursa 2021, s. 299.

[200] Ufuk Erdem, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 2, 2021, s. 1058.

Mehmet Akif Bey, Millî Mücadele'ye yerinden destek olmak için İstanbul'dan ayrılmak istemektedir. Bu isteğinin karşılığı olarak Mustafa Kemal tarafından 8 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'da bulunan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'e bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta Mehmet Akif, Ankara'ya davet edilmektedir.[201] Millî Mücadele'nin merkezi olan Ankara da bulunan *Hâkimyet-i Millîye* gazetesi tarafından 28 Nisan 1920 tarihli nüshada *İslam Şairi Mehmet Akif* tabiri bulunmaktadır. *İslam Şairi* olarak adlandırılan Mehmet Akif'in davet edilmesinin temelinde de onun İslami kimliği bulunmaktadır. Bu davet cevapsız kalmayacaktır. Mehmet Akif, arkadaşı Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ile 10 Nisan 1920 günü Ankara'ya doğru hareket etmiştir. 17 Nisan günü Kütahya Mebusu Ragıb Bey, Soysallıoğlu İsmail Bey, Lahey Şehbenderi Ferid Halid Bey de ekibe dahil olmuşlardır. Bahse konu grup Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü 24 Nisan günü Ankara'ya varabilmiştir.[202] Mehmet Akif, Ankara'ya geldiği günlerde Hacı Bayram Veli Camii'nde bir vaaz vererek; Anadolu gerçekleştirilen Kuvayı Millîye hareketinin İttihatçı bir hareket olmadığını dile getirerek, vatan topraklarına sahip çıkılması gerektiğini dile getirerek, yapılan mücadelenin bir cihad olduğunu ve buna destek olmanın farz olduğunu halka anlatır.[203] Mehmet Akif, bu konuşması ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarına açıkça destek vermektedir.

Mehmet Akif, Ankara'ya geldikten sonraki süreçte Millî Mücadele'nin haklılığını halka duyurmak için Eskişehir, Burdur, Antalya, Konya, Çankırı, Kastamonu başta olmak üzere pek çok şehir gezisi düzenleyerek buralarda halka vaazlar verip mitingler düzenlemiştir. Bahse konu geziler arasında Kastamonu şehri *Sebîlürreşâd* dergisi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim 10 Nisan 1920'de başyazarı Ankara'ya hareket etmiş olan dergi hak sahibi Eşref Edip ile İstanbul'da kalmıştı. İtilaf devletlerinin İstanbul'da iyice arttırmış olduğu baskılara dayanamayan Eşref Edip, *Sebîlürreşâd* dergisinin klişelerini alarak Anadolu'ya geçmeye karar verir. Eşref Edip, Karadeniz üzerinden önce İnebolu'ya oradan da 15 Ekim 1920 tarihinde Kastamonu'ya gelir.

---

[201] Güngör Göçer, "Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 9 S. 19, Haziran 2017, s. 365.

[202] Kondu, *a.g.t.*, s. 198-199.

[203] Uçman, a.g.m., s. 16.

Mehmet Akif'te 19 Ekim 1920 tarihinde Kastamonu'ya gelince *Sebîlürreşâd* dergisi Anadolu'da yeniden tesis edilmiştir. 25 Kasım 1920 tarihinde 464. sayısını Kastamonu'da yayınlayan *Sebîlürreşâd* dergisi böylece Anadolu'da ilk sayısını yayınlamıştır.[204] Yayınlanan bu sayıda bir diğer önemli husus ise derginin artık Anadolu mücadelesine doğrudan Anadolu toprakları üzerinden destek vermesidir.

Kastamonu'da 25 Kasım 1920 tarihinde 464. sayısını yayınlayan *Sebîlürreşâd* dergisinin imtiyaz sahibi Eşref Edip:

> *"İngilizler merkez-i Hilâfet'i işgāl ile zulüm ve tazyîklarını artırdılar. Maddî, ma'nevî bütün hürriyet-i İslâmiyyeyi selb ettiler. Herşeyi tahakküm ve irâdeleri altına aldılar. Bunun üzerine Müslümanlık'ı ve Müslümanların hukūkunu müdâfaa husûsunda hiçbir te'sîr altında kalmayarak dâimâ istiklâl-i efkârını muhâfaza etmiş bulunan Sebîlürreşâd'ın İstanbul'da intişârına imkân kalmadı. Onun için inâyet-i Hakk'la risâlemizi bugünden i'tibâren Anadolu'da neşr etmeye başlıyoruz. Kastamonu'da bulunduğumuz müddetçe Sebîlürreşâd burada intişâr edecek, istîlâdan masûn kalan mahallerdeki abonelere irsâlâta devâm olunacaktır."*.[205] Diyerek derginin Kastamonu'da faaliyetlerine devam edeceğini dile getirmektedir.

Öte yandan Ankara'ya gitmeden önce *Sebîlürreşâd*, 13 Aralık 1920 tarihinde Kastamonu'da yayınladığı 466. sayısında Eşref Edip imzası taşıyan "*Bugün İcma-i ümmet Anadolu'dadır*" başlıklı yazı ile halkı Ankara'ya mücadele etmeye çağırmıştır.[206]

Eşref Edip ve Mehmet Akif'in millî mücadele sürecindeki destekleyici tutumları yalnızca yazıları ile sınırlı kalmamış, Anadolu'nun farklı bölgelerinde vermiş olduğu hutbelerle de somut bir nitelik kazanmıştır. Nitekim özellikle Kastamonu Nasrullah Camiinde 19 Kasım 1920 Cuma günü vermiş olduğu hutbe, halkı işgallere karşı direnişe çağıran ve Millî Mücadele'nin dini meşruiyetini temellendiren bir metin olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu hutbede, vatan müdafaasının dini bir sorumluluk olduğu

---

[204] Kondu, *a.g.t.*, s. 209.

[205] Eşref Edib, "Anadolu'da Sebûlürreşâd," *Sebîlürreşâd*, 25 Kasım 1920, C. 18, S. 464, s. 283.

[206] Eşref Edip, "Bugün İcmâ'-ı Ümmet Anadolu'dadır," *Sebîlürreşâd*, 13 Aralık 1920, C. 18, S. 466, s. 298.

vurgulanmış ve Müslümanların birlik içinde hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir.[207] Bu yönüyle Mehmet Akif'in hutbeleri *Sebîlürreşâd* dergisinin savunduğu İslamcı düşüncenin sahadaki karşılığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Eşref Edip ve Mehmet Akif'in Kastamonu'da üç nüsha yayınlamış olduğu *Sebîlürreşâd* dergisi, 24 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya geçmiş ve bundan sonraki süreçte Millî Mücadele'ye desteklerini merkezden yürütmüşlerdir.[208]

*Sebîlürreşâd* dergisi ve yazarları Ankara'ya geldikten sonra Millî Mücadele hareketine merkezden destek olmaya başlamış hatta Eşref Edip, "*Şer'iyye Vekâletinin Beyannâmesi Münâsebetiyle*" başlıklı yazısında Anadolu meclisinin İslam dinine bağlılığını şu sözlerle yazılarında aktarmaktadır: "*Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetinin umdesi ahkâm-ı münciyye-i İslâmiyye dâiresinde çalışmaktır. TBMM Müslümanlığı yeniden ihyâya azmeden bir Millet Meclisi, bir Müslüman hükûmetidir.*"[209] *Sebîlürreşâd*'ın 19. cildinin 473. sayısında Pir-i Fani tarafından kaleme alınan "*Büyük Millet Meclisi'ne Teşekkür ve Bir Ricâ*" başlığı altında meclisin fikirlerinin Kur'ân-ı Kerim'in şeriatına uygun olduğu şu satırlar ile aktarılmaktadır: "*Şübhe yoktur ki (Anadolu) ve onun varlığına bağlanmış olan bütün İslâm âleminin ilhâm menbaı (Kur'ân) idi. Bu menbaa en çok uyan kanûnlardır, ki daha kolayca tatbîk edilebilir ve halkı da ma'nevî ve sağlam iplerle meclise bağlayabilirdi.*"[210]

Anadolu'nun işgali sonucu ortaya çıkan yoksulluk durumu dergiye de zarar vermektedir. İşgallere karşı özellikle Mehmet Akif'in yurt gezileri ve derginin yaptığı yayınlarla destek olması, dergiye devlet desteğini de bir yerde gerekli kılmış olacak ki Büyük Millet Meclisi dergiye; 1921 yılında 190 lira, 1922 yılında 910 lira ve 1923 yılında da 559 lira olacak şekilde toplamda 1659 lira maddi destekte bulunmuştur.[211]

---

[207] Yaşar Semiz, Osman Akandere, "Millî Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, S. 54, 2002, s. 920.

[208] Kondu, *a.g.t.*, s. 216.

[209] Eşref Edip, "Şer'iyye Vekâletinin Beyannâmesi Münâsebetiyle", *Sebîlürreşâd*, 14 Mayıs 1921, C. 19, S. 480, s. 125-127.

[210] Pir-i Fani, "İçki ve Kumar Hakkında Büyük Millet Meclisi'ne Teşekkür ve Bir Ricâ", *Sebîlürreşâd*, 25 Mart 1921, C. 19, S. 473, s. 45-48.

[211] Kondu, *a.g.t.*, s. 223.

Derginin Millî Mücadele süresince sergilediği destekleyici tutum, mücadelenin başarıya ulaşmasıyla birlikte yeni kurulan devletin ideolojik yönelimi açısından da belirleyici bir tartışma alanı oluşturmuştur. Nitekim Sultan Vahdettin, 23 Mayıs 1920 tarihinde Anadolu'da Kuvayi Millîye destek veren ve örgütleyerek fitne çıkaran, resmi görevlerinin haricinde hareket ederek halktan para ve asker toplayan "Selanikli Mustafa Kemal Efendi, Vasıf Bey, Ali Fuad Paşa, Rüstem Bey, Doktor Adnan Bey, Halide Edib Hanım" gibi isimlerin idamına karar vermiştir.[212] İngilizler tarafından işgal edilmiş olan halifelik makamının bu idam kararını etki altında verdiği unutulmamalıdır. Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes antlaşması ile Osmanlı Devleti, fiilen sona ermişti. Anadolu'da başlatılan mücadele de Türk halkını yeniden var etmek için başlatılan bir baş kaldırıydı.

Yukarıda özetle örneklendirilmiş olan *Sebîlürreşâd* dergisi'nin Millî Mücadele ve Mustafa Kemal'in tesis etmiş olduğu Büyük Millet Meclisi hakkındaki yazıları ile Anadolu hareketi için propaganda yayınları niteliğindedir. Dergi ve yazarlar, Anadolu Meclisi'nin dini tonu yüksek havası ve bu yönde aldığı kararlardan memnun olduğunu her fırsatta kaleme almıştır. Gayet tabi bunların bir dönüşü de olacaktır ki *Sebîlürreşâd* ve yazarları Anadolu'da bir milleti yeniden var etmek için faaliyet gösterenlerden tarihi nitelikte bir istekte bulunacaktır.

*Sebîlürreşâd* ekibi Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve sonrasında tercih edilen Batıcılık düşüncesinin artık terk edilerek İslamcı politikaya geçilmesi gerekildiğini savunmuşlardır. Eğer böyle tercih olacak olursa da bir "İslam Devleti" yeniden kurulacaktır. Eşref Edip, derginin 2 Temmuz 1921 tarihli ve 486. sayısında meclise karşı "*Tanzîmâtçılık Bu Memleket İçin Mahz-ı Felâket Olmuştur*" başlığı ile bu düşüncesini dile getirmiştir. Eşref Edip'in özetle meclise beyanı:

> "… *Bu Meclis-i âlînin, memleket için mahz-ı felâket olan Tanzîmâtçı düstûrlarına nihâyet verecek hakiki bir idâre-i İslâmiyye te'sîs edeceğine milletin itmi'nân-ı tâmmı vardır. Zâten Meclis'in ekseriyet-i uzmâ i'tibârıyla hâlet-i rûhiyyesi bu merkezde olduğu ranâ bir sûrette görülmektedir. Birçok İslâmî icrââtı bunun delîl-i bâhiridir. Büyük Millet Meclisi vahdet-i*

[212] BOA, İrade Dosya Usulü Teşkilatı (İ.DUİT), Dosya No: 175, Gömlek No: 46.

*siyâsiyyeyi te'mîn ile memleketi izmihlâl-i muhakkaktan kurtarması i'tibârıyla târîh-i millîmizde en parlak bir mevkii ihrâz ettiği gibi devletimizin tabîat-ı asliyye ve mizâc-ı İslâmiyyesine muhâlif olarak hâriçten getirilen ecnebi te'sîsât ve nazariyâtından da milleti tahlîs ederek hakiki bir devlet-i İslâmiyye te'sîs ile İslâm târîhinde bir sahîfe-i garrâ küşâdına muvaffakıyeti Cenâb-ı Hak'tan temenni olunur.*"[213]

Eşref Edip'in yukarıdaki kesitinden de anlaşılacağı üzere, yeni kurulacak olan devlet Tanzimat Fermanından beri benimsenen "Batılılaşma" paradigmasına artık bir son verilmesi gerektiğini savunmakta ve İslami ilkeleri hakim kılma düşüncesini taşımaktadır. Ancak ne var ki Mustafa Kemal tarafından tesis edilmiş olan Cumhuriyet rejimi ile artık Türk halkı laik bir düzene geçmiştir. Bu durum, derginin daha önce desteklediği kadrolarla arasında düşünsel bir ayrışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1920-1950 arasını kapsayan Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılaplar ve uygulanan tek parti politikaları, *Sebîlürreşâd*'ın yayın hayatını doğrudan etkilemiş ve dergi belirli dönemlerde faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. Bu süreçte düşüncelerini açık şekilde ifade etme imkânı bulamayan dergi çevresi, çok partili hayata geçişle birlikte yeniden görünür hâle gelmiştir. Nitekim çok partili hayata geçilmesiyle birlikte oluşan görece özgür ortam, derginin Cumhuriyet yönetimine yönelik eleştirilerini daha açık bir biçimde dile getirmesine imkân sağlamıştır. Bu bağlamda *Sebîlürreşâd* dergisinin 1950 yılında yayınlanan 80. sayısında Eşref Edip tarafından kaleme alınmış olan "*Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi*" başlıklı yazı bahse konu derginin fikir yapısını şu satırlarla açıkça göstermektedir: "*Asıl Cumhuriyet 14 Mayıs 1950'den başlıyor. İlk reisicumhur Meclis'in intihap ettiği zattır. Asıl Cumhuriyet kanunları bu Meclis'in yapacağı kanunlardır. Bundan evvelki cumhur reisi sıfatını takanlar diktatördür, şeftir.*"[214]

---

[213] Eşref Edip, "*Tanzîmâtçılık Bu Memleket İçin Mahz-ı Felâket Olmuştur*", *Sebîlürreşâd*, 2 Temmuz 1921, C. 19, S. 486, s. 193-201.

[214] Eşref Edib, "Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi", *Sebîlürreşâd*, Haziran 1950, C. 4, S. 80.

Genel olarak değerlendirildiğinde, *Sebîlürreşâd* dergisinin tutumu, içinde bulunulan siyasal ve toplumsal şartlara bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Millî Mücadele döneminde ortak bir amaç doğrultusunda Mustafa Kemal ve arkadaşlarını destekleyen dergi, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleştirilen reformların kendi ideolojik çizgisiyle örtüşmemesi nedeniyle zamanla eleştirel bir konuma yönelmiştir. Nitekim 1950 yılında çok partili hayata geçişle birlikte oluşan demokratik ortam, *Sebîlürreşâd* dergisinin Cumhuriyet ve taraftarlarına yönelik eleştirel tutumunu daha açık ve doğrudan bir biçimde ortaya koymasına imkân sağlamıştır.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# SEBÎLÜRREŞÂD'IN I. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDEKİ BİZ VE DÜŞMAN PROPAGANDALARI

## 3.1. Sebîlürreşâd'da Osmanlı- Alman Müttefikliği

*Sebîlürreşâd* dergisinde yayınlanan Osmanlı-Alman müttefikliği hakkındaki propagandaları aktarmadan önce, derginin başyazarı Mehmet Akif'in Almanya seyahatini ele alacağız.

Birinci Dünya Savaşı'nın hararetlenmiş olduğu dönemde cephelerdeki savaşların yanında cephe gerisinde gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri de önemli bir savaş aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu çerçeve de *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergileri İslamcı cenahın yayıncılığını üstlenmiş durumdaydı. Müttefik Almanya'nın savaş sırasında esir aldığı Müslüman askerler hakkında haberler yapmakta bu dergiye düşmekteydi ve Almanlar bu bağlamda derginin baş yazarı Mehmet Akif Bey'i Almanya'ya davet etmiştir.[215]

Alman hükümetinin Mehmet Akif'i Almanya'ya davet etmesinin sebebi ise Arap coğrafyalardan İngilizler tarafından toplanan Müslümanlar, farklı propagandalar ile ikna edilerek cephelere gönderilmişler ve cephelerde Almanlar tarafından esir edilmişlerdir. Alman Şark İstihbarat servisi ise elde ettikleri Müslüman esirleri bilinçlendirilerek, benliklerini hatırlatmak için iyi Arapça bilen bilgili, güvenilir kişileri araştırmaya başlamış ve bu araştırmalar esnasında Osmanlı Devleti önemli bir yer almıştır. Almanlar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda *Sebîlürreşâd* dergisinin baş yazarı Mehmet Akif ve Şeyh Salih Tûnûsî İmparator Wilhelm tarafından Alman Devleti'nin özel misafiri olarak Alman Savaş Genel karargâhına, Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderilen yazı ile resmi olarak davet edilmişlerdir.[216]

---

[215] Hasan Babacan, "Mehmet Âkif'in Almanya Seyahati", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), C. 5, S. 11, Mart 2018, s. 176.

[216] Kadir Kon, "I. Dünya Savaşı'nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif'in Almanya Seyahati", *Toplumsal Tarih*, S. 217, Ocak 2012, s. 85.

Mehmet Akif ve Şeyh Salih Tûnûsî liderliğindeki Osmanlı heyeti Aralık 1914 tarihinde Almanya'ya doğru Sirkeci garından hareket etmiştir. Mehmet Akif ve Şeyh Salih Tûnûsî Almanya'da diplomatik bir törenle karşılanmışlardır. İmparator Wilhelm başta olmak üzere Alman Genel Kurmay Başkanı Feld Mareşal Hindenburg törende bulunanlar arasındadır. Mehmet Akif, Berlin'e vardıktan sonraki ikinci gün Müslüman esirlerin bulunduğu Vundorf kampına giderek Müslüman gençlere Osmanlı-Alman müttefikliği çerçevesinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.[217]

Mehmet Akif Bey ve Şeyh Salih Tûnûsî ilerleyen günlerde birlikte Alsas-Loren'den Prusya sınırlarına kadar bulunan cephelerde propaganda faaliyetlerinde bulunmaya devam etmişlerdir. Hatta Alman ordusuna karşı İngiliz-Fransız ordusunun ön saflarında savaşan sömürge Müslüman askerleri Mehmet Akif'in Arapça ve Farsça olarak yapmış olduğu propagandalar neticesinde Alman ordularına teslim olmuşlardır. Almanlar Mehmet Akif'in yapmış olduğu propagandaları plaklara kayıt yaparak Akif'in gitmediği cephelere de göndermiş ve askerlere dinletmiştir.[218] Yine Mehmet Akif tarafından hazırlanan Arapça bildiriler, Alman uçakları tarafından Müslüman esirlerin yoğunlukta olduğu Fransız cephelerine atılarak propaganda yapılmıştır.[219]

Osmanlı-Alman ittifakının en önemli evrelerinden birisi olarak kabul edilmesi mümkün olan Mehmet Akif'in Almanya seyahati aynı zamanda onu da derinden etkileyen bir hadise olmuş olacak ki Safahat'ın en uzun şiiri olan ve Almanların azimlerini, gayretlerini beğenerek millî birliğin sonucunda böyle bir medeniyete erişileceğini düşündüğü "Berlin Hatıraları" adlı şiirini kaleme almıştır. Mehmet Akif'in Almanya'da bulunduğu dört aylık süre içerinde baş yazar olduğu *Sebîlürreşâd* dahil olmak üzere hiçbir basın-yayın organında yazı yazmamış olması da bu şiirinin önemine vurgu yapmaktadır.[220]

---

[217] Babacan, a.g.m., s. 177-178.

[218] Kon, a.g.m., s. 87.

[219] Göçer, "Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği", s. 363.

[220] Nursel Çakmak, "İki Berlin Hatırası Örneği Üzerinden Avrupa'dan Osmanlı'ya Rol Model Olarak Almanya", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 2020, s. 188-193. (ss. 185-200)

Yaklaşık dört aylık Almanya seyahatinden 18 Mart 1915 tarihinde İstanbul'a dönen Mehmet Akif, Almanya'daki esir kamplarında ve cephelerde yapmış olduğu propaganda faaliyetleri ile İtilaf ordularında bulunan sömürge Müslümanlarının savaşa bakışını değiştirmiş ve bir nebzede olsa cephelerde düşmanlara darbe vurulmuştur.[221]

Birinci Dünya Savaşı'nın vuku bulduğu süreçte; zaten Milliyetçilik fikrinin etkisi ile nüfus dinamikleri hasar gören Osmanlı Devleti, Bab-ı Ali Baskını ile yönetimi tamamen ele geçiren ve devlet idaresinde yeterli tecrübeye sahip olmayan İttihat ve Terakki kadrolarının zaafları nedeniyle uluslararası arenada zor bir duruma düşmüştür. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce tarafsız kalacağını belirten Osmanlı Devleti, ittifak arayışlarından da vazgeçmemiştir. İttifak arayışında iken; Rusya, İngiltere, Fransa ve kendisinin yakın tarihte bir parçası olan Yunan ve Bulgarlarla temasta bulunmuştur. Hatta 27 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti, İngiltere'ye resmi bir ittifak teklifinde bulunmuş ve İngilizler bu teklifi nazikçe reddetmiştir.[222] İngilizler tarafından ittifak arayışı reddedilen Osmanlı bürokratlarının yeni hedefi ise, başta Enver Paşa olmak üzere Alman ittifakı üzerinedir. Zira Almanya'nın o günlerde savaş sanayisine güvenilmekte ve Osmanlı Devleti'nin savaştan kârlı çıkabilmesi için Almanya ile ittifak yapması gerekmektedir.[223]

*Sebîlürreşâd* dergisinin, 25 Eylül 1913 tarihli, 263 sayılı nüshasında Fahreddin Necib imzası ile yer alan, "*Müslümanlar, İstiklâllerini Ancak Hakikaten Müslüman Olmakla Muhafaza Edebilirler*" başlıklı yazıda Almanların askeri teknolojisi anlatılmaktadır: "*Müslümanlar, ... Gidiniz, bugün nerede ise İngiltere'ye: "Gel, boyumuzu ölçelim" diyecek olan Almanya'nın donanma cemiyetinin varidatını anlayınız. Bu, size… Kâfidir.*".[224] Harbden yaklaşık bir yıl evvel hazırlanan bu Alman Propagandası

---

[221] Babacan, a.g.m., s. 180.

[222] Karaman, "I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısı", s. 106.

[223] Ali Kaşıyuğun, Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies*, C. 6, S. 5, Eylül 2014, s. 173; Mehmet Ali Karaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakı", s. 51; Osmanlı-Alman yakınlaşmasını, 1890 yılına kadar götürmek mümkündür. Nitekim mezkur tarihte, Osmanlı askeri mekteplerinde ve orduda Alman Subaylarının varlığı görülmektedir, bkz: Mehmet Ali Karaman, *Belgeler Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart'ın Şifreleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2022, s. 4-5.

[224] Fahreddin Necip, "Müslümanlar, İstiklâllerini Ancak Hakikaten Müslüman Olmakla Muhafaza Edebilirler", *Sebîlürreşâd*, C. 11, S. 263, 25 Eylül 1913, s. 42.

örneği, hükümetin kamuoyunu, 2 Ağustos 1914'te yapılacak olan ittifaka hazırlama sürecidir.[225] Burada şunu belirtmek yerinde olacaktır: 2 Ağustos 1914'te yapılan Osmanlı-Alman ittifak anlaşması ile İttifak Devletleri bloğunda yer almıştır.[226] Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa fiilen dahil olması 29 Ekim 1914 tarihinde vuku bulan "*Karadeniz Hadisesi*" neticesinde olmuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti, savaşa fiilen 29-30 Ekim 1914 tarihinde katıldı ise de topyekün bir cihad ilanını, 14 Kasım 1914 yılında yapmış ve *Sebîlürreşâd* dergisi, 6 Teşrînisânî 1330 (19 Kasım 1914) tarihli 314. Sayısında "*Bütün Müslümanlara Cihâd Farz Oldu*" başlığı ile sayının ilk sayfasından kamuoyuna duyurulmuştur.[227] Aynı sayıda Başkumandan Vekili Enver Paşa, "*Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyânnâmesi*"[228] adlı yazısında padişahın cihad ilanından duyduğu memnuniyeti "*padişahım çok yaşa*" cümlesi ile dile getirmektedir.

*Sebîlürreşâd* dergisinin 9 Ekim 1914 tarihli, 311. sayısında yer alan "Hilâfet-i Uzmânın Satvet-i Maneviyye ve Maddiyesi" başlıklı isimsiz pasajda Osmanlı'nın Almanlar ile savaşa mecbur bırakılmış olduğu aktarılmaktadır:

> "*Efrencî Ağustos'un 14'üncü günü Londra'da Albert Hall'de vukû' bulan bir ictimâ'da John Burns tarafından Sir Edward Grey'in siyâsetini protesto etmek üzere îrâd ve telgraflarla evvelce haber verilip risâlemize de derc olunan şâyân-ı dikkat nutkun ahîren aynına destres olduğumuz cihetle son fıkrasını bervech-i zîr nakl eyliyoruz*: "***Şunu da unutmayalım: İmparator Gilyom Tanca'ya muvâsalatında Müslümanların dostu sıfatıyla geldiğini söylemiş idi. Âlem-i İslâm'ın her tarafında iki yüz elli milyon Müslüman bu dostluğa inandılar.***" *İtalya'nın Osmanlılara karşı icrâ ettiği muhârebeyi imparatorun müttefikinin menfaati nâmına men' etmemesi bu itikad üzerinde*

[225] Zürcher, *a.g.e.,* s. 137-140.

[226] Babacan, a.g.m., s. 175.

[227] Sebîlürreşâd, "Bütün Müslümanlara Cihâd Farz Oldu", 19 Kasım 1914, C. 13, S. 314s.9; Ayrıca Cihad-ı Ekber'in Sebîlürreşâd'a yansımasını incelemek için bkz: Ek 7.

[228] Enver, "*Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyânnâmesi"*, C. 13, S. 314, 6 Teşrînisânî 1330 (1914) , s.15.

*icrâyı tessîr etti. Fakat vaziyet-i hâzıra Osmanlıları Almanya tarafında bulunmaya mecbûr kılıyor*."[229]

Cihad ilanından sonra Almanya'da yayınlanan gazetelere karşı İngiliz ve Fransızların tepkisi *Sebîlürreşâd* dergisinin 318. sayısının 45. sayfasında yer alan "*Cihâdın Avrupa Matbûâtındaki İn'ikâsâtı*" başlıklı yazıda bahse konu iki devletin ateş püskürerek tepki gösterdiği aktarılmaktadır:

"*Bu hafta aldığımız Avrupa matbûâtı cihâd-ı İslâm'ın Avrupa muhîtindeki te'sîrâtı hakkında uzun uzadıya taf sîlât ile mâlîdir. Alman gazetelerinin cihâdın ta'rîfi, ehem miyeti, fevâid ve muhassenâtı hakkında takdîrkârâne neşriyâtına mukābil İngilizler ve Fransızlar ateşler püs kürüyor. Ağıza alınmayacak sûrette İslâm'a, Hilâfet'e, ricâl-i ümmete karşı tecâvüzâtta bulunuyorlar. Onların mâhiyetlerini ortaya koyan bu kabîl neşriyât medeniyet lerinin de iç yüzünü bütün cihân-ı beşeriyete göstermiş tir. Biz onları böyle hudûd-ı edeb ve insâniyyeti çiğneyip geçmiş bir hâl-i süfliyyette gördükçe bu çukura daha ziyâde yuvarlanmalarını medeniyet-i İslâmiyye'nin teâlîsi nâmına temennî ederiz. Şimdiye kadar Müslümanları hiç de müstahık olmadıkları hâlde kabalıkla, vahşetle it hâm etmekte olanların ne kadar nezîh! ne kadar medenî! olduklarını bütün cihân ile beraber o sahte medeniyetin müdâfi'leri de görsünler!*"[230]

11 Şubat 1915 tarihli ve Mısırlı Ömer Rıza imzalı "Mısır'ın Sergüzeşti Kahire'ye Doğru" başlıklı yazıda Süveyş Kanalı'nın İngilizler tarafından işgali üzerine Almanya'dan destek isteyen Fransa'nın rezil bir vaziyete düştüğünü şu sözlerle aktarmaktadır: "*Alman gazeteleri Fransızlarla güzel alay ettiler. Almanya'nın Mısır'da yegâne menfaati, dostu Devlet-i Osmâniyye'ye muâvenetten başka bir şey olmadığını beyân etti.*"[231]

---

[229] "Hilâfet-i Uzmânın Satvet-i Ma'neviyye ve Maddiyesi", *Sebîlürreşâd*, 9 Ekim 1914, C. 12, S. 311, s. 434 - 435.

[230] "Cihâdın Avrupa Matbûâtındaki İn'ikâsâtı", *Sebîlürreşâd*, 17 Aralık 1914, C. 13, S. 318, s. 45.

[231] Mısırlı Ömer Rıza, Mısır'ın Sergüzeşti Kahire'ye Doğru", *Sebîlürreşâd*, 11 Şubat 1915, C. 13, S. 318, s. 45.

Yukarıdaki örnekler göstermekte ki Osmanlı Devleti ve Alman Devleti'nin basın-yayın mecraları mecburiyetten de olsa oluşturulmuş olan ittifaktan razılardır. Birinci Dünya Savaşı'nda hem Osmanlı hem de Almanya kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmiş ve bunun sonucunda da ittifak anlaşmasının getirmiş olduğu zorunlu müttefik propagandası faaliyetlerini kitle iletişim araçları ile uygulamışlardır.

### 3.2. Sebîlürreşâd'da İtilaf Devletlerine Bakış

Osmanlı-Alman müttefikliği çerçevesinde Osmanlı basını yek vücut olarak Almanya, Avusturya hakkında propagandalar yapmışlardır. Almanlar için yapılan olumlu propagandaların yanında İtilaf blogu içinde bir takım karalama propagandaları mevcuttur. Çalışma kapsamımızın dahilinde olan sayılardan elde etmiş oluğumuz örnekler üzerinden itilaf devletlerini karalayan propagandalar özetle aşağıda incelenmiştir. İncelemede genel olarak savaş öncesi ve savaşın başlangıç sürecinden propaganda örnekleri kullanılmıştır.

Dergi, 9 Ekim 1914 tarihli ve 311 sayılı nüshasında yayımlanan "Harb-ı Umûmî ve Âlem-i İslam" başlıklı makalesinde, Cezayir, Tunus ve Fas'ta askerlere dağıtılan Arapça hutbelerin tercümelerine yer vermektedir. Söz konusu hutbelerde, İtilaf Devletleri tarafından Müslümanlara uygulanan zulümler de aktarılmakta ve bunlar propaganda aracı olarak kullanılmaktadır:

> "*Bilmiş olunuz ki bu herîfler bizim memleketlerimize geldiler. Üzerlerimize çullandılar. Her türlü fenâlığı yaptılar. Vatanlarımızda bizi tepelediler. Mülklerimizi ellerimizden alarak üzerine oturdular. Ne kadar menâbi-i servetimiz var ise hepsini gasbettiler. Bizi fakr u sefâlet içinde perîşân bıraktılar. Müslümanları hayvan gibi işletip kendileri refâh içinde yaşıyorlar.*"[232]

Derginin 9 Ekim 1914 tarihli 311 sayılı nüshasında, "Şuûn" başlığı altında Müslümanlara şimdiye kadar yapılan zulümler dile getirilmekte; artık İslam neferleri için intikam zamanının geldiği, "Harb-ı Umûmî ve Âlem-i İslâm: Bütün Müslümanlık Âlemi Hâl-i Teyakkuz ve İntizârdadır" başlığı altında dile getirilmektedir:

---

[232] "Harb-i Umûmi ve Âlem-i İslâm", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 311, 9 Ekim 1914 , s.430.

"*Müslümanların ağır bir pustan, medid bir uykudan uyanmalarına sebebiyet veren yegâne amil, şu son senelerde İtilâf-ı Müselles hükûmetleri tarafından düçar oldukları tehdid ve tazyiktan başka bir şey değildir. Yeryüzünde hiçbir İslâm yurdu yoktur ki az çok bu gibi felâketlere, sadmelere maruz kalmış olmasın. Diyebiliriz ki intibah-ı İslâm'ı davet ve onun husûlüne en ziyâde hizmet eden şey İtilâf'ın harekât-ı siyasiyyesi olmuştur. Evet, Müslümanlar teşeffî ve intikam için sıra, zaman bekliyorlardı. Düşman telakki ettikleri kimselerden öç alacak her kim olursa olsun onu takdir ve tahsin edecekleri bedîhî idi. Almanya ve Avusturya devletlerinin İtilâf'a karşı çıkıp yedisiyle sekiziyle bi pervâ harbe tutuşmaları ve Fransa, Rusya, Sırbistan'ı –ki üçü de Müslümanların buğzu nef retlerini vesâil-i şetta ile bu âna kadar celb etmekten geri kalmamışlardır– az bir müddet içinde zaîf düşürmeleri ile İslâm muhîtlerinde bir mevcûdiyet temîn ettiler.*"[233]

Derginin 29 Ekim 1914 tarihinde yayınlanan 312. sayısında yer alan "*Müslümanlık Âlemi Harbe Başladığı Zaman*" başlığı; Osmanlı-Alman ittifakına karşılık Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti topraklarına saldıracağı, ancak Osmanlı Devleti'nin vilayetleri ile bu savaşa hazır olduğundan ve Sancak-ı Şerif altında savaşacaklarından bahsedilir:

"*Hükümet-i Osmaniyye Avusturya ve Almanya tarafını iltizam ederse Fransa ile İngiltere de Rusya'ya taraftar olacaklardır. O halde sahne-i harb gayet vasi' olacak ve Fransa ile İngiltere donanmaları da sevahilden hücum edecek nokta arayacaklar. Burasını bildiği için Osmanlı hükûmeti de her türlü ihtimalatı nazar-ı dikkate alarak hazırlanıyor. Osmanlıların denizden ve karadan hazırlanmalarından ve âlem-i İslâm'da görülen teyakkuz ve intibâh asarından anlaşıldığına göre muhârebe pek büyük olacak ve adeta Arabistan, Hindistan, İran, Afganistan ve Afrika İslâmları muharebeye iştirak edeceklerdir. İşte bu muharebe tarihte emsali görülmemiş bir din muharebesi olacak ve ortaya Sancak-ı Şerif çıkacaktır.*"[234]

---

[233] "Harb-ı Umûmî ve Âlem-i İslâm Bütün Müslümanlık Âlemi Hâl-i Teyakkuz ve İntizârdadır", *Sebîlürreşâd*, 9 Ekim 1914, C. 12, S. 311, s.435.

[234] "Müslümanlık Âlemi Harbe Başladığı Zaman", *Sebîlürreşâd*, 29 Ekim 1914, C. 12, S. 312, s.445.

26 Kasım 1914 tarihli 315. sayının 20-24. sayfaları arasında yer alan ve Salih eş-Şerîf et-Tûnûsî imzası ile yayınlanan "*Fî Sebîllâh Cihâdın Hakîkati, Gâyesi, Hükmü, Mücâhidînin Vezaîfi*" başlığı altında itilaf grubunun zalimliğini değerlendirmektedir:

> "*Evet, İngilizler, Fransızlar, Moskoflar gibi vahşî düşmanlar, memâlike müstevlî oldukları zaman ahâlinin elindeki mâlı gasb ediyorlar. Sınâ'at gibi, ticâret gibi, zirâat gibi esbâb-ı maîşetin kâffesini ellerine geçiriyorlar. Arâziyi cebren sâhiblerin elinden alıyorlar, milletin sırtına altından kalkamayacağı derecede ağır vergiler yüklüyorlar. Ahâlîyi zarûretin, sefâletin son derekesine indirerek merkebler, sığırlar gibi sırtından geçinilen, fakat hiçbir nazar-ı merhamete lâyık olmayan behâim menzilesine tenzîl ediyorlar. O zavallı ümmet-i mahkûmenin elinin emeğini, alnının terini kendileri kemâl-i âfiyetle yedik leri hâlde buna mukabil bî-çârelere köpeklerin önüne atılan kırıntılardan [da]ha hasîs birkaç lokma atıyorlar. Bu düşmanlar halkın dinine de hücûm ederek câmileri yıkıyorlar, yıkmadıklarını da kilise hâline getiriyorlar. Müslümanların dünyada saâdetini, âhirette felâhını mûcib olan âyât-ı ilâhiyyeyi kaldırmaya, Müslümanlara dinini öğretecek ne varsa hepsini mahvetmeye, onları cehl içinde, sefâlet içinde öldürmeye uğraşıyorlar.*"[235]

Derginin 3 Aralık 1914 tarihli 316. sayısında M. Tevfik adı ile "*Âlem-i İslâm – Bütün Müslümanlar İ'tilâf-ı Müselles Aleyhinde Ayaklandılar*" başlıklı yayınlanan yazı da Fas, Cezayir, Tunus, Mısır ve Sudan'da yaşayan Müslümanların, İslam düşmanı İngiltere ve Fransa ile mücadeleye girerek dinlerini muhafaza etmek istediklerini aktarır:

> "*... Diğer taraftan cihâd-ı mukaddesin i'lânını duyan Fas, Cezâyir, Tunus, Mısır ve Sudan ahâlisi, Somali ka bâili de İngiltere ve Fransa aleyhinde müsellah bir hâl de ahz-ı intikama karar vermişlerdir. Her yerde bu din düşmanlarını sıkıştırmaya, şaşırtmaya başlamışlardır. Fas mücâhidleri tarafından bu ana kadar Fransız askerlerin den binlercesi hâk-i helâke serilmiştir. Irak ve Suriye cihetinde yaşayan gayûr ve dindar İslâm kabilelerinin de bir kısmı Süveyş Kanalı'nda diğer kısmı da Basra civârında*

[235] Salih eş-Şerîf et-Tûnûsî, "Fî Sebîllâh Cihâdın Hakîkati, Gâyesi, Hükmü, Mücâhidînin Vezaîfi", *Sebîlürreşâd*, 26 Kasım 1914, C. 13, S. 315, s. 20-25.

*İngilizlerle harb etmekle meşgul olduklarını hemen her gün istihbâr etmekteyiz.*"[236]

Derginin 4 Mart 1915 tarihli 329. sayısının "Şuûn" başlığı altında yer alan "*İ'tilâf-ı Müselles'e Karşı Cihad-ı İslâm*" adlı yazıda cephelerden haberler aktarılmış, bu çerçeve de Akabe'de Fransızlara karşı müttefikelerin kazandığı zaferi okurlarına aktamıştır: "*Bir Fransız kruvazörü 10 Şubat'da Akabe civarına 100 kadar asker çıkarmışsa da müfrezelerimizle 2 saat devam eden musâdeme neticesinde düşmana telefât verdirilerek gemilerine çekilmeye mecbur edilmiştir. Düşmanın top ve mitralyöz ateşlerinin şiddetine rağmen yalnız 3 nefer şehîd ve 3 mecrûhumuz vardır.*"[237]

Savaşın sonlarına yaklaşılırken 18 Temmuz 1918 tarihinde dergide Mısırlı Ömer Rızâ adı ile yayınlanmış olan "*Şarkta İngiliz Vesâyeti*" başlığı altında, İngiltere'nin doğu medeniyetlerine bakışı ve düşüncesi dile getirilmektedir:

" *Şarkta yaşayıp şarklılarla imtizâc edenler bilirler ki Avrupalılar dünyâya şarklıların gözleriyle bakamazlar! Vâkıâ Avrupalı, vehle-i ûlâda, şarklıyı, şarklının da kendisini anladığını, hatta bu anlaşmanın her ikisini şarklı veya garblı gibi gösterecek derecede tâm olduğunu te vehhüm ederse de herhâlde günün birinde Avrupalı bir den bire uyanır ve şarklının kendi aklına benzemeyen, zuhal kevkebinin sekenesinden bir mahlûkun aklı imiş gibi garîb bir akla mâlik olduğunu anlar! İşte İngilizlerce şarklıların aklı bu derece anlaşılmaz, dünyâdan bu derece uzak bir akıldır! Onlarca böyle bir akıl dünyevîleşmeye! ve binâenaleyh vesâyete! muhtaçdır. İngilizlerin şarklılara ne derece muhakkırâne bir na zarla baktıklarını, zannederim ki bu satırlar, pek elîm bir belâğatle ifâde eder.*"[238]

---

[236] M. Tevfik, "Âlem-i İslâm – Bütün Müslümanlar İ'tilâf-ı Müselles Aleyhinde Ayaklandılar", *Sebîlürreşâd*, 3 Aralık 1914, C. 13, S. 316, s. 29-30.

[237] "*İ'tilâf-ı Müselles'e Karşı Cihad-ı İslâm*", *Sebîlürreşâd*, 4 Mart 1915, C. 13, S. 329, s. 134.

[238] Mısırlı Ömer Rızâ, "*Şarkta İngiliz Vesâyeti*", *Sebîlürreşâd*, 18 Temmuz 1918, C. 14, S. 362, s. 226.

Örnekler üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa; Osmanlı propaganda merkezi düşman gruplar üzerinde uygulayabileceği karalama propagandalarını kullanarak savaş esnasında basın-yayın yolu ile kamuoyunu itilaflara karşı kendi fikirleri çerçevesinde yönlendirmiştir.

### 3.3. Sebîlürreşâd ve Alman Propagandası

2 Ağustos 1914'te resmi bir hal alan Osmanlı-Alman ittifakı neticesinde Osmanlı 29 Ekim 1914 tarihinde yaşanan Karadeniz hadisesi ile savaşa İttifak grubu içerisinde dahil olmuştur. Savaşa dahil olmadan ve savaşa dahil olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin propaganda merkezi müttefikleri için hummalı bir propaganda faaliyetine girişmiş ve Alman hükümeti ile yapılan ittifakı kamuoyuna benimsetmek için gayret göstermiştir. İttifak süreci, savaşa giriş ve savaş esnâsında Almanlar için Osmanlı kamuoyuna yapılan propagandalar özetle aşağıda incelenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na, Osmanlı Devleti'nin fiilen dahil olmasından bir ay kadar evvel, *Sebîlürreşâd*'ın 2 Eylül 1914 tarihli ve 309 sayılı nüshasında M. Tevfik imzası ile "*Harb-i Umûmi ve Âlem-i İslâm, İngilizleri Pek Geç Tanıdık*" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, İngilizlere evvelde duyulan muhabbetin, Almanlara karşıda duyulması telkininde bulunulmaktadır:

> "*Memleketimizde öteden beri İngilizler hakkında îmân derecesinde iyi bir fikir hüküm fermâ idi. Osmanlılar, İngilizlerin her şeyini âlî, büyük, fevkalâde görmeye alışmışlardı. İngiliz kavmiyeti, mefkûresi, siyâseti, metâı, kuvve-i bahriyyesi, hürriyet ve adâleti biz zavâllılarca bir düstûr-ı hikmet ve darbülmesel hâlini almış idi. Akıb-i Meşrûtiyyet'te bütün düvelü milele karşı bir soğukluk hissi peydâ olmuş ve Almanya gibi kadîm ve samîmî bir dostumuza karşı da aynı hissi tatbîk etmek istedik.*"[239]

[239] M. Tevfik, "Harb-i Umûmi ve Âlem-i İslâm, İngilizleri Pek Geç Tanıdık", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 309, 24 Eylül 1914, s. 394-395.

Derginin 9 Ekim 1914 tarihli ve 311 sayılı nüshasında yer alan, "*Harb-ı Umûmî ve Âlem-i İslam*" isimli makalede; Cezayir, Tunus ve Fas'ta askerlere dağıtılan Arapça hutbelerin tercümelerine yer verilerek, Osmanlı-Alman ittifakı için kamuoyuna telkinlerde bulunulan yazılar kaleme alınmıştır.[240]

Dergi, Osmanlı-Alman ittifakı sonrasında yapmış olduğu, 17 Eylül 1914 tarihli ve 310 sayılı nüshasında, İskenderiye'ye gitmiş bir Alman kaptanı'nın Mısırlılar hakkındaki şu manidar mütalasına yer vermektedir:

> "*Mısırlılar Almanya'ya Müzahir: İskenderiye'ye uğramış olan bir Alman kaptanı bervech-i âtî beyân-ı mütâlaa ediyor: 'Memlekette büyük bir heyecan hüküm-fermâdır. Bugün İngilizlere karşı bir ihtilâlin zuhûruna intizâr olunuyor. Harb hakkında pek az malûmât neşrolunuyor. İngiltere memurları telgrafları tevkif ettiklerinden Arablar Almanya'ya karşı büyük bir teveccüh besliyorlar. Zengin Arablar kendi hesaplarına Almanya'ya sevk edilmek üzere Alman konsolosuna mürâcaat etmişlerdir. Onların yegâne arzusu Almanlarla aynı safta harb etmektir.*"[241]

Derginin aynı sayısında Alman ve Avusturya hükümetlerinin Müslüman esirlere iyi davranmalarından, esirleri serbest bıraktıklarından ve İstanbula, hilafet makamına kadar onlara eşlik edecekleri konusundan bahsedilmektedir:

> "*Almanlar son muhârebât esnâsında esîr ettikleri Fransız askerleri arasında birçok Tunus ve Cezâir Müslümanları bulunduğunu görmüşler ve cebren harbe sevk edilmiş olan bu Müslümanları Almanya'nın kendilerine hiçbir fenâlık perverde etmediğini temîn eyledikten sonra serbest bırakmaya karar vermişlerdir. Bu sûretle serbest bırakılacak üserâ-yı müslimenin memleketten çıkarak Dârü'l-Hilâfe'ye kadar gidebilmeleri esbâbını da temîn eylemişlerdir.*"[242].

---

[240] "Harb-i Umûmi ve Âlem-i İslâm", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 311, 26 Eylül 1330 (1914) , s. 428-430.

[241] "Şuûn ", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 310, 17 Eylül 1914 , s. 418-419.

[242] "Müslüman Esirlerin Dârü'l-Hilâfe'ye İzâmı", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 310, 17 Eylül 1914, s. 420.

Avusturya da "Müslüman Üserâyı Serbest Bırakıyor", başlığında ise Avusturya'nın da Almanlar gibi Müslüman esirleri serbest bıraktığı aktarılmaktadır:

> "*Alman ordularının Rus ordularını mağlûb ettikleri son muhârebâtta Rusya'dan alınan binlerce üserâ arasında Kafkasyalı Türkmenlere, Tatar ve Çerkeslere mensûb bir haylî İslâm bulunduğu gibi Avusturya'nın Krasnik muhârebesi esnâsında yine Ruslardan aldığı üserâ miyânında bir haylî efrâd-ı İslâmiyye mevcûddur. Avusturya hükûmeti tarafından bu dindaşlarımız da aynı sûretle makām-ı Hilâfet'e sevk ve îsâl olunacaklardır.*"[243]

17 Eylül 1914 tarihinde yayınlanan 310. sayıdaki "*Alman Hükûmetinin Müslüman Üserâya Karşı Beyânnâmesi*" başlığı altında Alman hükümeti'nin Müslüman üserâya karşı tutumu derginin sayfalarında kendisine yer bulmaktadır:

> "*Almanya hükûmeti ahîren Alman ordularının aldıkları Fransız esîrleri miyânında bulunan Tunus ve Cezâyirli İslâmlara hitâben âtîdeki beyânnâme-i resmîyi neşretmiştir: "İslâmlar Almanya hükûmeti sizi hasım olarak tanımıyor. Bilakis siz sahne-i harbe cebren sevk ve îsâl olundunuz. Almanya bu zarûret-i hâlinizi tamâmıyla takdîr eylediği içindir ki size bu dakīkadan itibâren hürriyet-i kâmile bahşeyledikten mâadâ sizi muhît-ı İslâm'a Dârü'l-Hilâfeti'l-ulyâ'ya sevk ve iâdeye karar vermiştir. Pâdişâh-ı a'zamınız ve Halîfe-i mübecceliniz İmparator hazretlerinin samîmî muhibbidir. Binâenaleyh sizi o Pâdişâh-ı âlî-tebârın emri tahtına vaz', makarr-ı Hilâfet-i uzmâya sevk ve bu sûretle de merbût olduğunuz makām-ı âlîye iâdeye karar vermiştir.*"[244]

Yukarıda bahsedilen tüm Alman propagandalarını gölgede bırakacak kadar dikkat çekici olan bir makale vardır ki Almanları, Osmanlı basınında arşa çıkartmıştır demek yanlış olmayacaktır. 26 Eylül 1330 (9 Ekim 1914) tarihli ve 311 sayılı "Harb-ı Hâzırdan Alınan Dersler" isimli makalenin, Alman imparatoru ve Generallerinden bahseden kısmı,

---

[243] "Avusturya da Müslüman Üserâyı Serbest Bırakıyor", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 310, 17 Eylül 1914, s. 420.

[244] "Alman Hükûmetinin Müslüman Üserâya Karşı Beyânnâmesi", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 310, 17 Eylül 1914, s. 420.

hatta onları birer Müslüman alimi gibi dindar ve tevazu sahibi olduklarından dem vurarak anltan kısmı, şu şekilde dergide kendisine yer bulmuştur:

> "*Bütün dünyâda mâddî ve manevî pek azîm inkılâblara bâdî olacak harb-i hâzırdan ferdler, cemiyetler, milletler, hâsılı bütün cihân bugün büyük büyük dersler alıyor. Bu dersler miyânında bizce en mühimmi bu kadar kudret ve kuvvetle beraber Alman imparatorunun, Alman kumandanlarının cenâb-ı Hakk'ı dillerinden düşürmemeleri, muzafferiyetlerinin şerefini Cenâb-ı Hakk'a bırakmalarıdır. Şimdiye kadar Alman imparatorunun hiçbir nutku yoktur ki muzafferiyeti Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve muâvenetine tefvîz etmemiş olsun. Ceneral Hindenburg gibi cihângîr bir kumandan Rusların beş yüz bin kişilik ordularını perîşân ettikten, yüz binlerce esîr aldıktan sonra şecî' askerine bir beyânnâme neşrediyor; alelâde bir vazîfesini îfâ etmiş gibi hiç gurûr getirmeyerek kemâl-i tevâzu'la askerini taltîf ediyor ve sonunda da "Bu muzafferiyetin şerefini Cenâb-ı Hakk'a bırakarak vazîfemizi ikmâle çalışalım." teslîmiyetiyle beyânnâmesine nihâyet veriyor. İşte bu, Müslümanlığın telkīn ettiği ahkâma riâyetten başka bir şey değildir.*"[245]

Derginin, 29 Ekim 1914 tarihli 312. sayısında, "*Fransızlar İmana Geliyor*" başlıklı makale bulunmakta ve Almanlar bu sefer, Fransızlar ile kıyaslanmaktadır. Fransa'nın dini yöndeki eksiklikleri dile getirilerek Almanlar övülüyor ve bu durumu kamuoyuna kabul ettirilme çabası içine giriliyor. Fransız ve Almanların dindarlıkları hakkında yapılan değerlendirme dikkat çekmektedir: "*Fransızlar bidâyet-i harbden şimdiye kadar bir kere Cenâb-ı Hakk'ın ismini ağızlarına almaya tenezzül etmemişlerdir. Almanlar ise bilakis her muvaffakıyeti Cenâb-ı Hak'tan bilerek edeb, insâf dâiresinden çıkmamışlardır. İşte iki millet arasındaki fark!*"[246]

Tarih, 12 Kasım 1914'ü gösterdiğinde dergi, 13. cildine başlamış ve bu cildin ilk yayını olan, 313. sayıya "*Cihâd-ı İslâm*" başlıklı bir makalede yer alan ve İngiliz askerlerinin savaştan kaçmamaları için başvurulan yolu şu şekilde anlatmıştır: "*Dünyada bundan büyük rezâlet işitilmiş midir ki; Lord Kitchener harbden kaçan İngiliz gençlerini toplayabilmek için ücretle tuttuğu güzel güzel kadınları atlara bindirip içlerine*

---

[245] "Harb-ı Hâzırdan Alınan Dersler", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 311, 9 Ekim 1914, s. 432.

[246] "Fransızlar İmana Geliyor", *Sebîlürreşâd*, C. 12, S. 312, 14 Ekim 1914, s. 438-439.

*gönderiyor. Nerede o herifler, nerede vatanlarını, dinlerini müdâfa'a için canlarını fedâdan çekinmeyen Almanlarla Osmanlılar!*"[247]

Almanya, Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı'ya yardım etmeleri sonucu, 'Cenâb-ı Hakk'ın' onlara yardım ve fütûhât edeceği, 24 Aralık 1914 tarihli ve 319 sayılı nüshanın, "*Arîza-i Cevabiyye*" başlıklı makalesinde, şu şekilde aktarılmaktadır: "*Muhâfaza-i hak ve adl için silaha sarılmış olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ile davet-i cihâda icâbet eyleyen mücâhidîn-i İslâmiyyeye ve muazzam müttefiklerimiz Almanya ve Avusturya ve Macaristan ordularına Cenâb-ı Hakk'ın bahş-ı nusret ve fütûhât eyleyeceğine itikādımız berkemâldir.*"[248]

Dergi, 319. sayısında, Alim Can İdrisi imzalı ve "*Müslümanlar İçin İbret Levhası; Azın Çoğa Galebesi*" başlıklı makalede Ruslar üzerinden bir Alman propagandası yapılmaktadır. Ruslar, vahşilikten, askeri ve silah bakımından yetersiz olduğuna kadar yerilir iken, Almanlar fevkalade gösterilmektedir:

> "*Alman milleti tamamıyla mütemeddin, Ruslar ise nîm vahşî, Alman'ın top ve tüfengi daha mükemmel, Rusya'nınki ise noksânlı, Alman kumandan ve zâbitleri daha muktedir, Ruslarınki ise o iktidârdan mahrûm, Almanların yolları ve şimendiferleri çok ve sür'atli, Ruslarınki ise az, olanları da pek batî'... İşte Almanların gālibiyeti ve Rusların mağlûbiyeti tedkīk edilirken serdedilmekte olan esbâb şunlardan ibârettir.*"[249]

M. Tevfik, derginin 7 Ocak 1915 tarihli 321. sayısında, "*Hilâfet-i Uzmâ'nın Şevket ve Kuvveti Tezâhüre Başladı*" başlıklı bir makale kaleme alarak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişini meşrulaştıran ve Osmanlı'nın Alman-Avusturya orduları için ne derece elzem olduğundan bahsetmektedir:

> "*Harb-ı hazıra iştirakimiz elzem idi. Biz ancak böyle bir muharebeye iştirak ile İslâm'ın refah ve saadetini, felâketlerini maddî ve manevi hasaratını, şeref ve haysiyetini telafi ve te'mîn ederek gaye-i kusvâmız olan ilâyı kelimetullahta*

[247] "Cihâd-ı İslâm", *Sebîlürreşâd*, C. 13, S. 313, 12 Kasım 1914, s. 1-4.

[248] "Arîza-i Cevabiyye", *Sebîlürreşâd*, C. 13, S. 319, 24 Aralık 1914, s. 51.

[249] Alim Can İdrisi, "Müslümanlar İçin İbret Levhası; Azın Çoğa Galebesi", *Sebîlürreşâd*, C. 13, S. 319, 24 Aralık 1914, s. 54-57.

*bulunabilirdik. Bu öyle bir fırsat, kıymetli bir ganimet idi ki bunda yanılsaydık, istinkâf etseydik, mahv-ü muzmahil olurduk. İtilâf-ı Müselles hükûmetleri er geç bizi harita-i âlemden silip süpürmek için kendi aralarında karar-ı katîlerini vermiş, fakat vakti merhûnunu beklemekte idiler. Biz muharebe-i hâzıraya iştirak etmemiş olsaydık, şüphesiz İtilâf devletleri Almanya ve Avusturya'yı mağlûb etmeseler bile, onları ziyadesiyle ezip yoracaklardı. Bizim de sükûtumuza mukabil en sonra bizi taksime çalışacaklardı. O zaman ne Almanya ne de Avusturya devletleri, itilafa karşı mukavemet gösteremeyeceklerdi. Zira idarelerindeki Müslümanların her türlü emellerine darbe vurmak, onlarla bizim aramızda vaki olan revâbıt-ı diniyye ve uhuvvetkârâneyi bir daha birbirine bağlanamayacak bir surette kırmak. İslâmiyet'le, Hilâfet'in, tehdidat ve tahvîfâtından ebediyyen kurtulmak için İtilâf-ı müselles devletleri bizi yeryüzünden kaldırmak hususunda öteden beri takip etmekte oldukları siyaset-i istimariyyenin en esaslı hudut ve nikatını çizip tayin etmişlerdir.*"[250]

Almanya ve Avusturya tarafından teşkil edilen, Hilali Ahmerler ve bunlara yapılan yardımlar ile Osmanlı'nın Ruslarla olan mücadelesine destek olduklarını, tüm bunları yaparken de insaniyet duygusu güttükleri vurgulanan kısım; derginin 21 Ocak 1915 tarihli 323. sayısında Mehmet Fahreddin imzasıyla yayınlanmıştır:

"*Bugün Berlin, Viyana: Bütün Almanya, bütün Avusturya Hilâl-i Ahmerler teşkîl ediyor, bunlara altın, gümüş yağmuru yağdırıyor; Kafkasya'da insan boyunu aşan karları, göz açtırmayan tipileri, kasırgaları, girdabları, buzları istihfâf ile İslâmiyet'in, Osmanlılığın ezelî ve ebedî düşmanı olan Moskof canavarıyla çarpışmakda, onları ezmeye, mahv etmeye çalışmakda olan ceyş-i mansûr-ı İslâm'ın mu'azzez hayâtını düşünüyor, kışlık elbiseler hazırlıyor, gönderiyor, insâniyet, medeniyet nâmına bunu bir vazîfe addediyor...*"[251]

Birinci Dünya Savaşı'nın onuncu ayı için dergi, M. Tevfik imzasıyla, 20 Mayıs 1915 tarihli ve 339 sayılı nüshada "*Harbin Onuncu Ayı: Zafer Bizde*" isimli bir makalede

[250] M. Tevfik, "Hilâfet-i Uzmâ'nın Şevket ve Kuvveti Tezâhüre Başladı", *Sebîlürreşâd*, C. 13, S. 321, 7 Ocak 1915, s. 69-72.

[251] Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", *Sebîlürreşâd*, C. 13, S. 32321 Ocak 1915, s. 79.

Rusya'ya güvenen İngiliz ve Fransızların hata ettiğinden bahsederek Osmanlı-Alman ittifakının doğru bir karar olduğundan bahsetmektedir:

> "*Harb-i umûmî başlayalı tam on ay oldu geçiyor. Bidâyette Fransa ve İngiltere müttefikleri bulunan Rusya'ya bel bağlamışlardı. Onlar zannediyorlardı ki, Rusya bir iki ay içinde Berlin ve Viyana'yı istila edecek, Kazaklarına bir resmi geçit tertip ettirecekti! Fransızlar da Alsas-Loren'in istirdadı hülyalarıyla kendi kaplarına bir türlü sığmıyorlardı. İngiltere'ye gelince, o son derece ümidvar bulunuyor; donanmasına, bol şilinlerine güveniyordu. Hattâ Fransa ve Rusya'yı Almanlara musallat etmeye muvaffak olduğundan dolayı seviniyordu. Filhakika Almanya ve Avusturya'nın hazırlığına lâyıkıyla vâkıf olmayanlar bidâyet-i emr de İtilâf Devletleri'nin galebe çalacaklarına zâhip idiler. Bunda da pek haklı idiler. Çünkü dünyâda üç büyük kuvvet vardır ki, üçü de İtilafçılarda mebzûl idi: Para, donanma, ordu! Fransızlar parasıyla, İngilizler kuvve-i kahire-i bahriyesiyle, Ruslar da milyonlarca askerleriyle dünyayı yakıp yıkacak, alt üst edecek zannediliyordu. Lakin hakikat başka türlü tecelli etti. Bi tecrübe anlaşıldı ki, Almanya her üç kuvvetin fazlasına maliktir. Almanlar ulûm ve fünûn-ı harbiyye ile, tabiye ve sevkü'l-ceyş noktasından Rusları her gün mağlûbiyetten mağlûbiyete uğrattılar, yüz binlerce esîr aldılar, büyük büyük ordularını bataklıklarda mahveylediler.*"[252]

Dergi, Birinci Dünya Savaşı sırasında cephelerden gelen malumatları da cephe gerisinde bulunan halka nakletmektedir. Örnek olarak buraya koyacağımız, Çanakkale cephesi hakkında verilen 14 Mayıs 1915 tarihli malumatta, tekrar bir Alman propagandası mevcuttur. Haberimiz, 21 Mayıs 1331 (3 Haziran 1915) tarihli ve 341 sayılı nüshada şu şekilde nakledilmektedir: "*Çanakkale Cephesi'nde: Bu sabâh öğleden evvel saat altı buçukta Majestic sisteminde bir İngiliz zırhlısı müttefikimiz Alman bahriyesine mensûb bir tahtel bahr tarafından atılıp mükemmelen isâbet ettirilen bir torpil ile Seddülbahr önünde mahvedilmiştir.*"[253]

---

[252] M. Tevfik, "Harbin Onuncu Ayı: Zafer Bizde", *Sebîlürreşâd*, C. 14, S. 339, 20 Mayıs 1915, s. 6-7.

[253] "İtilâf-ı Müselles'e Karşı Cihad-ı İslâm", *Sebîlürreşâd*, C. 14, S. 341, 21 Mayıs 1331(1915), s. 24.

Dergiden son olarak aktaracağımız kısımda; İngilizlerin, Almanlar hakkında gerçekleştirdiği karalama propagandasına karşı, 4 Temmuz 1918 tarihli ve 361 sayılı nüshasında, "*Âlem-i İslâm ve Almanya*" başlıklı nüshada İngilizlerin Müslümanlara karşı Almanları karalama politikasından bahsetmekte ve Almanya'nın İslam ve Osmanlı Devleti için mücadele ettiğini savunmaktadır:

> "*Malûmdur ki âlem-i İslâm'ın Almanya'ya karşı olan temâyülâtını değiştirmek için İngilizler bıkmaz, usanmaz propagandalarda bulunuyorlar. Bu husûsta hep istinâd ettikleri nokta şudur:*
>
> *– Ey Müslümanlar, Almanya'nın âlem-i İslâm hakkındaki teveccühünün samîmiyetine i'timâd etmeyiniz. İslâm memleketlerinin hiçbirisi taht-ı istîlâsında bulunmadığı için böyle zâhirde Müslümanlara dost görünüyor. Bir İslâm memleketinin mukadderâtı Almanların eline geçsin de o vakit görürsünüz… Bunun mahz-ı tezvîr olduğuna biz kaniiz. Fakat bütün âlem-i İslâm'ı da buna inandırmak Almanya'ya düşer bir vazîfedir. Şimdi tâm tecrübe ve imtihân zamanıdır. Bütün Müslümanlar bu mesâil-i mütehaddise hakkında Almanya'nın ittihâz edeceği tavr u harekete muntazırdır. Almanya bugün gerek Devlet-i Aliyye'ye gerek diğer akvâm-ı İslâmiyyeye olan teveccüh ve dostluğunu bil-fiil gösterip İngilizlerin tezvîrâtını hükümden düşürecek bir mevki'-i fırsatta bulunuyor. Buna muvaffak olduğu takdîrde bütün âlem-i İslâm'ın kalbini, muhabbetini kazanmış olacaktır. … Bize gelince biz hakiki ve tabii müttefikimiz olan Almanya'nın bu hataya düşmeyeceğine, meselenin hâlen ve âtiyen ehemmiyet ve azamet-i siyâsiyyesini nazar-ı teemmüle alarak böyle bir fırsatı elinden kaçırmayacağına kailiz. Binâberin aramızdaki muhâdenetin pek tabii ve samîmî başladığı gibi gayet metîn ve mütekabil menâfie ibtinâ ederek ilâ-maşaallah devam edeceğine de kanaat-i tâmmemiz vardır.*"[254]

[254] "Âlem-i İslâm ve Almanya", *Sebîlürreşâd*, C. 14, S. 361, 4 Temmuz 1918, s. 205-206.

Genel hatları ile *Sebîlürreşâd* dergisinde yayınlanan Alman propaganda yazıları yukarıda nakledildiği şekildedir. Yapılan propagandalarda, Almanların kusursuz birer İslam savunucusu (dindar), oldukları hakkında oldukça dikkat çeken örnekler bulunmaktadır. Eğitim seviyesi oldukça düşük olan son dönem Osmanlı halkı için bu durum bir dezavantaj iken, propagandayı planlayanlar için bir avantaj söz konusudur. Son olarak, Propagandanın çeşidi ne olursa olsun, bilinçli hiçbir toplum, propaganda ismi verilen bilinçaltı operasyonuna itibar etmez.

# SONUÇ

Propaganda ve savaş, birbirinden ayrılmayan iki unsur olarak insanlık tarihinin ilk gününden bugüne kadar güç mücadelesinin en önemli unsurları olmuştur. Propaganda kavramı, insanların birlikte yaşamaya başlaması ile ortaya çıkmıştır ve insanların birbiri ile olan iletişiminin bir parçasıdır. Propaganda faaliyetleri, insanlar arasındaki iletişim sürecinde ortaya çıkan üstünlük kurma çabaları sonucunda şekillenmiş bir psikolojik araçtır. Bilgi ve kültürden beslenen propaganda, silahların yetmediği yerlerde müttefiklere güven, düşmana korku vermek için kullanılmaktadır. Unutulmamalıdır ki propaganda siyaset arenasında etkisini her daim sürdürmektedir. Basın-yayın gücünü elinde bulunduran siyasi yöneticiler, kamuoyunu kitleler halinde yönetmeyi ve ikna etmeyi başararak hakimiyetlerini güçlendirmektedirler. Eğer insanları yönetmek için tek bir liderlik aracı olsaydı o propaganda olurdu.

Kavram olarak, Latince "*Propagare*" kelimesinden türemiş olan propaganda, yeni fikirler üretmek, yeni fidanlar dikmek anlamına gelmektedir. Propaganda kavramı, insanların birlikte yaşamaya başlaması ile ortaya çıkmış bir liderlik aracıdır. Bugüne kadar gelişerek süregelen ve yeni perspektifleri toplumlara yaymak için sistematik şekilde kullanılan psikolojik bilinçaltı aracıdır. İnsan zihninin ve toplumsal davranışların temelinde propagandanın psikolojik etkilerini görmemiz mümkündür. Telkin ve kitle psikolojisi, propaganda mekanizmasının işleyişini oluşturmaktadır.

Propagandanın tarihte ilk kullanıcıları ise, söz söyleme sanatını kullanan Antik Yunan sofistleridir. Propagandayı bir sanat haline dönüştürenler ise, Çinli Sun Tzu ve Marcus Quintilianus olmuştur. Sun Tzu, "*Savaş Sanatı*" adını verdiği askeri taktiklerden ve savaşlarda nasıl bir stratejiye başvurulması gerektiğini anlattığı eserinde, savaşta askeri kontrol etmenin iyi bir liderin yönetimi ile mümkün olduğunu ve savaştan anlayan bir komutanın, düşmana savaşmadan boyun eğdiren olduğunu söylemektedir. Propaganda XVIII. yüzyılda kilisenin tekeline geçerek, din adamları tarafından aktif kullanılmıştır. Papa XV. Gregor, dinde birliğin savaşlar ile gerçekleşmeyeceğini anlamış ve Katolik kilisesinin iman ve inancını barışçı yollardan yaymak ve aynı zamanda Katolik din anlayışının sallantıda olan temelini sağlamlaştırmak için, resmi yayın organı niteliğinde olan "*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*", *İnancı Yayma Cemaati'ni* teşkil etmiştir.

1789 Fransız İhtilali ile propaganda terimi dini savunuları yaymak yerine, özellikle milliyetçilik fikrini yaymak maksadı ile siyasi bir kimliğe bürünmüştür. Fransız İhtilali sonrası zuhur etmeye başlayan ulus devlet yöneticileri, artık propagandanın sadece şartların gerektirdiği zamanlarda değil, hayatın her anında kullanılması gerektiğini idrak ederek XIX. yüzyılda siyasi bir hüviyete büründürmüşlerdir. XX. yüzyılda ise, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları döneminde önemine vakıf olunan en önemli silahsız savaş aracı, propaganda olmuştur.

Propaganda yalnızca bir söylem üretim aracı olarak kalmamış, aynı zamanda toplumun duygu, düşünce ve davranışlarını doğrudan etkileyen bir yönlendirme mekanizması hâline gelmiştir. Özellikle dinî söylem üzerinden yürütülen propaganda, geniş halk kitlelerini harekete geçirme noktasında güçlü bir etki yaratmış; cihad, ümmet ve birlik vurguları aracılığıyla toplumsal destek seferber edilmiştir. Bununla birlikte, propaganda faaliyetleri sadece destek üretmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda karşıt unsurları itibarsızlaştırmaya yönelik karşı propaganda stratejileriyle de tamamlanmıştır. Bu yönüyle propaganda, savaş dönemlerinde hem iç kamuoyunu bütünleştiren hem de düşman algısını şekillendiren çok boyutlu bir etki alanı oluşturmuştur.

İnsanlığın varoluş mücadelesi, toplumların birbirlerine karşı gerçekleştirmiş olduğu dayatmalar ya da iradeyi kabul süreçlerinde önem kazanmıştır. Bu süreç içerisinde başvurulan silahlı mücadeleler ise "savaş" olgusunu ortaya çıkartmıştır. Nitekim savaş olgusu, devletler veya siyasal aktörler arasındaki diplomasinin yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkan, fiziksel şiddete dayalı çatışma biçimidir. İnsan doğası gereği hep bir hâkimiyet kurma düşüncesiyle hareket etmektedir.

Harp zamanlarında ateşli silahlardan daha etkili bir yönlendirme unsuru olan propaganda ile kitlelerin duygu, fikir ve davranışları yönlendirilebilmiş, bu yönlendirme ise savaşların seyrini değiştirmiştir. Zira cephe gerisinde kitle hareketlerini kontrol etmek için kullanılan propagandalar, savaşlarda askeri mücadelenin önemi kadar psikolojik mücadelenin de önemini ortaya çıkarmaktadır. Birinci Dünya Savaşı kitlesel anlamda ilk büyük çatışma faaliyetiydi ve bu durumun ortaya çıkmasında propagandanın kullanım metotları önemli bir yere sahiptir. Birinci Dünya Savaşı, devletlerin ve hükümetlerin propaganda yarışına girdiği bir dönemdir.

Osmanlı Devleti de imkanları dahilinde propaganda gücünü kullanmaya gayret etmiştir. Hemen her dönem sansür ve baskı altına alınan Osmanlı basını, Sultan II. Abdülhamid döneminde sert bir şekilde kontrol edilmiştir. 1876 yılında ilan edilen Meşruti yönetimle birlikte rahatladığını düşünen aydınlar; gazete, dergi gibi pek çok basın yayın aracı teşekkül etmiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in 1878 yılında vuku bulan 93 Harbi (Osmanlı-Rus Savaşı) neticesinde Meclis-i Mebusan'ı lağvetmesi üzerine aydınlar heveslerini yaşayamamışlardır.

1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıları sonucunda tekrardan ilan edilen Meşruti yönetim ile basın-yayın alanında tam bir bayram havası yaşanmıştır. Bu durum toplumda bir nevi 'hürriyet sarhoşluğu' olarak nitelendirilen bir coşku ortaya çıkmıştır. Bu duruma bağlı olarak, sayısız gazete, dergi, mecmua Osmanlı başkenti İstanbul'da teşkil edilmiştir. Çalışma konusu olan *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebîlürreşâd* dergilerinde de bahse konu süreçte, 27 Ağustos 1908 tarihinde teşkil edilmiş İslamcı bir dergidir. Ortaya çıkan coşkulu süreçte çıkarılan yayınlar yeni hakim güç tarafından da serbest bırakılmayarak baskı altına alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu durumun destekleyicisi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, basın gücünü kullanmaktan geri kalmamıştır. Savaş öncesi tarafsız kalacağını açıklayan Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914 tarihinde yaşanan "Karadeniz Hadisesi" sonucunda savaşa dahil olmuştur. Savaşa dahil olmasından sonra, sırada cephedeki askerlerin motivasyonunu sağlamak ve kamuoyunun desteğini almak vardı. Bunun için yayın yapan neredeyse tüm basın-yayın araçlarında devletin-hükümetin politikalarını destekler yayınlar yapılmaya başlamıştır. İslamcı bir politika izleyen *Sebîlürreşâd* dergisi, savaş sırasında devletin menfaatleri çerçevesinde yayınlarında Alman propagandası yapmıştır. Dergi bazen yayınlarında propagandadan fazlasını yaparak, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'yı dönemin en muktedir devleti olarak tanımlayarak, İslam için cihad yaptıklarını dile getirmiştir. Osmanlı-Alman müttefikliği için yapılan propagandaların yanında rakip unsurlar olan İtilaf Devletleri hakkında da kara propagandalar dergide yayınlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Türk Millî Mücadelesi süresince de derginin faaliyetleri söz konusudur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti fiili olarak feshedilmiştir. Şark meselesi bağlamında Türkleri yani Osmanlı Devleti'ni önce Balkan topraklarından sonra da Anadolu'dan atmak isteyen İtilaf Devletleri, 30 Ekim tarihinden sonra anlaşma maddelerine uygun olmayan işgallere girişmiştir.

Anadolu topraklarına karşı başlatılan işgallere karşı direniş, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a hareket etmesi ile başlamış ve neticesinde mücadele merkezi Ankara'ya kurulmuştur. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali sonrasında *Sebîlürreşâd* dergisi Anadolu'ya geçmiştir. Anadolu'ya geçen ve Ankara'ya Mustafa Kemal'in isteği ile gelen derginin başyazarı Mehmet Akif ve Eşref Edip burada Millî Mücadele hareketine destek vermiştir. Bu destekler sadece *Sebîlürreşâd* dergisinde yapılan yayınlarla sınırlı kalmamıştır.

Ankara'ya gitmeden evvel 1919 yılında Balıkesir'e giden Mehmet Akif burada Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından başlatılan mücadeleye halkın destek vermesi için vaazlar ve mitingler yapmıştır. Ankara'ya geldikten sonra da Eskişehir, Burdur, Antalya, Konya, Kastamonu gibi şehirlerde faaliyetlerde bulunmuştur. Yine Mehmet Akif, Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele hakkında cihad benzetmesi yaparak bu cihad için mücadele etmenin hak olduğunu dile getirmiştir. Hatta Mehmet Akif ve Eşref Edip, Kastamonu'da *Sebîlürreşâd* dergisinin 464,465,466. sayılarını yayınlamışlardır.

1921 yılının hemen başında Ankara'ya *Sebîlürreşâd* dergisinin klişeleri kurularak faaliyetleri devam ettirilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının dergiye maddi destekte bulundukları da bilinmektedir. Tüm bunların yanında dergi ve yazarları Millî Mücadele faaliyetlerine destek vermiş hatta Eşref Edip, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin İslami şartlara dayandığını savunmuştur. Ancak ne var ki 1925'te vuku bulan Şeyh Said isyanı sonucu çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun getirdiği sınırlamalar nedeni ile *Sebîlürreşâd* dergisi yayınlarına ara vermek zorunda kalmıştır. 1948'in mayıs ayında tekrar yayın hayatına başlayan *Sebîlürreşâd* dergisi, İslamcılık politikasını devam ettirmiştir. Ancak söylemlerini tamamen değiştirmiştir.

Çok partili hayata geçişle birlikte oluşan demokrasi ortamında dergi, Millî Mücadele döneminde destek verdiği Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkındaki düşüncelerini tam tersi bir söylemlerle beyan etmeye başlamıştır. Dergi yayınlarında İttihatçı ve Cumhuriyetçi kesime karşı olan muhalefetini alenen dile getirmeye başlamıştır. 1966 yılına kadar kısa süreli olan aralıklarla yayın hayatına devam eden dergi, İslamcılık düşüncesinin en uzun yayın yapan basın-yayın organı olmuştur.

II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesine müteakip, 27 Ağustos 1908 tarihinde tesis edilmiş olan *Sebîlürreşâd* dergisi, Osmanlı basın geleneği içerisinde dini referansları, özellikle de İttihad-ı İslam düşüncesini merkeze alarak, millî kimlik inşasına katkı sunan bir basın-yayın organıdır. Dergi yine savaş yıllarında da bağımsızlık mücadelesi için kamuoyunu yönlendiren etkili bir fikir ve propaganda organı olarak öne çıkmıştır.

# KAYNAKÇA


**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.), Dosya No: 535, Gömlek No: 41.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU). Dosya No: 4, Gömlek No: 21.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube (DH. EUM. 7. ŞB.), Dosya No: 2, Gömlek No: 31, lef. 3.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube (DH. EUM. 7. ŞB.), Dosya No: 2, Gömlek No: 31, lef 4.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i Evrak Odası (DH. EUM. VRK.) Dosya No:13, Gömlek No: 68.

BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) Dosya No: 46, Gömlek No: 105.

BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) Dosya No: 46, Gömlek No: 108.

BOA, İrade Dosya Usulü Teşkilatı (İ.DUİT), Dosya No:175, Gömlek No: 46.

**Süreli Yayınlar**

Ağaoğlu Ahmed, "Türkiye'nin ve İslam Âleminin Kurtuluşu" *Harb Mecmû'ası*, Kasım 1915, S. 1, s. 7.

Ahmet Râsim, "Kısasta Hayat Vardır", *Donanma*, 9 Kasım 1914, No: 68, s. 19.

"Âlem-i İslâm ve Almanya", *Sebîlürreşâd*, 4 Temmuz 1918, C. 14, S. 361, s. 205-206.

Alim Can İdrisi, "Müslümanlar İçin İbret Levhası; Azın Çoğa Galebesi", *Sebîlürreşâd*, 24 Aralık 1914, C. 13, S. 319, s. 54-57.

"Alman Hükûmetinin Müslüman Üserâya Karşı Beyânnâmesi", *Sebîlürreşâd*, 17 Eylül 1914, C. 12, S. 310, s. 420.

"Arîza-i Cevabiyye", *Sebîlürreşâd*, 24 Aralık 1914, C. 13, S. 319, s. 51.

A. Süleyman, "İslamiyet ve Türklük", *Sebîlürreşâd*, 2 Mayıs 1912, C. 8, S. 191, s. 125.

"Avusturya-Devlet-i Âlîye", Sabah, 9 Kasım 1914, S. 9032, s.1.

"Avusturya da Müslüman Üserâyı Serbest Bırakıyor", *Sebîlürreşâd*, 17 Eylül 1914, C. 12, S. 310, s. 420.

"Bahr-i Siyahın Bugünkü Hâkimleri", *Tasfîr-i Efkâr*, 2 Kasım 1914, S. 1247, s.1.

"Beklenilmeyen Vak'a", *Tanin*, 31 Ekim 1914, S. 2104, s. 1,2.

"Berlinde Tezahürat", *İkdam*, 7 Kasım 1914, S. 6363, s.1.

"Cihâdın Avrupa Matbûâtındaki İn'ikâsâtı", *Sebîlürreşâd*, 17 Aralık 1914, C. 13, S. 318, s. 45.

"Cihâd-ı İslâm", *Sebîlürreşâd*, 12 Kasım 1914, C. 13, S. 313, s. 1-4.

*Donanma Mecmuası*, 17 Ağustos 1914, C. 5, S. 8, s. 125.

Enver, "*Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyânnâmesi"*, 12 Kasım 1914, C. 13, S. 314, s.15.

"Enver Paşaya Doktor Ünvanın Verilmesi", *Türk Yurdu*, 8 Ekim 1331 (1915), Yıl:5, C. 9, S. 3, s. 2790.

Eşref Edib, "Anadolu'da Sebûlürreşâd," *Sebîlürreşâd*, 25 Kasım 1920, C. 18, S. 464, s. 283. b

Eşref Edip, "Bugün İcmâ'-ı Ümmet Anadolu'dadır," *Sebîlürreşâd*, 13 Aralık 1920, C. 18, S. 466, s. 298.

Eşref Edib, "Ebu'l-Ulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık?, *Sebîlürreşâd*, 1957, C. 10, S. 238, s. 199-200.

Eşref Edib, "Sebîlürreşâd'ın Ellinci Yıl Dönümü", *Sebîlürreşâd*, Eylül 1958, C. 12, Sayı 276, s. 2–12.

Eşref Edip, "Şer'iyye Vekâletinin Beyannâmesi Münâsebetiyle", *Sebîlürreşâd*, 14 Mayıs 1921, C. 19, S. 480, s. 125-127.

Eşref Edib, "Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi", *Sebîlürreşâd*, Haziran 1950, C. 4, S. 80.

Eşref Edip, "*Tanzîmâtçılık Bu Memleket İçin Mahz-ı Felâket Olmuştur*", *Sebîlürreşâd*, 2 Temmuz 1921, C. 19, S. 486, s. 193-201.

Fahreddin Necip, “Müslümanlar, İstiklâllerini Ancak Hakikaten Müslüman Olmakla Muhafaza Edebilirler”, *Sebîlürreşâd*, 25 Eylül 1913, C. 11, S. 263, s. 42.

“Fransızlar İmana Geliyor”, *Sebîlürreşâd*, 14 Ekim 1914, C. 12, S. 312, s.438-439.

“Harb-ı Hâzırdan Alınan Dersler”, *Sebîlürreşâd*, 9 Ekim 1914, C. 12, S. 311, s. 432.

“Harb Mecmâ’sı Niçin Çıkıyor”, *Harb Mecmû’ası*, Kasım 1915, S. 1, s. 3.

“Harb-ı Umûmî ve Âlem-i İslâm Bütün Müslümanlık Âlemi Hâl-i Teyakkuz ve İntizârdadır”, *Sebîlürreşâd*, 9 Ekim 1914, C. 12, S. 311, s.435.

“Hilâfet-i Uzmânın Satvet-i Ma’neviyye ve Maddiyesi”, *Sebîlürreşâd*, 9 Ekim 1914, C. 12, S. 311, s. 434 - 435.

*İkdam*, 6 Teşrinisani 1914, S. 6362, s.1.

“*İ’tilâf-ı Müselles’e Karşı Cihad-ı İslâm*”, *Sebîlürreşâd*, 4 Mart 1915, C. 13, S. 329, s. 134.

“Karadenizdeki Vakâyi’-i Ahire”, *İkdam*, 31 Ekim 1914, S. 6356, s.1.

Mehmet Âkif, “Mev’iza”, ‘İzmir’e Doğru’, *Sebîlürreşâd*, 1 Şubat 1920, C. 18, S. 458, s. 381.

Mehmed Fahreddin, “Bütün Müslümanlara Cihâd Farz Oldu”, *Sebîlürreşâd*, 19 Kasım 1914, C. 13, S. 314.

Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 21 Ocak 1915, C. 13, S. 323, s. 79.

“Mev’iza”, *Sebîlürreşâd*, 12 Şubat 1920, C. 18, S. 458, s. 18.

Mısırlı Ömer Rıza, “Mısır’ın Sergüzeşti Kahire’ye Doğru”, *Sebîlürreşâd*, 11 Şubat 1915, C. 13, S. 318, s. 45.

Mısırlı Ömer Rızâ, “Şarkta İngiliz Vesâyeti”, *Sebîlürreşâd*, 18 Temmuz 1918, C. 14, S. 362, s. 226.

M. Tevfik, “Âlem-i İslâm–Bütün Müslümanlar İ’tilâf-ı Müselles Aleyhinde Ayaklandılar”, *Sebîlürreşâd*, 3 Aralık 1914, C. 13, S. 316, s. 29-30.

M. Tevfik, “Harbin Onuncu Ayı: Zafer Bizde”, *Sebîlürreşâd*, 20 Mayıs 1915, C. 14, S. 339, s. 6-7.

M. Tevfik, “Hilâfet-i Uzmâ’nın Şevket ve Kuvveti Tezâhüre Başladı”, *Sebîlürreşâd*, 7 Ocak 1915, C. 13, S. 321, s. 69-72.

M. Tevfik, “Harb-i Umûmi ve Âlem-i İslâm, İngilizleri Pek Geç Tanıdık”, *Sebîlürreşâd*, 24 Eylül 1914, C. 12, S. 309, s. 394-395.

“Muhterem Millete”, *Donanma Mecmuası*, 10 Ağustos 1914, C. 5, S. 7, s. 98.

“Müslümanlık Âlemi Harbe Başladığı Zaman”, *Sebîlürreşâd*, 9 Ekim 1914, C. 12, S. 311, s.445.

“Müslüman Esirlerin Dârü’l-Hilâfe’ye İzâmı”, *Sebîlürreşâd*, 17 Eylül 1914, C. 12, S. 310, s. 420.

Pir-i Fani, “İçki ve Kumar Hakkında Büyük Millet Meclisi’ne Teşekkür ve Bir Ricâ”, *Sebîlürreşâd*, 25 Mart 1921, C. 19, S. 473, s. 45-48.

*Polis Mecmuası*, 1 Kasım 1914, S. 32, s. 757.

Salih eş-Şerîf et-Tûnûsî, “Fî Sebîllâh Cihâdın Hakîkati, Gâyesi, Hükmü, Mücâhidînin Vezaîfi”, *Sebîlürreşâd*, 26 Kasım 1914, C. 13, S. 315, s. 20-25.

*Sebîlürreşâd*, “Bütün Müslümanlara Cihâd Farz Oldu”, 12 Kasım 1914, C. 13, S. 314, s.9.

“Sinob Fâci’asına Nazire”, *Tasfir-i Efkâr*, 1 Kasım 1914, S. 1246, s. 3.

“Şuûn ”, *Sebîlürreşâd*, 17 Eylül 1914, C. 12, S. 310, s. 418-419.

Yunus Nadi, “Karadeniz Hadisesi”, *Tasfir-i Efkâr*, 31 Ekim 1914, S. 1245, s.1.

**Kitap – Tez – Makaleler**


ACAR, Cafer, *İslâm'da Savaş Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2020.

ALKOÇ, Seval, *Propaganda Afişlerinde Renk ve Slogan Kullanımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, İstanbul 2017.

AKBULUT, Uğur, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", Journal of Turkish Studies, C. 8, S. 5, 2013, ss. 31- 57.

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara 2019.

AKDAĞ, Çağlar – ÜRKMEZ, Özden, "Antikçağ'ın Uluslararası Politikalarında Propaganda Aracı Olarak Kullanılan Heykeltraşlık", *Amisos*, C. 3, S. 5, 2018, ss. 322-340.

AKIN, Derya, "İkinci Dünya Savaşı'nda Basın ve Yayın Organlarının Etkisi", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, s. 480.

AKYILDIZ, Ali, "Tanzimat", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2011, C. 40, s. 1-10.

ALTINKAYNAK, Günsenin-ÇEĞİN, Güney, "Rekabet mi Dayanışma mı?" Veblen ve Kropotkin Perspektifinden Ortodoks İktisadın İnsan Anlayışını Yeniden Gözden Geçirmek", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 59, 2023, ss. 239-255.

ATAMAN, Bora, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, C. 14, S. 14, 2009, ss. 21-49.

ATASOY, Fahri, "Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 45, 2019, ss. 1-21.

ATAŞ, Derya, *Psikolojik Savaş: Propaganda ve Meşrulaştırma Stratejileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi Yönetimi ABD Stratejik Araştırmalar Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

AVCI, Özkan, "Propaganda Çeşitleri", *İletişim ve Propaganda*, Editörler: Mustafa Karaca-Caner Çakı, Eğitim Yayınevi, Konya 2018.

AVŞAR, Servet*, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, Hitabevi Yayınları, Anka 2018.

AVŞAR, Servet, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

AVŞAR, Servet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, ss. 65-127.

AVŞAR, Servet, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2010.

AVŞAR, Servet – KARAMAN, Mehmet Ali, "Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'de Propaganda Amaçlı Gazete Çıkarılması Çalışmaları", *II. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Ahmet Yüksel – S. Ertan Tağman, İstanbul 2018, s. 705-720.

ATEŞ, Sinan, *Türkiye'de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

AYDIN, Mehmet Âkif, "Kânûn-ı Esâsî", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 24, ss. 328-330.

AYKAL, Sıla Nur, *II. Meşrutiyet Döneminde Öncü Kadınlar ve Kadın Yazarlar*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2025.

BABACAN, Hasan, "Mehmet Âkif'in Almanya Seyahati", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 5, S. 11, Mart 2018, ss.175-181.

BAĞÇECİ, Yahya, "İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıâli İlişkileri (1841-1849)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 32, 2014, ss. 219-231.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BENEK, M. Kazım, “Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 6, ss. 27-39.

BERKES, Niyazi, *Propaganda Nedir?*, Recep Ustaoğlu Basımevi, Ankara 1942.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

BEYDİLLİ, Kemal, “Matbaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, s. 105-110.

BEYDİLLİ, Kemal, “Paris Antlaşması”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. 34, ss. 169-172.

BOZATLI, Halil İbrahim*, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Cephesi'ndeki Propaganda Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Harp Tarihi A.B.D. Harp Tarihi Programı, Ankara 2025.

ÇABUK, Mustafa, “İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarına Yönelik Propaganda Gazeteleri”, *Journal of History Studies*, C. 10, S. 3, 2018, ss. 13-29.

ÇAKI, Caner, “İkinci Dünya Savaşı'ndaki Propaganda Savaşlarında Çizgi Filmin Rolü: Nazi Almanyası ve Amerika Birleşik Devletleri Üzerine İnceleme”, *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Eylül 2018, ss. 51-63.

ÇAKIR, Ömer, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2014, ss. 237-246.

ÇAKMAK, Ali Osman, “Sebilürreşad Dergisinin 1. Meclis'le İlgili Yaklaşımı”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 19, S. 64, 2023, ss. 286-302.

ÇAKMAK, Nursel, “İki Berlin Hatırası Örneği Üzerinden Avrupa'dan Osmanlı'ya Rol Model Olarak Almanya”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 2020, ss. 185-200.

ÇEBİ, Murat Sadullah, "Sebilürreşad: Türkiye'de İslamcı Muhalefetin Sözcülüğünü Yapmış Bir Dergi", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Bilig*, 1997, ss. 231-246.

ÇEKEN, Mehmet Batuhan-ERSAN, Merve, "II. Dünya Savaşı Döneminde Propaganda Afişleri: ABD ve Almanya Örneği", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 72, ss. 477-488.

ÇELİK, Akın, "Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşı'na Girişinin Kamuoyuna Yansıması ve Toplumsal Tepkiler", *Tarih Okulu Dergisi*, C. 9, S. 25, Mart 2016, ss. 232-235.

ÇİÇEK, M. Talha, "İttihatçılar ve Şerif Hüseyin: Mekke İsyanının Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 16, 2013, ss. 41-57.

ÇETİNKAYA, Nurullah, *Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi*, S.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

ÇETİNSAYA, Gökhan, BUZPINAR, Ş. Tufan, "Midhat Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2020, C. 30, ss. 7-11.

DEMİR, Kenan, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Nisan 2014, ss. 57-88.

DURMUŞ, Büşra Tosun, "Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devletine Giriş Koşulları ve Tartışmalar", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, C. 5, S. 2, 2017, ss. 950-968.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Ceride-i Havâdis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 406-407.

EFE, Adem, "Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebîlürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, Güz 2008, ss. 162-163.

EFE, Adem, "Sebîlürreşâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 36, s. 251.

EKER, Sami, "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2015, ss. 31-66.

ENGİN, Rıdvan, "Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Siyasetnamelerinde Devletin Hazinesine İlişkin Tespitler", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, Mart 2023, ss. 83-99.

ERDEM, Ufuk, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 2, 2021, ss. 1055-1068.

ERKIŞ, İbrahim Uğur-SUMMAK, M. Erhan, "Propaganda ve Dış Politika", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, C. 14, S. 2, 2011, ss. 292-310.

GEÇİKLİ, Fatma, "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 9, 1999, ss. 265-276.

GENÇ, Şeyma, *Osmanlı Modernleşmesinde Mısır Etkisi*, MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2022.

GÖKSU, Erkan, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

GÖÇER, Güngör, "Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 9 S. 19, Haziran 2017, ss. 354-367.

GÖÇER, Güngör, "Millî Mücadele Arefesinde Sebilürreşâd Dergisi", *İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy İstiklâl Marşı'nın Kabûlünün 101. Yılı Vesilesiyle*, Editör: Muhammed Emin Yıldızlı- Ahmet Üstüner, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2022, ss. 99-134.

GÖÇER, Güngör, "Sadaretinden Şehadetine Said Halim Paşa", *Said Halim Paşa Kitabı Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, ss. 83-95.

GÜÇER, Deniz, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İngiliz Propaganda Çalışmaları", *Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2024, ss. 21-48.

GÜL, Adnan, “Batılılaşma Sürecinde Sebîlürreşâd Dergisi Tarihçesi, Yayın Politikası ve Düşünce Sistemi”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 11, S. 31, Bahar 2007, ss. 39-54.

GÜL, Adnan, *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi'ne Göre Batılılaşma Problemi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

GÜLSOY, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, ss. 185-190.

GÜLŞEN, Funda, “İslamcılık Akımının Türk Siyasal Hayatındaki İdeolojik Evrimi”, *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, 2024, ss. 60-83.

GÜMÜŞSOY, Emine, “II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Aralık 2008, ss. 53-70.

GÜRGEN, Haluk, “Propaganda”, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, ss. 135-157.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 476-484.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Jön Türkler”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 584-587.

HÜKÜM, Muhammed, “Bir İdeoloji Çekirdeği Olarak Sebilürreşad'ın Sırât-ı Müstakim Yılları”, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi ve Mehmet Âkif Ersoy*, Editör: Ali Kurt, Gölcük Belediyesi Yayınları, 2021, ss. 39-62.

KABACALI, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990.

KAHRAMAN, Alim, “Matbuat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, s. 121-125.

KARA, İsmail, “Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013, ss. 15-47.

KARABURGU, Oğuzhan, “Millî Mücadele'de Mehmet Âkif ve Sebilürreşat Dergisi”, *Mehmet Akif’i Anlamak*, Editör: Alev Sınar Uğurlu - Selçuk Kırlı, Türk Ocakları Derneği, Bursa 2021, ss. 297-303.

KARAMAN, Mehmet Ali, *Belgeler, Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart’ın Şifreleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2022.

KARAMAN, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Alman İttifakını Meşrulaştırma Çabaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 1, S. 1, Kasım 2014, ss. 48-59.

KARAMAN, Mehmet Ali, “I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısının İyi-Kötü Yakınlaşması Üzerinden Okunması”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 21, 2020, ss. 103-114.

KARAMAN, Mehmet Ali, “Osmanlı Modernleşmesinde Basın”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, Ağustos 2014, ss. 131-142.

KARAMAN, Mehmet Ali, “Yandaşlıktan Muhalefete Volkan Gazetesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 4, Aralık 2022, ss.1573-1591.

KARPAT, Kemal, *İslam’ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çeviri: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

KAŞIYUĞUN, Ali - ÇOLAK, Mustafa, “Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Propagandası”, *History Studies*, C. 6, S. 5, Eylül 2014, ss. 157-176.

Kazım Karabekir, Gizli Harp İstihbarat, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Hürriyet’i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

KOÇ, Nurgün, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Radyo”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 8 S. 15, Bahar 2012, ss. 69-103.

KOÇAK, Birgül, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sıratı Müstakim Örneği", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

KON, Kadir, "I. Dünya Savaşı'nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif'in Almanya Seyahati", *Toplumsal Tarih*, S. 217, Ocak 2012, ss. 84-90.

KONDU, Zuhal, *Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Burdur 2024.

KURNAZ ŞAHİN, Feyza, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'da Sansür Teşkilatı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Haziran 2024, ss. 252-281.

KÜÇÜKOĞLU, Bayram, *Millî Mücadeleden Günümüze Silahsız Terör Propaganda*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

MEDER, Mehmet-ÇEĞİN, Güney, "Sembolik Şiddet Arenası: Televizyon ve Medyatik Söylemin Özerkliği Sorunu", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 15, 2004, ss. 102-107.

NACAROĞLU, Derya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo ve Radyo Yayıncılığının Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, Özel Sayı, 2023, ss. 151-174.

ÖNER, Sema, "Türk Basınının İlk Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'de Padişah Portresine İlişkin Haberler", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 29, 2007, ss. 149-168.

ÖYMEN, Onur, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

ÖZCAN, Azmi, "İttihâd-ı İslam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 470-475.

ÖZDAĞ, Ümit, *Algı Yönetimi: Propaganda, Psikolojik Savaş, Örtülü Operasyon ve Enformasyon Savaşı*, Kripto Yayınevi, Ankara 2015.

ÖZKURT, Nevin Ünal, "Sebîlürreşâd Dergisi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Batılılaşma ve Laiklik Düşüncesine Yaklaşımı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 31-32, 2021, ss. 5-40.

QUALTER, Terence H., "*Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*", Çev. Ünsal Oskay, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi C. 35, S. 1, 1980, ss. 255-307.

PEHLİVANOĞLU, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Propaganda Hitler ve Stalin'in Propaganda Metotları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

SAFİ, Polat, *Millî İstihbarat Teşkilatı 1826-2023 İlk Defa Yayımlanan MİT Arşiv Belgeleriyle*, Kronik Yayınları, İstanbul 2024.

SAĞLAM, Nevzat, "Şerif Hüseyin ve Siyasal Propaganda Aracı Olarak El-Kıble Gazetesi", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2022, ss.141-174.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

SALİMOĞLU, Meltem, "Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi Odağında Türkiye'de Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1945-1947)", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 107, 2022, ss. 95-128.

SAYGIN, Selami, *Türk Siyasi Düşüncesinde Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşat Dergisi'ne Göre İslamcılık Düşüncesi (1908-1925)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2022.

SEMİZ, Yaşar - AKANDERE, Osman, "Millî Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, S. 54, 2002, ss. 903-952.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Hazırlayan: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

SOKULLU, Ebru Canan, "Savaş Türleri", *Uluslararası İlişkiler Konseyi Güvenlik Yazıları Serisi*, S. 22, Ekim 2019, ss. 1-12.

Sun Tzu (Sun Zi), *Savaş Sanatı*, Çevirenler: Pulat Otkan – Giray Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

ŞİMŞEK, Alparslan, *Terör Sorunu ve Propaganda ile İlişkisi (Hizbullah Örnek Olayı), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 2004.

TARHAN, Nevzat*, Psikolojik Savaş-Gri Propaganda*, Timaş Yayınları, İstanbul 2025.

TEMEL, Tevrat, *Kadın ve Din: Sebilürreşad Dergisi Örneği (1923-1925)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

TEMEL, Tevrat, "Yeni Kadın Algısı ve İlk Popüler Kültür İmgelerine Eleştiriler: Sebilürreşad Dergisi Örneği (1923-1925)", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 26, ss. 8-38.

TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye* Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.126-132.

TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

TURAN, Esra Yıldız, "Türk İslam Düşünce Sisteminde İbn-i Haldun'un Devlet Nazariyesi", *Atatürk İletişim Dergisi*, S. 9, 2015, ss.197-204.

UÇMAN, Abdullah, "Millî Mücadele Sürecinde Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. Mehmet Akif ve İstiklal Marşı (Özel), 2021, ss. 9-26.

ULU, Cafer, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:10, S. 12, Bahar 2012, ss. 61-83.

YAMAK, Sanem, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Îd-i Millîsi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, 2011, s. 323-342.

YAZICI, Nesimi, "Takvîm-i Vekâyi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 39, s. 490-492.

YENİ, Mustafa, “Savaş Propagandası: Birinci Dünya Savaşı’nda Tarafsız Avrupa Ülkelerinde Osmanlı Askerî Propagandası”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 60, Aralık 2022, ss. 226-247.

YEŞİLTAŞ, Merve, *Siyaset ve Propaganda “Propaganda ve Algı Yönetimi”*, Editör: Muhittin Imıl, Orion Kitabevi, Ankara 2019.

YILDIRIM, Irmak Karabulut, “Yavuz ve Midilli Kruvazörü”, *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi,* Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2024.

YILDIZ, İbrahim, “Kur’an’da “Sebîl” Kelimesi Bağlamında “Yol” Kavramının Semantik Analizi”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, Mart 2016, ss. 1-26.

YILMAZ, Birgül, KARAMAN, Mehmet Ali, “I. Dünya Savaşı Basınında Propaganda Faaliyetleri”, *II. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Ahmet Yüksel – S. Ertan Tağman, İstanbul 2018, ss. 91-104.

YILMAZ, Nail, *Kamuoyunu Etkilemede Propagandanın Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

YÜKSEL, Hakan, *Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

WELCH, David, “Pandora’nın Kutusunu Açmak: Propaganda, Güç ve İkna”, *Propaganda Güç ve İkna*, Çeviri: Selim Sezer, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2019.

# EKLER

**Ek 1.** *Donanma Mecmuası*, 17 Ağustos 1914, C. 5, S. 8, s. 125.

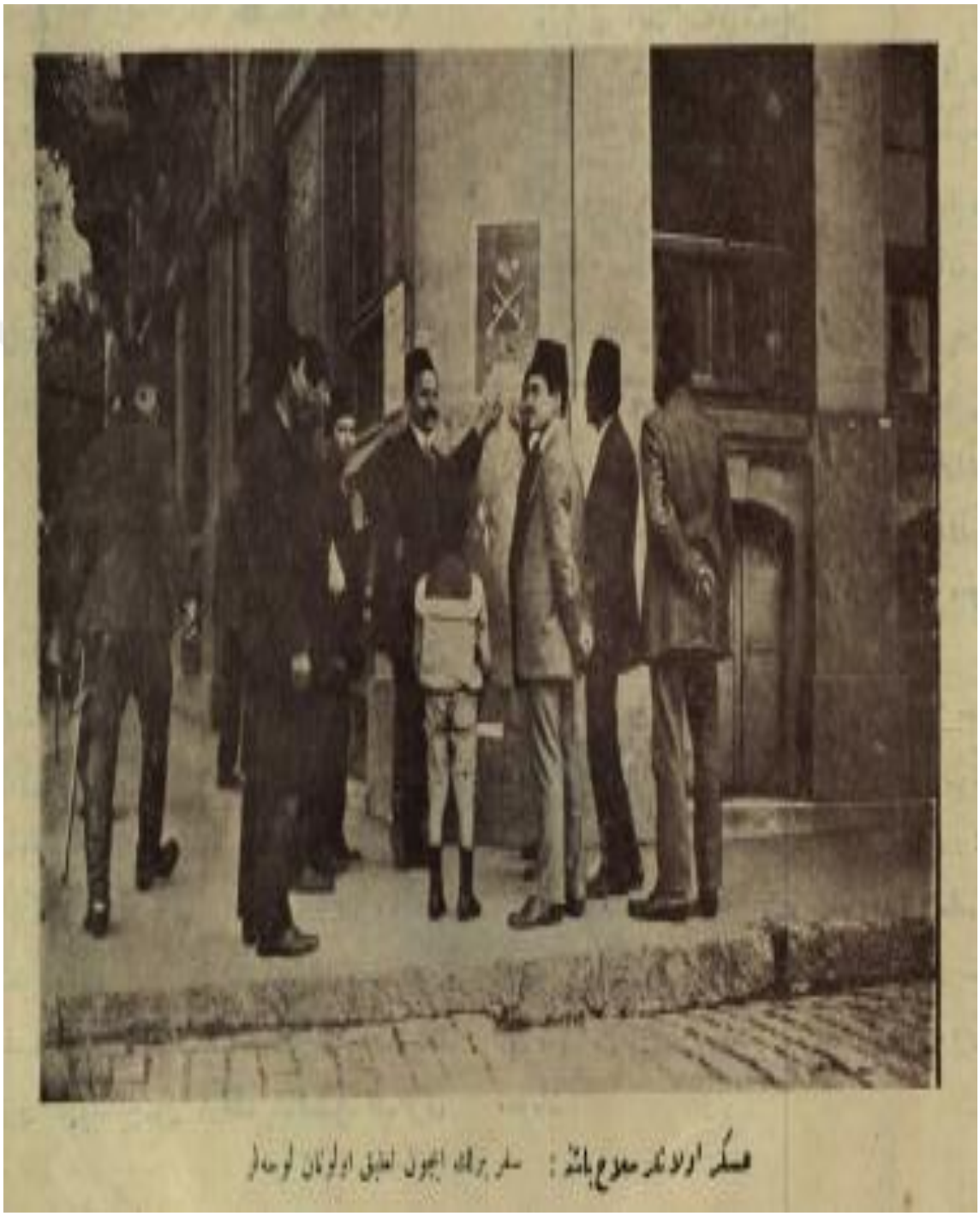

**Ek 2.** "Bahr-i Siyahın Bugünkü Hâkimleri", Tasfir-i Efkâr, 2 Kasım 1914, S. 1247, s.1.

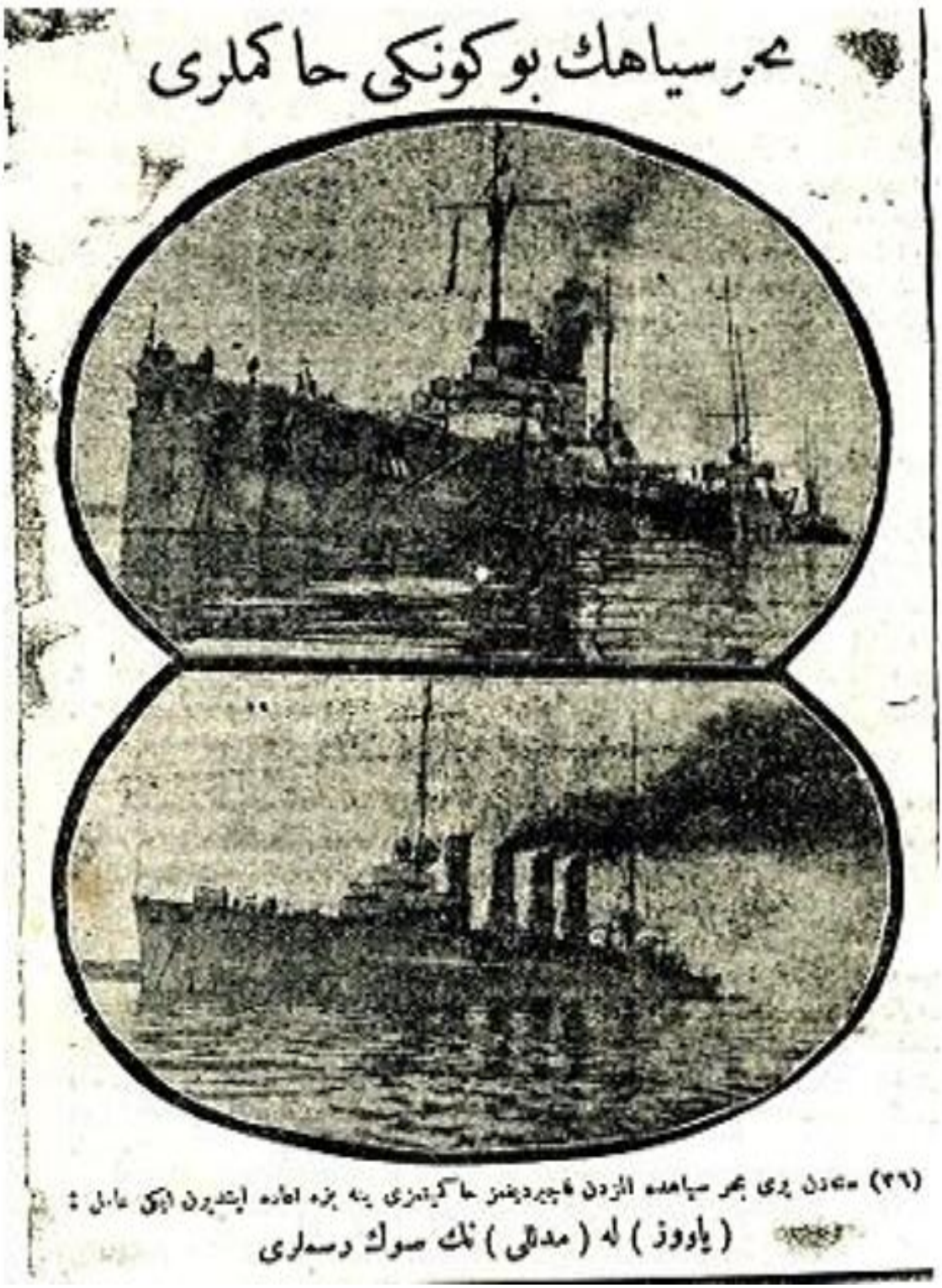

**Ek 3.** Ahmet Râsim, “Kısasta Hayat Vardır”, *Donanma*, 9 Kasım 1914, S. 68/19.

# قصاصده حیات واردر

••••

رآن مکمیات وخطاب جلیلموجزی حکمت حقوقیه رباعه‌سندر. نظریات جزائیه‌یه مشغول اولانلر بدیرلرسه دیسونلر، بلکه بن خصمان سیاسه‌سی محافظه ایدرکه؟ قصاص، حیاتدر. قصاصده حیات واردر. رفیق‌القلب اولانلر برطرفی طورسون. اونلر بیله خارقه فطری رحمل وحکمت طوپارلر. قصاص! عروق تشرده جولان ایدن حمر لی قانلر دلاجیدر.

بوگونده اویله اولویور. خلافت اسلامیه ایله برابر اولان دولت علیه؟ قصاص حقنی ایفا ایدیبور. مسلمانلق حیاته قصد ایتکدن باشقه هیچ رحمتکاری اولمان اوچ چاغین میانکاهه گوتوریور:

موسولف، انگلتره، فرانسه

اوچ جانی مماشده، دولت علیه اسه حقنی، وظیفه‌سنی ایفا ایدیبور. قصاص امریی یاپیور. ایی دوشونمه‌لی. بوگون موسولفلر وحشی ملوخرجه مسلمانلق قانی ایچی، یاپدیغی یاشلقه مدرا موسولف؟ دولت علیه اویله سوق ایدن بوحمه خارپاشمه مدرا تنبیه ایتمکی بکلرسه مسلمانلق قانیه آلوده دست ایکن زیر استیلاسنه آلدیغی بوحه‌لرده اسلامیه‌تشدد ایتمکه‌سی اوصورتله اولدرمشدرکه، دموکراسی جهل ایله متواری؟ ترک؟ ملدکراسی موسولف جیزه‌سی آلتنده خرلامر.

ایشته انگلتره: حدیقه‌لرنه قرناحه، طوپه، مهمات جزه‌لرنه قدر ایله بیکدر مسلمانلق قانه کچردی.

ایشته فرانسه: حرائر جوارینه اوت یاپمز. وار ایسه اورادکی زیبالیلرین چوق ماحق مسلمانلق آجدیغی قرمزی کلاریدر. بوکلرایسه اسلامیه‌نه داغ حرمت چوق قلب اولنه بری واردر.

حریصلغی کور اوکه کیریلمز. دنیا یوزنده نه‌قدر مسلمان وارسه یوزده قاچی یوانچ حکومتلر اسیری دکلدر، مسلمانلقه صوق استدکاهی بولدیلر.

قاچ سنه حق قاچ عصر واردرکه یوانچ حکومت، دولت قالدیغی وارلمه هیچ اتفاقسز یکدکریله مسابقه ایتمشلردر. تاریخی آچیلق: یك مشهور اوروپالی اوزره اون ایکی ملحمه کتا کورورسکزکه، موسولف سفری، قبه‌ی هیچ بر تحریمدن کیلک دکلدر. انکلتره‌نین صوریوسکز؟ بر! اوروپاده علم ایچون احسانلر اولدیغندن دفعه‌لرله اسلامیه کوندرمشدر. او زمان استانبوله روسیا کوندرمکه قالقیشدیغی طوپلر مطلقه اعتنا. بوگون بغداد دکی قونسولخانه‌سنه سلاح طوپلرینی انکلتره خلافتک الی بیولدیشدیر. وقوماندانلری ایچون درجه‌یه قدر متمول اولانلر یك کوزل بیلیرکه؟ انکلتره مکه ومدینه صاحب اولق حیال خامدن بر وزلو واز کچمه‌مشدر. بوکا اویله طوخونجی طوخونجیه ال اوزاتق یك تهلکه‌لی اولدیغی بیلدکی اچون‌درکه، هردم وسائط حیله‌یه مراجعتدن چکمه‌مشدر.

فرانسه‌نین عقلکره کلدی: فاتح سلطان سلیمان زمانی (شارل کن) نامیله اولان فرانسوا استمداد نامه کوندرکی، دیوان همایونده صدراعظم جلی ابراهیم پاشا اورون بر نطق ایراد ایدرك فرانسه‌یه اولان مساعدتی دکلکلك آمیز بر لسان اختصاصیله تاریخ جودتك طبع ویرمکه برابر جدیده یوقدر کوردی. فرانسه یوقه‌سنك نه درجه اولدیغی تاریخدن آکلاشیلمسه‌بله بوکی اولیوه‌لدرلر. ایشته ثالث زمانمزه ناپولیون دوست اتلی، مصره، شکاه استلا ایچون حمله ایتمش. دولت علیه‌نك بو دوستلرین او قدر حالی یاقمشکه ویانه قونفرانسنه مرحص یه کوندرمشدی.

ایی دوشونه‌لم. بوگون یوانچ دولتك تحت اداره‌سنده یوزلرجه ملایین مسلمان بلکی واردرکه اوراده هر مسلم حقوق دینیه ومدنیه‌سنه تامیله مالك اولسون. الی سنه‌لیك اداره‌لرین انکلتره‌نین ایشته هندستان ومصر... غداره‌لرنه مقابله‌لری قارشی اوکلرینه‌قطعه‌قطعه قدیمی قدس، فریاد ایدیبه، قالقه اوروپانین کن‌اهل صدیقی دیکری انکلتره و فرانسه‌نین یوزلرجه قطر سوروکلمش، ارباب نصب ایدی. بوگونك اوگونه نه فرق وار!

حاصل دولت علیه، بوگون حیاته قصد ایتمکی مشروعلاشدیرمشدیر. خلافت اسلامیه بوگون اویله برجهاد جلیل ایله مشغولدرکه، قصاص شرعی اولدیغی اچون هرمسلمانك اوکا یاردمی فرضدر، یاشاسین ایسه‌ین هرمسلمان یاردمه یورچلیدر.

چونکه قصاصده حیات واردر.

دوتاتا

**Ek 4.** “Sinob Fâci’asına Nazire”, Tasfir-i Efkâr, 1 Kasım 1914, S. 1246, s. 3.

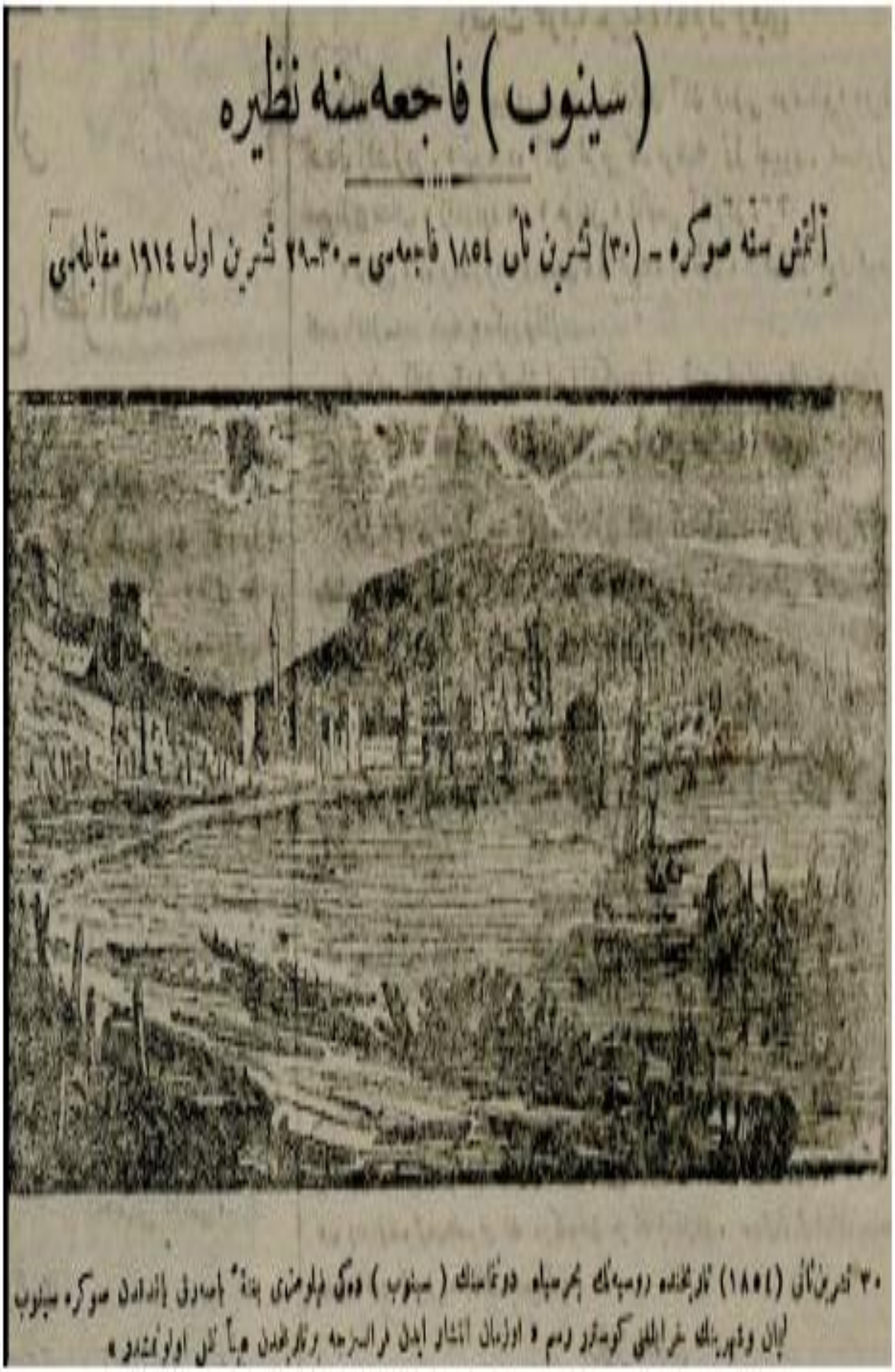

**Ek 5.** "*Efendiler! İşte şimdi perde açılıyor, neler göreceksiniz neler*!", İkdam, 6 Kasım 1914, S. 6362, s.1.

**Ek 6.** Müttefik bayrakları ile halkın Harbiye Nezareti önünde toplanması, *Polis Mecmuası*, 1 Kasım 1914, S. 32, s. 757.

**Ek 7.** 14 Kasım 1914'te ilan edilen, Cihad-ı Ekber'in Sebîlürreşâd dergisine, 6 Teşrînisânî 1330 (19 Kasım 1914) tarih ve 314. sayıda yansıması: "Bütün Müslümanlara Cihâd Farz Oldu", s.9.

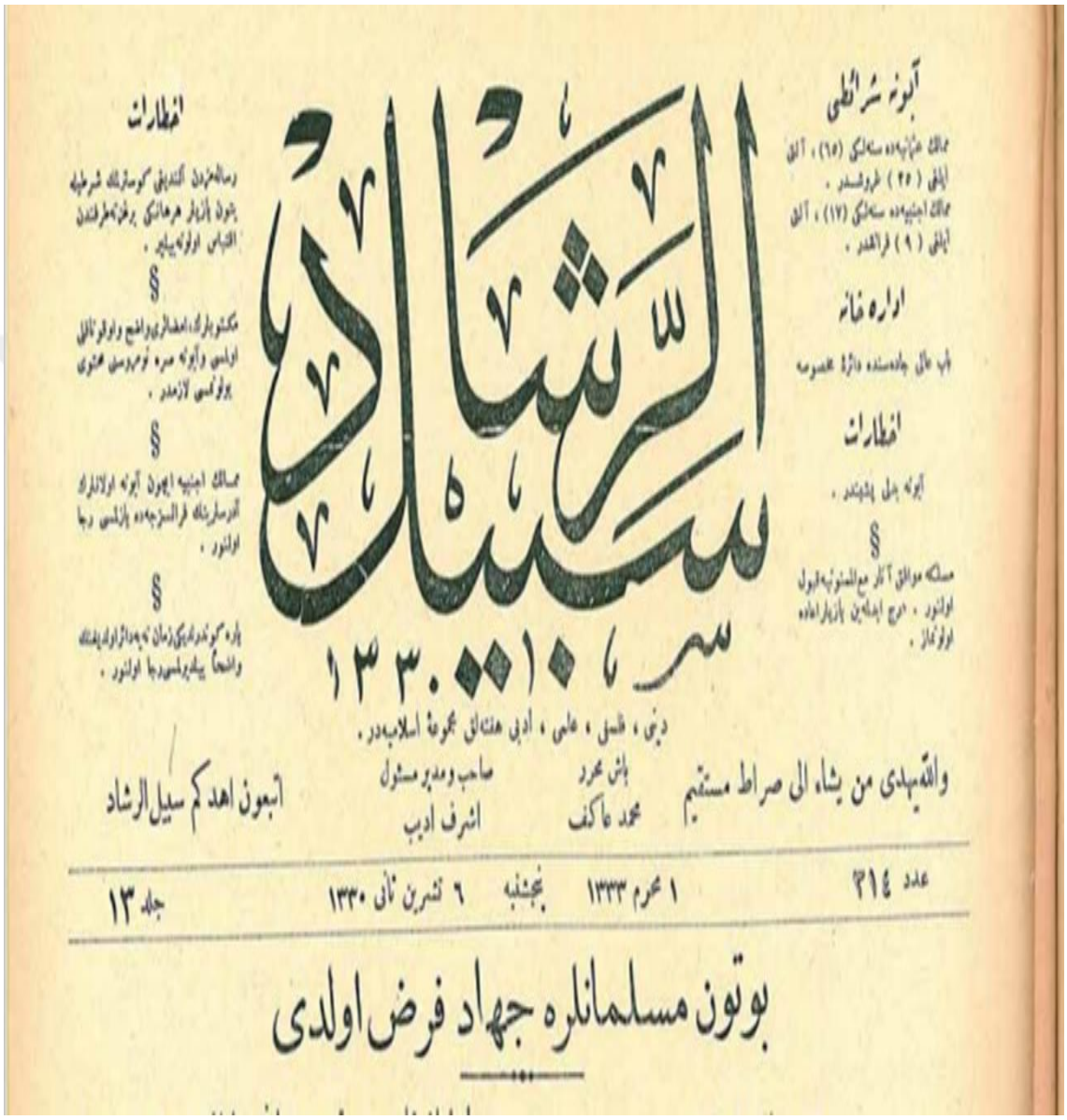

آبونه شرائطی

اداره خانه

اخطارات

# الرشاد

سنه ۱۳۳۰ نمره ۱۰

دینی ، فلسفی ، علمی ، ادبی هفتالق مجموعهٔ اسلامیه در .

والله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم

باش محرر محمد عاکف

صاحب ومدیر مسئول اشرف ادیب

اتبعون اهدکم سبیل الرشاد

عدد ۳۱٤ | ۱ محرم ۱۳۳۳ پنجشنبه ۶ تشرین ثانی ۱۳۳۰ | جلد ۱۳

## بوتون مسلمانلره جهاد فرض اولدی

# ÖZGEÇMİŞ

## Kişisel Bilgiler

| | |
|---|---|
| Adı ve Soyadı | **:** Emre GİRGİN |
| ORCID ID | **:** 0000-0003-3147-5976 |

## Eğitim Durumu

| | |
|---|---|
| Lisans Eğitimi | **:** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2018-2021) |
| Yüksek Lisans Eğitimi | **:** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (2022-) |

## Yabancı Dil ve Düzeyi

| | |
|---|---|
| İngilizce | **:** Giriş Seviye |

## İş Deneyimi

| | |
|---|---|
| 2022 – 2024 | **:** Burdur Mehmet Akif Ersoy Halk Eğitim Merkezi ve ASO Müdürlüğü ( Tarih Öğretmeni ) |
| 2024 – 2025 | **:** Burdur İl Millî Eğitim Müdürlüğü ( Tarih Öğretmeni ) |
| 2023- Devam Ediyor | **:** Burdur Özel ŞAH MAT VIP Özel Eğitim Kurumu ( Tarih Öğretmeni ) |

## Akademik Çalışmalar

GİRGİN, Emre, "I. Cihan Harbi'nde Sebîlürreşâd'da Yayınlanan Alman Propaganda Örnekleri", *I. International Science, Health, Art Congress*, Ekim 2025, ss. 187-201.

GİRGİN, Emre, "1933 Cevizli Nahiyesi Yangını ve Mustafa Kemal ATATÜRK Liderliğinde TBMM'nin Nahiye'yi Yeniden İnşası", *VII. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Aralık 2025, ss. 95-103.